

Baranyay József
(1876–1952)
révkomáromi művelődéstörténész,
sajtótörténész, a Komáromi Lapok
szerkesztője írásaiból

Összeállította és sajtó alá rendezte:
Gazda István, Hidvégi Violetta, Virág Jenő

Az utószót írta: Mácza Mihály

Az 1998-ban a Castrum Könyvek 6. köteteként megjelent munka bővített változata

A kötet szakszerkesztése
a Magyar Tudománytörténeti Intézetben készült

A kiadvány eredeti címe:
Baranyay József: Kalandozások Komárom vármegyében

KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
KERNSTOK KÁROLY MŰVÉSZETI ALAPÍTVÁNY

TATABÁNYA, 1998

TARTALOM

Régi utazások Komárom vármegyében (részletek)

Fejedelmjárás Komárom vármegyében (részletek)

A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó történetéből (részletek)

Huszár Gáltól Töltési Istvánig
Az első komáromi nyomdász
A komáromi olimpusi berek
A szabadságharctól napjainkig
A Komáromi Kalendárium

A komáromi magyar színesztörténetéből 1811–1941 (részletek)

Komáromi és Komárom környéki "színesek"

Régészeti ásatások Komárom mellett
Hol is feküdt az igazi Rév-Komárom?
Komáromi révek, hidak, kompok
Kocs község és a kocsi
A kisgimnázium 1749–1913
Ötven éves a városi magyar könyvtár
Orth János Komáromban
A komáromi kőszűz
A komáromi molnárok életéből
A komáromi nagy fa
Komárom a magyar népdalokban

Csallóközi képek

A régi Csallóközről
Csallóköz földbe írt története
A rejtelmes Csallóköz
A csallóközi aranymosás
Jókai és Csallóköz
Egy régi csallóközi templom

Függelék

Baranyay József: A vesztőhelytől az internáló táborig (részletek)

Utószó (Mácza Mihály)

A szövegben előforduló különleges kifejezések magyarázata és a ritkábban használt rövidítések feloldása

A jelen kötet sajtó alá rendezésének elvei

Régi utazások Komárom vármegyében¹

Az őseMBER korán megjelent ezen a területen. (...)

Az őseMBER utazásairól természetesen biztos adataink nincsenek, mert hiszen az őseMBER tapasztalatait legfeljebb csak barlanglakásainak a falkarcolataiban örökítette meg néha, de hát ilyen őseMBER barlanglakás sincs minden bokorban és nem minden őseMBERbarlangban találtak falkarcolatot.

Az őseMBER kóborlásainak első irányítói, útmutatói a folyók és az őseMBERnyomok, csapások voltak. (...)

Az őseMBER és az őseMLENYEK kora már régen elmúlt, de azért az utazások veszedelmei nagyon soká megmaradtak. Ha kisebbek is voltak ezek a veszedelmek, mint az őseMBER korában, azért nem kicsinylendő veszéllyel járt még nagyon sokáig az ide-oda való utazás.

Gyakori eset volt az eltévedés, ami a nádasok, a rétek, az erdők útvesztőiben nem is csoda. Eleinte volt rendes út egy darabig, aztán, mint a sivatagban futó folyam, egyszerre eltűnt az út és aztán se jobbra, se balra.

A régi korban veszedelmes volt az utazás a sok vadállat miatt is. (...) Elég szomorú példája ennek, hogy a múlt század nyolcvanas éveiben megtörténhetett az a hihetetlennek látszó eset, hogy egy kemény télen a madari erdőben egy embert megettek a farkasok. (...)

Szívesen tanyázott itt a medve, a bölény, a hiúz és még sok más veszedelmes vad.

Élénken emlékezhetünk még a gyermekkorunkra, amikor az öregek még el-elmeséltek egy-egy hajmeresztő farkaskalandot, amikor télen szánon utaztak. Rendesen három lóval indultak, hogy ha a farkasok támadják meg őket, a harmadik lónak elvagdossák a szerszámainkat és a farkasok azt veszik úzóbe és a szánon ülők megmenekültek. (...)

Veszedelmessé tette az utazást a nagyobb mérveket öltött betyárvilág is. Hiszen a betyárvilág rémeiből is kivette a részét ez a vidék is. A betyárvilág emlékét őrzí Nagymegyér községben egy 1656-i följegyzés, amely azt mondja, hogy rendelet jött a nádortól, amely szerint a Vértesben túlszaporodott, a Csallóközben is portyázó betyárokat kézre kell keríteni, vagy agyon kell őket ütni, minden teketória nélkül. A múlt század 30-as éveiben is sok baj volt a Bakonyból idelátogatott betyárokkal. Sobri Jóskának a jobb keze Milfay, Komárom vármegye szülöttje volt. Társaival gyakran meglátogatta szeretett szülőföldjét, amíg aztán

¹ Forrás: Régi utazások Komárom vármegyében. Komárom, 1928. Spitzer. 232 p. (Részletek) – A kötetből újabb válogatás jelent meg 2002-ben Pozsonyban a Kaligram Kiadónál Koncsol László szerkesztésében, Mácza Mihály előszavával.

sikerült 1836-ban elfogni a vármegye területén. [ld. a sorozat előző kötetében id. Szinnyei József Komáromi történeti 40. old. Milfajt Ferkó – *a szerk.* –]

Ha aránylag ilyen közeli múltban is veszélyeztették az utazásokat, igazán nem csodálkozhatunk egy 1227-ben kelt feljegyzésen, amely egy előkelő családból származott rablóvezérről tesz említést. Ez Lampert mester volt a Hunt-Pázmány nemzetségből, aki sok-sok lopást, fosztogatást, útonállást és gyilkosságot követett el és a fent jelzett évben Perbetén az esztergomi érsektől 18 darab marhát és lovat rablott el előkelő származása dacára. (...)

Nemcsak az utakon és az erdőkben leselkedtek a jámbor utasokra a rablók, hanem nemegyszer nagy veszedelmet rejtettek az utasokra nézve az útszéli csárdák, kocsmák, révházak és egyéb beszállóhelyek. Sok-sok éjjeli szállást kért szerencsétlen utas nem érte meg a reggelt. Éjszaka meggyilkolták és aztán kirabolták. Az akkori posta és hírszolgalat mellett nagyon nehezen lehetett kinyomozni, ha egy magányos utas eltűnt valahol. Nem egy gazdag családról tartja a szájhagyomány, hogy a gazdagságukat valamelyik őjük ilyen gyilkosság árán szerezte. (...)

Az utazást nemegyszer valósággal lehetetlenné tette Komárom vármegyében az a szomorú valóság, hogy vagy a török vagy a felszabadításunkra (?) küldött osztrák hadsereg úgy elpusztította az egész vármegyét, hogy az úgyszólván lakatlan pusztaság volt és az utas akár éhen vesztetett el! 1594-ben a török Komáromot ostromolja, és közben végigpusztítja a Csallóközt. Mátyás osztrák herceg 30 ezer embert küldött a sziget védelmére. A török kitakarodott ugyan, de a felmentő osztrák sereg még vadabbul folytatta a rablást, fosztogatást és gyűjtogatást. A török kiűzése után az 1692-i összeírás szerint az egész vármegyének csak ezer lakosa volt, a községek nagy része romhalmaz és lakatlan. Ezt okozta a mohácsi csata elvesztése és az osztrák császár felszabadító serege. (...)

A vidék elnéptelenedését a járványokon kívül a rettenetes kíméletlen adóbehajtás is elősegítette. Az osztrák az adóbehajtásnál osztrák katonai segítséget vett igénybe és ennek borzalmairól jobb nem is beszélni. A barbár adószedők elől egész faluk az erdőkbe menekültek.

Ilyen néptelen vidéken aztán valósággal lehetetlen volt az utazás. Hiszen 1594-ben azt írja Pállfy Miklós Mátyás főhercegnek, hogy a Dunán jöjjön Komáromba, mert a szárazon a felperzselt falukban úgy sem kaphat útközben szállást.

Az utazás akadályai voltak ezenkívül a rettenetes rossz utak, amelyek rosszhaságáról fejezeteket lehetne írni. A tanyi egyházi iratokban találtam egy bizonyítványt, amely 1789-ben kelt, és amelyben a nemesócsai földbirtokosok igazolják, hogy bár Tany és Ócsa nagyon közel

vannak egymáshoz (3 km), de a rossz utak miatt legtöbbször nem lehet megközelíteni az egyik falut a másiktól.

A szárazföldi útnak nemegyszer voltak akadályai a folyók, a tavak. Az előbbieket gyakran kiáradtak, hiszen régen a vízszabályozásnak semmi nyoma sincs. A folyókon át a közlekedést a révek segítették elő. Ilyen révek voltak Komárom megyében a komáromi, az almási, a füzítői a zsitvatői, a gönyői, a kamocsai, a szimői, a gutai, a keszegfalusi és kolozsnémai révek. Nagy telek esetén, amikor a folyók befagytak akkor nem igen keresték a réveket, gázlókat, mert akkor bárhol átkelhetek. A régi időkben, amikor a folyókat nem szabályozták, azok folyása lassú volt és így nagyon gyakran befagytak, ami most a nagyobb folyóknál ritkán történik meg. Amíg a folyók befagyása egyik részén örömet keltett, a másik részén félelmet váltott ki, különösen háborús időkben, mert akkor az ellenség könnyen átkelhetett a vízen. Ezen aztán úgy segítettek, hogy a jeget felvágták, de hát persze ez nem sikerült mindig, különösen hirtelen fagyásoknál.

Mivel Komárom megye a keletet és nyugatot összekötő útra esett és így nagy volt mindig az erre utazni akarók száma, akik nem teheték ki magukat a szárazföldi út kellemetlenségeinek, hát szívesebben választották a vízi utat, ami csak úgy kínálkozott a vármegyén keresztül folyó Duna képében és az abba ömlő többi folyókban. Természetesen a gátak, a töltések béklyóiba nem szorított Duna és mellékfolyói állandóan változtatták medreiket és ami most szárazföld, az valamikor vízmeder volt, amelyen élénk hajóforgalom bonyolult le. Elégé bizonyítják ezt azok a leletek, amelyeket Csallóközben árok, gödör, verem, kútásáskor találnak, és pedig hajóroncsokat, hajóbordákat. Nem egy ilyen hajóroncsban találtak köles-maradványokat is. Ki tudja, melyik hadjáratnak az élelmezését szállították ezek a földbe jutott hajóroncsok, amelyet az ellenség süllyesztett el, vagy valami más ok: vihar, zátonyra futás, lékelés juttatott a mélybe. Sőt még hajómalom karókat is találtak a földben. (...)

A vízen való utazásnak is megvoltak a veszedelmei, hiszen nem egy csallóközi falu lakosai űzték a kalóz mesterséget. Ezenkívül sok galibát okoztak a hajózásánál a dunai malmok.

Egy századdal ezelőtt is Pozsony és Komárom között még számtalan hajómalom kelepelt a Dunán, amelyet ezek miatt hajózni is alig lehetett.

A malmok a XV. században, akárcsak a templomok, azilumok, menhelyek voltak és az odamenekültet nem lehetett bántani. Innét származik ez a hajós kifejezés: a malmokban való bujdosás.

Nagy veszedelem volt, ha egy malom elszabadult.

A dunai malmok száma a francia háborúk alatt még jobban megnövekedett.

A malmokon kívül nagy akadályai voltak a vízi utazásnak a halászati célokat szolgáló vejszék, cégék, rekeszek és egyéb halász alkalmatosságok.

Nemegyszer cölöpökkel zárták a folyók medrét, hogy az ellenség ne tudjon tovább hajózni. Úgy látszik, hogy a cölöpökkel való elzárás a Dunán se volt ismeretlen, legalábbis erre vall az a tény, hogy 1557-ben június 24-én Miksa császárnak Paxy azt ajánlotta, hogy Komáromnál a Dunát cölöpökkel zárják el. (...) Így a törökök nem tudnak fölhajózni. (...)

A vízi utaknál természetesen nem mindjárt állt az ember rendelkezésére a csónak, ladik, dereglye, komp, mert kezdetben lóháton úsztattak át a folyón, majd erre a célra tömlőket is használtak. Salamon Ferenc említi, hogy a magyarok vesszőből is fontak vízi járműveket és azokat szurokkal kenték be. Készítettek nádból, gyékényből is ilyet. Később már tökéletesebb eszközök is divatba jöttek, sőt a vitorlás hajók se voltak ritkák a Dunán, hiszen Clark Ádám a budapesti Lánchíd építője is nagy vitorlás volt a Dunán. Elterjedt utazási mód volt a hajóvontatás, amely célra a folyamok mentén külön vontató utakat létesítettek. A régi híres Komáromi Kalendárium borítékján lehetett látni ilyen hajóvontatást, amelyeknek nagy akadályokat gördítettek vízi útjukba a sok-sok apró sziget és zátony, hiszen Pozsony és Komárom között a Dunán nem is olyan régen még 365 ilyen apró szigetet, zátonyt lehetett megolvasni. Ezek mindig akadályozták a vízi közlekedést. (...)

Különösen nagyobb folyókon történő átkelés; leginkább hajókon, réveken igen nagy nehézséggel járt. Réveknél a forgalom élénkebb volt, szívesen telepedtek le ott az emberek és keletkeztek tanyák, faluk, városok.

A Dunán való utazás nehézségeit (különösen Komárom és Pozsony megyék mentén) mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy 1439-ben a pozsonyi révnél a közlekedés a dunai fővény, fatorlaszok, zátonyok s az újonnan keletkezett dunai ágak miatt igen nehéz és veszélyes volt, emiatt hidat építettek. (...)

Komárom megyét a természet bőven ellátta vízi utakkal, a szárazföldi utakról már az emberi szorgalomnak kellett gondoskodnia. (...)

Komárom vármegye a vízi utakban a leggazdagabb vármegyék közé tartozott, és mint Kocs község híres volt az ő szekériparáról, éppen olyan híresek voltak a komáromi hajókészítők, hajóácsok és superok. Hiszen a hagyomány szerint a komáromi őslakosságot, ezt az ősi hajós népet Ketel vezér a Kuma folyótól telepítette le Komáromban. A Kuma egy

része az asztrahányi tartomány határfolyója. A komáromi hajós népek és a komáromi hajóácsok már régóta és messze földön híresek voltak. (...)

Hogy a vármegyét keresztülszelő folyókat már ősidőkben használták utazási célokra, fényes bizonyítékai ennek a már fentebb említett hajóroncsok a föld alatt. A vármegyén végighaladó vízi utazások legrégebb emlékei ezek.

A rómaiak korán felismerték a Komárom megyén is keresztülhaladó Duna fontosságát nemcsak utazási, kereskedelmi, hanem hadászati szempontokból is, hiszen az ifjabb Cato már Kr. e. negyven évvel sürgette a dunai hajóhad létesítését. A rómaiak a Duna egyes állomásain hajógyárakat létesítettek, amelyek feleslegessé tették az itáliai hajók behozatalát a nehézkes szárazföldi úton. Attilának is volt hajóhada és érdekes, hogy a szárazföldi hajógyárból szekereken guruló szálfákon szállítja a Rajnára és a Dunára. Ezt nevezték szárazföldi hajózásnak, amit Attila előtt Xerxes, Hannibál és Octavianus is megkísérelt. (...)

A törökök elől sok szerb hajós nép vándorolt Magyarországra, így többek között Komáromba is.

1538-ban híre fut, hogy a török szultán Buda és Bécs elfoglalására indult. Erre a hírre a komáromi Duna-parton népes és zajos hajóácsstelepeket rögtönöznek, ahol új naszádot készítenek, és a régieket kijavítják. A komáromi hajósok jó hírnevét az is bizonyítja, hogy a komáromi hajóépítő céhtől kérnek a bécsi hajógyár számára pallérokat és munkavezetőket. (...)

1552-ben a máramarosi hegyekben Szolnok számára 40 tiszai gályát ácsoltak össze. Hajóépítő mestereket Komáromból küldött oda a király.

1553-ban egy Bécsben készült új szerkezetű naszádot mutatnak be a komáromiaknak, amely nagyon megtetszett a naszádosoknak. (...)

Már a Hunyadiak korában használtak vértés, páncélos hajókat. Voltak teherhordó, hombáros, vagy portékás hajók, amelyeket II. Rákóczi Ferenc padlózott hajóknak nevez. A hadihajókat nedves bivalybőrökkel is befedték. Az evező és vitorla mind a kellő ősrégi eszköz. Az első vitorlákat bőrből készítették. Nagyobb terheknél nem volt elég az evező és a vitorla. A hajókat vontatni kellett lovakkal, vagy szarvasmarhákkal az erre a célra készített s a folyammal párhuzamos vontató utakon. Voltak hajóvontató társaságok, amelyek még kincstári hajóhad vontatását és bor, valamint gabonaszállításokat is elvállalták.

A törökök a hajóikat rendszeren török fogságban sínylődő keresztény rabszolgákkal vontatták fel Vidintől egész Komáromig.

A XVII. században már nemcsak rabszolgákat alkalmazott a török erre a baromi munkára, hanem a Duna mentén hat mérföldön belül eső községek népeit is berendelték hajóvontatásra. Természetesen azt a hat mérföldet bőven mérte a török és nemegyszer a kétszeresét is kitette. Ez volt a legnehezebb szolgálat a hódoltság területén és a nép a "császár művének" hívta.

Komárom megye földrajzi fekvése, a keletet nyugattal, a délt északkal összekötő helyzete hozta már magával, hogy a vármegyén keresztül mindig nagy volt a nemzetek, a népek és egyesek járása-keleése. Sok kisebb-nagyobb nemzet lakott hosszabb-rövidebb ideig ezen a területen, amelyeknek fejedelmei, vezérei, hírnökei, futárjai, kémei sok-sok utat megtettek itt a vármegyében. (...)

Bonfini mester, Mátyás király udvari történésze, állandóan a király közelében van, még a hadba is elkíséri a királyt. Így természetesen sokszor keresztülutazik Komárom vármegyén és sokat ír az itt tapasztalt dolgokról. "Tovább haladva – írja Bonfini – Tatára jut az ember, amelyet véleményem szerint minden gondolkozás nélkül a legelső várnak kell tartanunk. Itt ugyanis egy hatalmas, elpusztíthatatlan töltés a völgyek vizét felfogja, összegyűjti és egy hétezer lépésnyi területű tavat alkot. A víz lefolyásánál gabonaörlő malmok vannak, ezek a várhoz tartoznak és nincs erő, amely el tudná ragadni azokat. A várost kettős bástyafal, sánc és árok védi. Az épületek között keskeny a szabad tér. Körös-körül dúsan aranyozott ebédlők, nagyszerű hálótermek egész sora húzódik végig. Gerendázott mennyezetüket gazdag aranyozás és faragványok díszítik. A tóból kifolyó felesleges vizet gyakran felfogják és ilyenkor számos halastavat alkot, amelyben sok a csuka és a ponty. Mindkét oldalról egy-egy elég szép falu és templom látható. Körös-körül nagy kiterjedésű erdők, amelyekben nagy számmal tenyésznek a vadak, Tatától odább, egy sziget szögletében a nagy területen épült Komárom vára látható. Tágas udvarain nagyméretű paloták emelkednek, mindenhol roppant költséggel készült, gerendázatos mennyezetekkel". (...)

A török hódoltság korában, írja Takáts Sándor, nagynevű történész földink, Magyarországot és így Komárom megyét is félelmes földnek hívták. Az utazás a legvakmerőbb vállalkozások közé tartozott akkor. A bécsi udvartól fizetést nem kapott, az éhenhalásra ítélt, s a rablásra egyenesen rákényszerített kóbor katonák, szegénylegények, martalócok, útonállók, kalandorok, csavargók, kóborlók lesték az utakat, az átkelési helyeket, réveket, gázlókat, kompokat és üvöltve csaptak a szegény utasokra.

Az emberi veszedelmen kívül egyéb bajok is voltak. Irgalmatlanul rosszak az utak. Még a szomszéd faluig is rendesen eltörött egy-egy kerék. Hosszabb utakra 10–15 kereket is vittek magukkal és az utak hosszát a magukkal vitt tartalék kerekekkel mérték. Rengeteg sáron,

víztengeren kellett átevíckélni. A folyók szabad menetét malmok, duzzasztók akadályozták. Akinek csikászó rétre volt szüksége, megnyitotta a folyó medrét, hogy a fölösleges víz hova folyott, kinek tett kárt, azzal senki se törődött. Így a folyók eliszaposodtak, áradáskor azután hatalmas területeket öntöttek el, ami az utazást megint megnehezítette.

Még a kővárak őrségei is éjjel-nappal készenlétben voltak, sőt megesett, hogy a nagy kísérettel járó császári követséget maguk a császár katonái rabolták ki. Hát akkor milyen veszedelmes lehetett magányosan utazni. Százszor is meggondolta mindenki, mielőtt útra indult és csak halaszthatatlan ok bírhatta rá őket az utazásra. Nagy sírás, rívás, búcsúzkodás előzte meg az ilyen utazást, hiszen sokszor nem tért soha vissza az útrakelt, aki elindulása előtt rendesen megcsinálta a végrendeletét is.

A gazdagok könnyen utaztak. Nagy lovas kísérettel indultak el. A szegény embernek azonban ilyesmire nem tellett. Szerencsére azonban voltak egyenesen az utasok veszélytelen elkalauzolására kiképzett, bátor emberek, kalauzok, vezetők, útmutatók, útnyitók, előljárók, akik ismerték az utak veszedelmeit és a mesterségük abban állott, hogy ezeket a veszedelmes helyeket szépen, észrevétlenül kikerüljék. Ezek ismerték a rejtektutakat, ezek járásait, az utak csínyját-bínyját, a nádasok és lápok útvesztőit, rejtekhelyeit, az erdő bűvőhelyeit, a folyók gázlóit és minden titkos utat, hogy a veszedelmesebb helyeket jó messzire elkerüljék.

Minden vidéknek, útnak megvoltak a maguk kalauzaik. Így Komárom megyének is. Ezek ismeretei az illető vidékek legtokéletesebb útleírásait is felülmúlták. Híres kalauzok voltak a Bécs – Komárom – Buda között utazó kereskedőket, kalmárokat, vállalkozókat, utasokat kísérgető kalauzok. Veszedelmes foglalkozás volt ez. Ha megcsípték őket, elsősorban a szegény kalauzt vették elő, kínpadra húzták és nemegyszer, ha katonákat kalauzolt, karóba húzták vagy elevenen megnyúzták.

A hódoltság korában senki, még a követek sem utaztak kalauz nélkül.

Néha az ellenség kínzásokkal szerzett magának kalauzt. Ilyen eset történt a gutaiakkal. Guta mezővárost XVI. században hatalmas mocsarak és nádasok védték. Egyszer az esztergomi bég ki akarta rabolni a gazdag Gutát. Nekivágott a mocsárnak, de kicsi híja, hogy ott nem maradt az egész török sereg. Nyakig sárosan evickéltek ki a veszedelemből. Később egy gutai parasztot csíptek el és azt kínzással és tüzes vassal való fenyegetéssel rá akarták venni, hogy a rejtektutakon vezesse őket be Gutára. A derék gutai azonban nem volt hajlandó a szülőfaluját elárulni, a legveszedelmesebb ingoványos helyre csalta a bég seregét, amely onnét alig tudott elmenekülni. A hős gutai embert félholtan másnap találták meg a gutai nádasban. A

gutaiak azután a töröktől való félelmükben ott hagyták régi városukat, a szép templomot és a Vág-Duna túlsó partján, Csallóközben alapítottak új várost.

Ismeretes, hogy a XVI–XVII. században Komáromon keresztül szakadatlanul jöttek, mentek a követségek, amelyek kalauz nélkül sose utaztak. Igen sok komáromi kalauz volt és nem egy tett szert nagy hírnévre. Híres komáromi kalauz volt Orlenovych Balázs, aki Komáromnál csatlakozott Verancsics és Zay Ferenc követségéhez. Beszélt magyarul, törökül, horvátul, németül, olaszul és latinul. Híres komáromi kalauz volt még Horváth Péter, aki mint kalauz és futár harminckétszer tette meg az utat Komáromtól Konstantinápolyig meg vissza.

Az útleírásokkal voltak egyenlők mindig a kémjelentések. Kémeket különösen sokat tartottak a török hódoltság alatt. Voltak kémjeik a törököknek, a magyaroknak, az osztrákoknak. Komáromban, Tatán is igen sok kém lappangott, akik pró és kontra kémkedtek, sőt igen sokan közülük kétkulacsoskodtak is. Különösen a rác kereskedők.

Így aztán könnyen meg lehet érteni, hogy Mehemet nagyvezérnek pontos leírásai és rajzai voltak Komárom legféltettebb titkairól és tudta, hogy hol lehet Komáromon legkönnyebben rést ütni. (...)

A török természetesen Tatán is tartott kémeket. Ezek a kémek írták meg a kulisszatitkokat és ezek alapján a török el is foglalta Tatát. (...)

Nagyon sok útleírás, követjelentés szól Komárom megyéről az 1510. esztendőben, amikor Tatán országgyűlést tartottak, amelyre egész Európa felfigyelt, s amely országgyűlésen nagyon sok külföldi követ részt vett. (...)

1529-ben Szulejmán török szultán kétszer is végigvonul hatalmas seregével a vármegyén. Bécs ellen vonultában és mikor Bécs alul visszatér. Ekkor dúlja föl Dunaalmás községet is. A szultán bécsi hadjáratáról útinaplót vezettek, amelyben említve van a vármegyén keresztül megtett út is.

A napló minket érdeklő részeit itt adjuk: "Bécsbe menet szept. 13-án pénteken Komárom vára közelében szállanak meg. Igen szoros helyeken és egy nehéz járatú hajón átkelven, megszállanak. Felette messze való szállóhely. Vize a Duna. Takarmánya és elesége sok van. Másnap, szombaton, okt. 14-én a Duna partján szállanak meg. Középszerűen messze való szállóhely. Egyenes utak vannak. Jahja pasa oglu foglyokat ejtvén, azokat megküldi. Vasárnap már Győr közelében járnak. Bécsből visszajövet, október 19-én, pénteken Komáromnak átellenében egy tó mellett megszállanak. Fölötte messzevaló szállóhely, már este lőn, csak nehezen érének oda. Másnap, szombaton Tata nevű vár mellett elhaladván, a Duna partján megszállanak. Középszerűen messzevaló szállóhely. Az említett szállóhelyhez csatlakozó egy

mocsaras erdőn, hogy átmenének, a hadseregből számtalanoknak marhájuk elsüllyedvén, többé elő nem kerül. Olyannyi nyomorúság lőn, hogy megmondhatatlan. A rend is felbomlik mire a haragra lobbant padisah többet foglyul ejt, különösen sok tímárt. A Duna túlsó partján néhány hitetlen mutatkozik."

Az útleírásokkal veszi fel a versenyt Oláh Miklós kir. helytartó, hercegprímás Magyarország általános és részletes leírása, annál is inkább, mert maga a szerző is sokszor hangoztatja, hogy ő maga is látta az előadottakat, mert Magyarországot s így a vármegyét is többször beutazta.

1536-ban Oláh Miklós leírja, mint szemtanú a komáromi, gutai, naszvadi vizahalászatokat. Szerinte fogtak 10 mázsás "őrhalat" is, amelyet a sekélyebb vízben furkóbotokkal vertek agyon, mint az ökröket.

Az idegenjárást nagyban fokozta a vármegyében az első postajárat megnyitása, amely hamarosan személyszállítással is foglalkozott, de azért egy új büntényt és új veszedelmet is forgalomba hozott, a postarablást, amely nagyon gyakori volt.

1540-ben nyitotta meg Taxis Mátyás az első nagyobb postavonalat, amely Bécsújhelyből Komáromba és onnan Esztergomba ment. Komáromból Győrbe a külön küldönc minden járatért egy forintot kapott.

Egy új postajárat 1558-ban, október 1-én kezdte meg működését. Fővonala Bécstől Komáromig és onnét Kassáig terjedt. A postán való utazáshoz engedély és útlevél kellett. Eleinte a postaállomásokon csak lovat adtak kölcsön s az utas lóháton ment tovább, később lovat és kocsit is kölcsönöztek. (...)

Az 1570 körül itt járt Phigiuss az írja, hogy a komáromi várat megnézni nem igen szabad. Komáromból Győrbe menet az ellenségtől és a felszabadító (?) osztrák katonáktól elpusztított néptelen tájakon összeomlott faluk, templomok, kolostorok romjait látta csak, imitt-amott tűnt fel egy szegényes pásztorkunyhó. Keresztény emberre – úgymond – nincs szomorúbb, mint ezen a tájon utazni. (...)

Általában a XVI. században a mi követségeink tagjai mindig Komáromban gyülekeztek. Komáromból hajón mentek Izsáig. A követség hajóit Izsáig a komáromi naszádosok kísérték le. Itt már várták őket a török naszádok, hogy átvegyék a kísérést. S ez mindig ünnepélyes keretek között történt meg. A magyar és a török naszádok sortüzet adtak.

Itt említjük meg, hogy a Konstantinápolyba igyekvő bármilyen nemzetiségű követek itt Komáromban öltöztek át díszmagyar ruhába, mert jó ideig a szultán elé csak magyar

díszruhában lehetett menni, lett legyen az illető német, osztrák, olasz, francia, cseh, angol, vagy bárminő nemzetiségű. Csak a magyar ruha volt Stambulban szalonképes.

1584-ben Lichtenstein népes követsége megy a portára. Velük van Horváth Péter komáromi kalauz is, aki 32-szer tette meg Komáromból Stambulig az utat. A követjárásról a követség íródeákja egy egész kötetet írt.

Bongars Jakab 1585-ben fontos diplomáciai ügyben Bécsből Konstantinápolyba megy és akkor keresztülutazik Komárom megyén. (...)

"Komáromba du. érkeztem – írja Bongars – vára rendkívül erős és éppen azon a ponton fekszik, ahol a Vág a Dunával egyesül. Csütörtökön reggel megtekintettem a nagy bástyával, mellvédekkel stb. ellátott háromszög alakú várat, puskapormalmot, ágyúkat stb. Helyőrsége 400 német katona, ezenkívül 200 huszár és néhány drabant. A Vágon 10 darab 22 evezős naszád, amelyek mindegyike 3 ágyúval van felszerelve, a Dunán pedig 11 teljesen ilyen naszád van. Mutattak a Dunában talált emberi combcsontot, amelynek hossza 4 nagy arasz, szélessége pedig 2 arasz volt. (Természetesen itt őslénycsontokat kell érteni. Valószínűleg mamutsont volt az, aminőket a Duna medrében sokat találnak.) (...)

Tata Komáromtól délkeletre két mérföldnyire fekvő vár. Hajdan a később németalföldi kormányzóvá lett Mária királynő lakóhelye. Márványbányáról, meleg és hideg forrásairól nevezetes. Helyőrsége 200 katona. A törököktől Miksa császár 1563-ban vette vissza. Komáromot Ferdinánd 1554-ben erősítette meg.

Csütörtökön elindultunk Komáromból. Egy mellénk rendelt katona vezetett bennünket. Síkságon haladtunk át. A Kis-Duna mellett Guta községet érintettük. Gutánál átkeltünk a Kis-Dunán és estére Érsekújvárra értünk."

1585-ben Reinhold Lubenau gyógyszerész, dr. Petz Bertalan császári követ kíséretében Bécsből Konstantinápolyba utaztában Csallóköz mentén végighajózik a Dunán és útközben többször kikötnek Csallóköz szigetén. A követség 45 tagból állt, amelyhez 26 kocsis és lovászyerek is csatlakozott. Volt közöttük: pap, orvos, gyógyszerész, szakács, lovasz, szabó, borbély, ötvös, tolmács. (...)

A követet a legdíszesebb hajó vitte. Három szobából állott s a császár számára épült. E hajón őrizték a szultánnak szánt ajándékokat: 74 ezer ezüst tallért, amely éppen 10 hordót töltött meg, továbbá néhány láda gyönyörű órát és ezüst holmit. A második hajó az udvarmesteré volt, a harmadik pedig a szakácshajó. A többi két hajó a kocsikat és a lovakat vitte.

A hajókon víg élet folyt. Játszottak, olvastak, énekeltek és gyakran szólt a zene. Ha beesteledett, kikötöttek és úgy töltötték az éjet. Minden étkezésnél szintén kikötöttek és a szakácshajó ott látta el őket étellel. Így aztán többször érintették Csallóköz földjét, amelynek gazdasága, bősége bámulatba ejtette őket. Reinhold Lubenau elragadtatva ír Csallóközről, hogy milyen bőven termi a gabonát, s hogy ott fogják a legszebb vizákat, s hogy onnét évenként sok ezer nagyszarvú ökröt hajtanak Regensburgba, Augsburgba és Nürnbergbe.

Természetesen kikötnek Komáromban is, ahol a naszádok, ezek a kis hadihajók üdvölvésekkel fogadták őket. Lubenau feljegyezte, hogy alaposan megnézték Komárom nevezetességeit, az erős bástyákat, az óratornyot, a nagy hadiszertárat és a puskaporos malmot. A város megtekintése után üdvölvések között indultak tovább. (...)

1665-ben Leslie hatalmas követsége indul Komáromból. Csak a fölszerelés, ruházat 51 ezer Ft-ba került. E követségben volt 6 pap, 2 orvos, 3 sebész, 8 dobos és trombitás, 13 lakáj, 8 szakács és 2 pék, 3 mosóné, 6 mesterember. Kevéssel ezután érkezett Komáromba Mehmed basa követsége 268 lóval, 299 emberrel. Utána megint jött egy követség, amely azért érdekes, mert velük volt egy Baba Hindi nevű indián, akit a törökök szentnek tartottak.

A XVII. században gyakran jönnek követségek, amelyek Komáromot nem, csak Tatát érintik.

Az 1664-i vasvári béke egyik pontja az volt, hogy a következő év tavaszán Lipót király és Mohamed kölcsönösen követeket küldenek egymáshoz. E követek a hódoltság terület határánál Füzítő és Szöny között levő határjelző oszlopnál találkoztak.

A határjelzőket és a követek kicserélésének szertartását Evlija Cselebi, mint szemtanú, részletesen leírja.

A török szultánnak Bécsbe küldött követét útjában ugyanis elkíséri Evlija Cselebi, a török világutazó, akinek így módjában van Magyarországnak, s így Komárom megyének is sok városát bejárni és leírni.

Budáról a követ basa kíséretében utazott Evlija Cselebi is Bécs felé. A basa igen fölbosszankodott, mert előbb érkezett a Szöny és Füzítő között levő határjelző oszlophoz, mint a bécsi követ és így neki kellett várakoznia. A várakozást Evlija Cselebi arra használta fel, hogy a követ engedelmével megnézte addig Tata, Vithán és Pápa várait. Majd megérkezett a német követ, a kicserélés megtörtént és most már Evlija Cselebi és Mohamed török követ német kísérettel mentek tovább és Szöny, Komárom, Ács érintésével Györbe értek.

A minket érdeklő részt Evlija Cselebi török világutazó leírása nyomán itt közöljük.

A pénteki imádság elhangzása után megharsantak a trombiták és az iszlám sereg megindult Esztergomból a Duna mentén és Nyergesújfalura értek. Ez az esztergomi alajbégnek a faluja. Innen elindultak és Süttő, Neszmély, Almás falukon haladtak át, a Duna partján sűrű erdösségeken és némely bűvőhelyen átmenve, a tatai mezőkön egy faház mellett azon a helyen állapodtak meg, ahol a Fényes-forrás a Dunába szakad. A Dunán közben megérkezett a dunai díshajó kíséret, a követ pasának 20 élelemszállító hajója, a budai kapitánynak 10, a visegrádi 3, az esztergomi kapitány 6 hajóval jött. Az összes hajók árbócait, vitorláit, evezőit feldíszítették, zászlókat, lobogókat, lámpákat, puskákat raktak a hajókra. A pasa követ sátora előtt egy üteg ágyúval díszlövéseket adtak le. A kapitányokat a basa díszruhákkal ajándékozta meg. (...)

Tatáról megírja, hogy a magyar királyok építették. Most (1665-ben) a német császár tulajdona. Egy magas halmon épült ötszög alakú erős vár. Környező magaslata nincs. Egy nagy templom van benne, amelynek égis (?) nyúló harangtornya kilátszik. Evlija Cselebi a belső várba nem engedték be, de a várkapitány az alsó vár kapuja közelében a törököket gazdagon megvendégelte. Az alsó várat, amely igen nagy külváros, megnézheték. Egnéhány temploma, bazárja, kétezer deszkatetejű háza és három kapuja van. Körös-körül sorompóval, árokkal kerített erős külváros ez, a Bakony hegyei felé számtalan szőlője van – írja Evlija Cselebi.

Tata várának megszemlélése után a kapitánytól ajándékokat és kíséretet kaptak és Vithán várába mentek. Ezt a várat Szulejmán kán elpusztította, de az ellenség újból felépítette, írja Cselebi. A Bakony hegy szélén erős, négyszögű meredek vár. Van temploma, bazárja. A várkapitány Evlija Cselebit ebédre hívta meg és nagyon megvendégelte. A gazdag ebéd után Evlija Cselebi a Rába melléki ütközetben magyar fogságba esett Musztafa efendi után kérdezősködött, hogy véletlenül nincs-e a Vithán vári török foglyok között? A vár börtönből 600 mohamedán foglyot hoztak elő Evlija Cselebi elé, aki jól szemügyre vette őket, de a keresett Musztafa efendi nem volt közöttük.

Majd búcsút vesz a kapitánytól, aki ajándékokkal és kísérettel látja el és Pápa felé veszik útjukat.

Majd leírja Cselebi a fűzítő melletti határjelzőt. A Duna-partján a törökök magas halmot hordtak össze. A török és a magyar oldalon 7–8 méter magas fenyő oszlop volt leásva a domboldalán. E két oszlop között még egy magas fenyő gerenda volt leásva. Ezt hívták határjelzőnek.

E határjelző körül folyt le a két követ találkozása igen hosszadalmas szertartások között, több ezer magyar és török katona jelenlétében, ágyú és puska díszlövészek közepette.

Aztán a török követ kísérete és Evlija Cselebi Fűzítőtől elindultak és Szőny faluba érkeztek. A török utazó azt írja Szőnyről, hogy a Duna mellett fekvő csinos falu. Az esztergomiak adót szedtek tőlük, és ha az adót meg nem adják, akkor az esztergomiak feldúlják a falut. Magyar falu ez, amelynek kertje és szép temploma van.

Szőnyből Komáromba érkeztek. Komárom városáról igen sokat ír Cselebi. Beismeri, hogy III. Murád szultán idejében a kövér Oszman basa győri parancsnok négyezer katonával hónapokig hiába ostromolta ezt az erős várat.

Azt mondja, hogy a török követ tiszteletére annyi ágyút elsütöttek, hogy a számát csak az Isten tudja. A sziget csúcsán lévő vár és külváros között mély árkot ástak és abba a Duna vizét engedték. A várnak egyetlen, nyugatra néző kapuja van, amely a külvárosba vezet. A vár kerülete 3000 lépés, 10 bástyája van, a házak nincsenek benne sűrűen, ház gyanánt több emeletes hosszú, katonai szobák vannak. A várudvaron igen nagy templom van. A várban egy nagy térségen van az óraház és a harangtorony. A bástyafalakon négy kocsi elfér egymás mellett. Az alapfalak alatt boltívek vannak. Nagy ágyú és lőszerraktárok vannak a várban. Igen szép épület a magyar kapitány háza. A házakat mind deszkaszindely fedi. A poklok mélységes fenekéhez hasonlóak a vár börtönei.

Evlija Cselebi itt is szeretne volna látni a török foglyokat, de a várkapitány nem teljesítette kívánságát.

Komárom várának külvárosa a várárkon túl a hídfőnél terült el. Nem valami díszes hely. Kétezer deszkafedelű ház van benne. Volt 7 temploma és 300 boltja és igen sok kertje.

Aztán megemlíti még Evlija Cselebi, hogy a komáromi szigeten, azaz Csallóközben 300 falu van. A falvakban egy nagy táborhelyet ástak, amelyben százezer katona elfér. Akkor Komárom várában 15 ezer katona volt. Evlija Cselebi szerint Komárom vára Újvár felül a leggyengébb, ott könnyű a Dunán hidat verni és a várat megostromolni.

Itt említi meg aztán Evlija Cselebi, hogy ők Érsekújvár ostromakor tíz ezer tatárral a kisebbik Duna vizét lovakkal átúsztatták és bejutottak Csallóközbe, amelyet elpusztítottak és hatezer foglyot és igen gazdag zsákmányt ejtettek és vittek magukkal.

A komáromi vár megtekintése után másnap tovább folytatták útjukat és keresztülhaladtak Ács községen. Evlija Cselebi azt írja, hogy ez a király komornyikjának, vagyis főszolgájának a faluja volt. Úgy látszik, a király parancsára történt, hogy a közbeeső falvakban a kapukat és házakat olyan fehérre meszelték, mint a hattyú és az utcákat tisztára söpörték. Az utcákon

ezekre menő ünneplőbe öltözött sokaság állt sorfalat. Ács Magyarországhoz tartozik, írja, de a német császár birtokában van.

Ács községben sokat szenvedtek a törökök és a lovak az éhségtől. Ekkor a király emberei 20 mérő árpát, 200 kenyeret, 8 bárányt hoztak, de persze ez kevés volt. A basa nem fogadta el s az embereket elkergette. Ekkor már megérkezett a basa élelmi szállítmánya, 50 kocsin, 20 tevéen, 20 lovon, 20 hajón és a német kíséretnek olyan pazar lakomát adott, hogy mindenkinek elállt szeme, szája.

Soha akkora bőséget se azelőtt, se azóta nem látott Ács község, mint akkor. A faluban tizenegy helyen asztalokat terítettek és rakták meg finom fűszeres, cukros ételekkel.

Majd eltávoznak Ácsról és Győr felé mennek és elhagyják a megye földjét.

Evlija Cselebi után egy angol utazó következik, Brown, aki a megyében is megfordul.

Brown Eduárd Cambridge-ben és Oxfordban végezte orvosi tanulmányait. Majd Kelet-Európában utazgatott. Magyarországon 1669–70-ben járt. Utazásáról könyvet írt. Később az angol király orvosa, majd kórházi igazgató lett.

Többek között ezeket írja: "A Dunán Komáromon át vontatják fel Pozsonyig a kősót szállító hajókat. A császár sok jó hajót készített Pozsonyban, Komáromban és Bécsben, ahol mindenkor számos hajó áll teljes készenlétben. A Duna igen sok szigetet alkot. Ezek között Csallóköz (...) a legkultiváltabb és mindegyiknél nagyobb, mivel számos derék város, mint Komárom és Somorja és ezenkívül igen sok mezőváros és falu van rajta. Átutazásamkor igen népesnek találtam, a törökök, tatárok és a lázongó alattvalók ellenséges támadásai visszaverésére eléggé jó állapotban van! Ezen a tájon erdőt csak Tata környékén láttam. A halászatra külön helyek, a Duna-partján pedig raktárak vannak. A legnagyobb raktár Komáromon felül, a Csallóközben van. A Dunát a vízimadarak egészen ellepik. Komárom közelében levő Szöny Duna-parti faluban több mint ezer lovat láttam, amelyek mind a parasztoké voltak. Nagyon sok római arany, ezüst és bronz pénzt találtam többek között Szönyben is, a Duna-partján elterülő városkában, ahol a rómaiak idejében Brigetio város állott.

Akinek kedve van mindenféle hadi gépeket és eszközöket látni – írja Brown – az csak menjen Komáromba, mivel sehol a világon nem láthat annyit egy rakáson. Itt látható a "hajnalcsillag" nevű eszköz, amelyet az örök ostrom alkalmával vagy a rés védelmére használnak. Vannak itt löporral és egyéb hasonló anyaggal megtöltött fazekak, amelyeket az ellenségre hajigálnak. Azután vannak itt vasszögekkel fődött palánkok, amelyeket a védműveken kívül helyeznek el és vékony földréteggel fednek be. Ezzel a mit sem sejtő

ellenséget veszedelmesen megsebesítik és zavarba ejtik. Használatban van itt az ún. hajítógolyó, amelyet mindenféle gyúlékony anyaggal megtöltenek s az ellenségre dobnak, ahol azok mindent felgyújtanak. A fríziai lónak nevezett eszközt az utakon helyezik el, a lovasság előnyomulásának megakadályozására. (Valószínűleg hasonlatosak voltak a mai spanyol lovakhoz.) Végül láncos golyók és számtalan ilyenmű eszközök láthatók Komáromban és Győrött.

Komárom a Csallóköz keleti szögletében fekvő igen szép és rendkívüli erős város és vár. Parancsnoka ez időben Hofkircher ezredes volt. Komáromot a Vág és a Duna veszi körül. A "Teknősbéka" erődöt (Tortoise) szerfölött erős helynek tartják, ezt azért nevezik így, mert némileg a teknősbékához hasonlít. Szimán basa Győr bevétele után a várost 60 hajóval nagy török és tatár hadsereggel ostrom alá fogta, azonban céltalanul, mert a tatárok majd mind megölettek. (...)

Legújabb időben jobban megerősítették Komáromot. A Dunától a Vágig húzott vonal által még nagyobb térséget zártak be és négy új bástyát építettek.

A Duna túlsó partján Komárom átellenében van Szöny falu. Itt rendkívüli sok régiség található. Az ottani bíró segítségével számos régi pénzhez, közöttük néhány aranyhoz jutottam. A szönyiek ezeket pogány pénzeknek nevezik. Mivel Szöny helyadót fizet a töröknek, eddigelé még nem nagyon sokan kutattak itt régiségek után, miért is a nevezetességek még mind megvannak." (...) (Szóval Brown itt jártakor 1669–70-ben a brigetiói emlékek még teljes pompájukkal gyönyörködtették az angol utazót.)

"Tata mintegy 4 mérföldnyire fekszik Komáromtól. Várát egészen árok veszi körül. Közeliben természetes fürdők vannak. Csáky gróf volt akkor a várparancsnok, aki mindenmű udvariassággal elhalmozott. Soha sem felejthetem el, hogy ez országban a katonák társasága a legtisztességesebb, mivel ők mindenkit dicsérnek és becsülnek. Általában véve mindnyájan nagylelkű, bátor emberek és csaknem mindnyájan beszélnek latinul, flamandul, vagy olaszul. Ők is nagyon szerettek velem beszélgetni, mivel mielőtt ez országba jöttem, már Európa legnagyobb részét beutaztam és tőlem igen sokat megtudhattak.

Komáromból 24 evezős hajón folytattuk utunkat. A hajón egyik oldalán német, a másikon magyar evezősök voltak. A várat távozáskor két ágyúlövéssel üdvözölték. Szöny, Neszmély, Radvány mellett elhaladva Dunamocsra értünk. Itt találkoztunk a török kíséretünkkel. Innét aztán tovább evezünk lefelé."

Nagyon féltek a kóbor katonáktól és az oláh cigányoktól, de a félelem alaptalan volt, semmi bajuk sem történt. Ellenben sok bajuk volt a farkasokkal és a kutyákkal. ("Midőn

egyszer éjféلكor mentem be Komáromba, itt is sok zaklatást szenvedtem a harapós kutyáktól, amelyek oly dühösen ugattak és oly állhatatosan szaladtak utánunk, hogy kénytelenek voltunk az őrszobába menekülni, amíg lakást kerítettek számunkra.")

"Komáromban időzvéन, kedvem kerekedett a magyarországi arany-ezüst-rézbányákat megtekinteni. Mivel azt hittem, hogy nem kell még egyszer Pozsonyba visszamennem, sokkal rövidebb utat választottam, jóllehet ezt kevesen akarják használni. A Csallóköz partján, azon helyig haladtam, ahol a Vág a Dunába ömlik. Először is a legutóbbi háború óta épített és nagyon jól megerősített Guta városát értük el. Ez a Duna, Vág és a Dudvág összefolyásánál, posványos helyen fekszik és Érsekújvártól csak egy mérföldnyire van. A gutai templom tornyából igen jól megtekinthettük Érsekújvárt, sőt az egyes házakat is megkülönböztethettük. Többek között a pasa házát, vagyis palotáját is láttuk, amely ezelőtt a pozsonyi érseké volt. Láttuk ezenkívül a város közepén levő templomot, a mecset tornyát és több nevezetesebb épületet.

Itt Gután is láttunk csónakokat, amelyeket egy fából faragnak ki. A gutai vár helyőrsége mindössze 130 emberből állott Fruhwurdt Mátyás parancsnoksága alatt." (...)

Brown megemlíti a komáromi halászatot is és a Duna nagy halbőségét. A dunai halak közül főlemlíti a pisztrángot, a süllőt, a pontyot, a fehérkeszeget, a durbincsot, a sügért, a kecségét, a kárászt, a lazacot, a csíkot, a csukát, a harsát, a tokot, a vizát stb. (...)

Tollius Jakab, németalföldi tudós (...) a bölcsek kövének feltalálása végett beutazta Magyar-, Német- és Olaszországot. Mindenütt különösen a bányákat tanulmányozta. Utazásait barátaihoz intézett leveleiben írta meg. Magyarországon 1660-ban és 1687-ben járt.

A nyugtalan természetű és szabadszájú és emiatt sok jó állást elvesztő Tollius egy ízben szolgálatba állott egy holland Blaeu nevű könyvkereskedő és földrajzíróhoz. Ez a Blaeu név nekünk, komáromiaknak ismerős, mert szintén Blaeu-nak hívták azt az amszterdami híres holland betűmetszőt, betűöntőt és könyvnyomdászt, aki nagyon hidegen fogadta Töltéssy István uramat, az első komáromi nyomdászt, aki azért kopogtatott be hozzá, hogy a betűöntés és metszés titkait megtanulja. Blaeu mester azonban attól félt, hogy Töltéssy uram ott helyben, Amszterdamban nyit majd műhelyt és versenytársa lesz, mint egy előző tanítványa Misztótfalusi Kis Miklós és emiatt nem fogadta el tanítványának.

Tollius mester és Töltéssy uram Blaeu-ja bizonyára közeli atyafiak voltak. Tollius ennek a Blaeu-nak szolgálatában nagyobb utazásokat tett. (...)

A XVII. század végén Komáromban megfordult Tollius azt írja, hogy a Tököly-féle támadáskor Komáromot saját lakói gyújtották fel és lerontották az alatt, amíg Bécs ostroma tartott. Ezt pedig azért tették, hogy a várat annál erősebben ostromolhassák.

"A város régi szépségének csak egypár emléke van meg. Most épül újra a város és mint a régiek, nagy kiterjedése van most is. Négy temploma van, amelyek tornyai nagyon szépek. Legszebb a magyar templom tornya, amelyet magam is megbámultam. E templom ezelőtt a lutheránusoké volt. (Szt. János templom, amely a Szt. András templom nádor utcai bérháza helyén állt, ahol most a kaszinó van.) A második a német templom (a Szt. András templom), a harmadik a ferencieké, a negyedik a rácoké, ahol egy drágakövekkel és arannyal ékesített szentírás van. Említendő még a jezsuiták kollégiuma is."

A lakosok legnagyobb része magyar és rác. Német alig akad. A rácok igen gazdagok. Olyan víg élet, mint Komáromban, sehol sincs. Mintha minden nap ünnep, lakodalom volna. Ennek oka az, hogy igen sok katonaság és vezér fordul itt meg, és hogy igen bőven termő a vidéke, itt mindenben bővelkednek. A piacokon és az utcákon mindenféle fehérbe öltözött szép nők élelmiszereket árulnak. Fölemlíti, hogy a komáromi asszonyok fejüket bekötik, a lányok pártát viselnek, a szegényeké kalárisból, a módosaké igazgyöngyből valók. Hajdon alig akad, mert 13–14 éves korában már férjhez adják a leányokat, 18 évesek már vénleány számba mennek. Az özvegységre jutott nőket, ha mégoly fiatalok és szépek is, magyar ember el nem veszi – legfeljebb német –, mert azt hitték, hogy özvegységük alatt szolgálkival viszonyt folytattak. Látott előkelő családból való özvegy nőket, akik fürdős- és vendéglősöknek jutottak.

Úgy látszik, Tollius uram nem sokra becsülte a vendéglősöket és fürdősöket. Hogy mit értett Tollius a komáromi fürdősök alatt, azt nem sikerült kikutatnom. Itt valami tévedésről lehet szó, mert fürdős nem igen lehetett akkor Komáromban.

Amikor Tollius Jakab a Dunán Bécsből lehajózik Budára, nem győzi magasztalni azt a gyönyört, amelyet a komáromi naszádosok vidám életmódjuk láttán érzett. "Nem bántam meg – írja nagyértékű útirajzában –, hogy e dunai kirándulásra szántam magamat. A virágos tavasz üde légkörében elmerengve és a folyam változatos tájékain gyönyörködve úsztam le hajómon. Utamat az ég madarainak kellemes csicsergése és a Dunát tarkázó naszádok legénységének víg éneke kísérte. Úgy éreztem, mintha nem is a földön, hanem a boldogok szigetei között kalandoznám és mintha nem is fárasztó utazáson, de felfrissítő gyönyörök között találnám magamat" – így áradozott Tollius.

A komáromi hajósokat víg és könnyelmű legényeknek festi, akik az adósságot adósságra csinálják. Jellemző a komáromi hajósokra ez a régi népdal:

Gyöngyöm, gyöngyöm, gyöngyöm,
Gyöngyömnek az ára
Kéret engem egy hajós,
Hogy menjek hozzája!
Hej Anyám a hajós:
Valamennyi mind adós,
Nem megyek hozzája!

A komáromi életet valósággal paradicsomnak írja Tollius. Ezt a boldog eldorádót festi ez a népdal is 1706-ból:

Nagy Komárom pogácsából vagyon fölépítve,
Az házak is mind tejfellel vannak fehérítve.
Nagy bástyái szalonnával vannak erősítve,
A Dunával kőfalai környü vannak véve.

Tolliusnak Komáromot 1687-ben ábrázoló képén a város sáncai a mai Halász, Fürdő, Magyar utca táján a Kisérsor felé húzódnak és a belvároson kívül fekvő régi rác templom romja a sáncárokkal tőszomszédos volt.

Egy 1683-ban megjelent leírása Komáromnak említi, hogy a belső várban négy római kőkoporsó látható, amelyeket Szőnyből hoztak. Közli a koporsók feliratát is, amelyek között egy sor görög szöveg is van.

1690-ben a török követséget nem lehetett Komárom vármegyén keresztül bocsátani, mert a törökök és a felszabadító (?) osztrák katonák pusztasággá tették és nem lehetett volna a követséget útközben élelmezni.

Pinxner A. 1693-ban Nagyszébenből Bécsbe utaztában érinti Komárom megyét.

"Buda után Zsámbék következik – írja – amelynek vára és szép temploma romban hever. Tatának erős vára van. A vár mellett tó, hideg és meleg források vannak. Tata kies síkságon épült. Hajdan a magyar királyoknak itt mulató kertjük volt. Tatáról Banán keresztül Győrbe mentem." (...)

A rejtelmes, a titokzatos Csallóköz is szedte a gonosz emberek áldozatait, mint a középkorban mindenhol a világon.

Ilyen veszedelmes volt Csallóköz a szegény utasokra nézve.

II. Rákóczi Ferenc, a dicső fejedelem szintén megfordult vidékünkön. Ugyanis 1700-ban egy esős decemberi napon Rákóczi Ferenc Pest-Budára érkezett és az utat Komárom megyén keresztül tette meg. Ezenkívül, amint ismeretes, Rákóczi Ferenc 1701-ben Bécsújhelyről, abból a börtönből, ahonnét anyai nagybátyját a vérpadra hurcolták a bécsi császár pribékjei, megszökött és menekülés közben érinti Csallóközt is, amint azt a nagy fejedelem megírja Vallomások című művében. Amint Nezsiderből eltávozott, Csallóköz felé vette útját és Somorjánál akart átkelni a Dunán. Azonban óriási szél dühögött akkor, a túlsó parton veszteglő hajók nem tudtak a széllel megbirkózni. Hiába kiabáltak Rákóczi emberei, a hajók mégsem jöttek át. A nagy fejedelem csak délután tudott átjönni, mert csak akkor csendesedett egy kicsit a szél. Ekkor lépett először az Aranykert földjére. Somorján keresztül haladt, Gombán megpihent és estére Cseklészre ért.

Szerdahelyi Gábor 1701-ben azt írja, hogy Komáromban ezer ház van, hogy egész éven át szállítják a vizát Ausztriába és Stájerbe. A kisebb halnak még nagyböjtben is alig van ára.

1702. június 26-án az angol király követei Tatán utaznak át. Ellátásukra fordított kiadás jegyzéke megvan Komárom vármegye levéltárában.

Rédey György kuruc ezredes a kamocsai réteken fekvő kuruc táborból 1705. május 13-án kelt levelében nevezetes égi tűneményről értesíti az éppen akkor az érsekújvári erősségen időző Bercsényi Miklós gróf tábornokot. Ez a Vág-Duna menti égi tűnemény május 13-ra virradó éjjel volt látható és az egy igen nagy meteorhullás volt. A hatalmas meteor éjfélkor tűnt fel vakító nappali fényben. Tűzsziporkák hullottak az égből, majd egy fehér útforma felhő mögül lövöldözésekhez hasonló dörrenések hallatszottak ugyannyira, hogy sokan lóra kaptak, mert azt hitték, hogy a közelben, Gutánál táborozó ellenség fegyverropogását hallják. A strázsák lovai az égi zörejtől megriadva elszaladtak. Az égi tűnemény éppen a kamocsai kuruc tábor felett tűnt fel, aztán hangos ropogással átívelt a Kis-Duna felett és aztán eltűnt az éji homályban. Érdekes, hogy e ritka meteorhullást leíró levelet Bercsényi elküldte Rákóczinak, a dicső fejedelemnek, aki szintén megőrizte (...).

Természetesen a nők nem igen utazgattak annyit a régebbi korban, mint a férfiak. Éppen azért becses ránk nézve az alábbi leírás, mert egy nő utazásáról számol be. Ez utazás leírója is nagy rokonszenvet érzett a magyarok iránt.

1717-ben Wortleyné, szül. Montagu Mária keresztülutazik a vármegyén. Férje angol követ volt és férjével utazott Törökországba. Utazását levelekben írta meg. Az egyik (...) levelében azt írja, hogy Jenő herceg erővel arra akarta őket rábíni, hogy várják meg, amíg a Duna jégkérge enged és akkor az annyira kedvelt és kényelmes víziúton tehetik meg az utat. A

szárazföldi magyarországi utazástól egészen elrémítette őket, de ők mégis emellett maradtak és Péterváradról azt írja nővérének, hogy az ijesztgetések csak mind mesébe illő dolgok. Magyarországon pompásan utaztak. A kocsikat szántalpakra helyezték és olyan gyorsan és kényelmesen utaztak, mint a legelső rangú személypostán.

"Győrből, ahol lebilincselő szívességre találtunk, elindulván, írja a nemes hölgy, Komáromot a folyam túlsó partján hagytuk, január 18-án Neszmély nevű kis faluba érkeztünk, ahol csak nagy ügyel-bajjal találtunk szállást. Neszmély és Buda között két napig a világ legszebb rónaságán utaztunk keresztül. E róna oly sík, mintha ki volna kövezve és ami a fő, szerfölött termékeny, azonban nagyobb részt pusztá, elhagyatott és műveletlen, amit a hosszadalmas török háborúk és a protestáns vallásnak Lipót császár által elrendelt barbár üldözése miatt kiütött legkegyetlenebb polgárháborúk okoztak. Lipót császár a természet által rendkívüli kegyességgel és könyörületességgel volt megáldva, azonban a jezsuiták körmei közé kerülvén, sokkal kegyetlenebb és hűtlenebb lett szegény magyar alattvalói iránt, mint a török a keresztények iránt; minden lelkiismeret mardosás nélkül megszegte koronázási esküjét és a köziratokban számtalanszor adott szavát. Valóban nincs a világon szomorúbb, mint Magyarországon utazni, kivált, ha meggondoljuk, hogy hajdan a lehető legnagyobb virágzásnak örvendett és ma ily nagy területen embert is alig láthatni."

Ezek a gondolatok támadtak a nemes szívű Wortleyné lelkében, amikor Komárom megyén végigutazott.

Jenő főherceg elfelejtette megmondani, amikor a magyar pusztasággal rémítette e hölgyet, hogy ezt a pusztaságot kinek is köszönheti Magyarország? (...)

Amikor a XVIII. században Pray György a vármegyén keresztülutazott, Neszmélyen is megfordult. Itt talált egy réztáblát, amelynek felírása szerint a Neszmélyen elhalt Albert király belső részeit ott temették el és ez a tábla jelezte a belső részek nyugvó helyét. Mária Terézia, amikor hírt hallott erről a tábláról, azt Bécsbe vitette és ott a Szent István templomban helyezte el.

Itt említjük meg, hogy 1712-ben a bihari követek 3 hétig utaztak a rossz utak miatt, mire Pozsonyba értek. Elképzélhetjük, hogy milyen lehetett az út, amelyen jöttek.

Magyarországon 1744-ben Budapestről öt irányban ágazott el a posta. Az egyik Komárom, Győr, Moson útbajjításával Bécsig haladt. E vonalon 12 magyar postaállomás működött. Később az utasok kényelmére gyors postakocsikat létesítettek. Öt utas foglalt helyet bennük. Az utolsó ilyen személyszállító postavonal Magyarországon a komárom–érsekújvári volt, amely az érsekújvári vasút megnyitásakor szűnt meg a XX. század elején.

Komárom vármegyének nemcsak a csallóközi része volt veszedelmes az utazókra nézve, nemcsak a Csallóköz volt titokzatos, időnként változó, hanem más vidék is. (...)

A XVIII. században még Komárom vidékének is egészen más volt a képe mint manapság. Az akkor még négyszerte szélesebb Vág folyó az öregvár falait mosta; a városban több mocsár és tó volt s több ér folyt keresztül, pl. a Pandató, Tó és Víz utcákban. Maga a vár a várossal nem volt összeköttetésben, mivel szigeten állott. A győri Dunából ugyanis az öregvár mellett csatorna vezetett a Vág folyóba. Ezenkívül az új vár árkából egy 30 ölnyi hosszú és három öl széles vízárók vezetett a nagy Dunába. Téli időben a naszádokat e csatornán átvitték a vízzel telt vár árkaiba. (...)

Az ószőnyi mocsarak és erek összeköttetésben voltak az úgynevezett Füzítőval, mely az Árpádok kora óta 1747-ig fentállt, továbbá az almási Kerektóval és a Tata nevű patakkal. Mivel az almási, füzítői és ószőnyi malomgátak és duzzasztók a vizek szabad lefolyását gátolták, az állóvíz mindig több és több földet nyelt el. Almástól Ószőnyig és innen Füzítőig egy összefüggő óriási vízmedence képződött. Az 1746. évi pontos mérések alapján a vízzel borított terület két mérföld hosszú és egynegyed mérföld széles volt s összesen hárommillió-háromszázezer négyszöglet tett ki. A víz állása ekkor tizenkét lábbal magasabb volt a Duna horizontjánál. Ez az elöntött terület rendes viszonyok között 5600 mérő gabonát és 2800 szekér szénát termelt.

Az ószőnyi, a tatai és az almási vizek okozta károk Mária Teréziát arra bírták, hogy e vizeknek a Dunába való levezetését elrendelje. A munkával Mikoviny Sámuel csász. és kir. őrnagyot bízta meg. Ez a Mikoviny Sámuel a XVIII. század legkitűnőbb mérnökeinek egyike volt. Neve nem igen ismeretes, mivel tanulmányai és nagyszabású mérnöki művei a levéltárakban hevernek kiadatlanul. De ha egyszer mindezek napvilágot látnak, Mikoviny Sámuel nevét a legjobbainkéi között fogják emlegetni. Minket, komáromiakat az ő munkássága azért is érdekel, mivel gyönyörű térképet készített a Dudvágról s mivel Ószőny topográfiáját az ő munkásságának köszönhetjük.

Mikoviny mérnök feljegyzései, jelentései vidékünkéről minden tekintetben vetekednek a legpontosabb útleírásokkal (...).

Ezen időben az ószőnyi uradalom zálogos tulajdonosa Neffzer János Jakab báró, magyar kamarai tanácsos volt. Ez a Neffzer, valamint Zichy Miklós és Ferenc is az ószőnyi lakosokkal együtt minden követ megmozdítottak, hogy a vizek lecsapolásából semmi se legyen!

Neffzer különösen a fűzítői halastavát féltette; a jobbágyok meg amiatt panaszkodtak, hogy oda lesz a kincseket érő nádasuk, szabad halászatuk s malmaik szárazra kerülnek! Mária Terézia és a magyar kamara e panaszokkal keveset törődtek, mivel az volt a meggyőződésük, hogy a lecsapolással igenis hasznos dolgot művelnek. Különben is Komárom megye, aztán a tatai uradalom birtokosa, Esterházy gróf a lecsapolás mellett voltak. (...)

Mikoviny Sámuel elkészítvén a mocsarak levezetésére szolgáló csatornák tervét, hozzákezdett a tatai-almási csatorna építéséhez. Az 1747. január 24-én kelt jelentése szerint már ásták a csatornát. A csatornával egyidőben a Neffzer-féle fűzítői-zsilippel a duzzasztót is el kellett rontani. (...) A zsilip elrontása igen érdekes látvány lehetett, mivel nagy tömeg víz szabadult el s rohant a Duna felé. Neffzer még aznap jelentést és tiltakozást nyújtott be. Az egész víztömeg - írja - leszaladt s négy malom a szárazra került. Sok ezer szárazra került hal döglött meg s a buja nádasokat mind elégették Mikoviny emberei.

Magáról az almási-csatorna ásásáról Mikoviny a következőket írja: az almási-csatorna építésére elég munkás ajánlkozott; eleinte 500 dolgozott naponként. A kiásott csatorna 5053 öl hosszú, 5 láb mély és 13 láb széles. Almás környékén sziklákat is kellett robbantani, de a csatorna azért idejében elkészült. Erre következett az almási és a szőnyi uradalom közt lévő zsilip elrontása. A kerektoói csatorna építéséhez szeptemberben fogtak hozzá. A munka itt igen nehezen ment, mivel zsombék és nád között vízben kellett dolgozni. Ez a kerektoói-csatorna Naszálynál vette kezdetét s egyenes vonalban a régi római töltés nyílásáig (Szőny mellett) haladt. Idáig 1210 öl hosszú volt; a római töltésen túl (részben a régi mederben) még 614 ölnyire ment a csatorna. Összesen tehát 1824 öl hosszú volt és 18 láb széles. Amint Mikoviny Sámuel írja, ezen csatorna építése is kitűnően sikerült s a Fűzi tó az új csatornán keresztül teljesen lefolyt. A malmok természetesen szárazra kerültek.

Az óriási mocsarak lecsapolása tehát teljesen sikerült. Mikoviny Sámuel ezáltal is kitűnő munkát végzett.

Mikoviny mérnök e derék vízlecsapolási munkálata nagyon értékes régészeti szempontból is. Amikor ugyanis Mikoviny Sámuel főstrázsamester és kamarai mérnök a szőnyi és almási mocsarak lecsapolását végezte, alaposan megfigyelte az akkor még romjaiban álló ősi várost: Brigetiót. A magyarországi római emlékeknek ő régi kutatója és alapos ismerője volt. Egyik felterjesztésében maga említi, hogy az összes magyarországi római városokról kimerítő leírást készített. E leírásnak valamelyik levéltárban kell lappangania. Rendkívül fontos volna, ha napvilágra kerülne, mivel Mikoviny idejében a római városok romjai még szemmel láthatóak

voltak, s ő rajzokat is készített róluk. Mikoviny jelentései tehát archeológiai szempontból páratlan értékűek.

Amint Brigetio romjait meglátta, azonnal tanulmányozni kezdte. Tanulmányainak eredményeiről két jelentést is küldött Bécsbe. Ott a jelentésekkel nem sokat törődtek. Pedig ha figyelemre méltatják azokat, az ősi római város talán ma is szemeink előtt állana s örök nevezetessége lenne Komárom vidékének! De engedték, hogy köveit és épületromjait, amelyeket nyolc század nem bírt elpusztítani, széthordják. (...)

Mikoviny Sámuel 1747. március 24-én kelt jelentésében a többi között így ír Brigetióról: "Szöny mellett egy csodálatos vár és város romjai terülnek el. A romok jó egy óra járásnyira terjednek. Hatalmas város lehetett ez. (...) Két nagyszerű emlékműve még ma is világosan látható. Az egyike ezeknek egy bolthajtásos, imitt-amott árkádokkal ellátott, két német mérföldnyi hosszú vízvezeték (aquaeductus), mely a tatai forrásvizet vezette a föld alatt Brigetio városába. A másik csodálatra méltó mű egy 1330 öl hosszú, 20 öl széles és négy öl magas, kockakővel kirakott töltés, kockakövekből épült és ma is teljes épségben álló zsilipekkel. E hatalmas alkotásnak az volt a célja, hogy a tatai vizet föltartsa és azt a völgyhöz hasonló mély területet, mely Komáromig tart, víz alá helyezhesse. Így Brigetiót az ellenség támadásától megvédje. A zsilipeken át a vizet akkor bocsáthatták a Dunába, amikor akarták. Ez a töltés tehát, amely ma a vizek szabad lefolyását akadályozza, egykoron Brigetióknak legnagyobb erőssége volt."

A derék Mikoviny nem elégedett meg föntebbi jelentésével, hanem a magyar kamara számára is írt egyet. (...)

Ismeretes, hogy báró Wesselényi Miklós, a veszedelmes kalandokat kedvelő zsidói főúr, Gorbó szomszéd várat annak rendje s módja szerint megostromolta s bevette, aminek aztán az lett a szomorú vége, hogy II. József elfogatta s Kufstein várába záratta s kevés volt a remény, hogy a szilaj főúr onnét kikerülhessen. Végre is báró Wesselényi Zsuzsanna, báró Bánffy Györgyné, mint a kufsteini rab nővére, nővéri szeretetből férjével és gyermekével együtt elindult Szilágyból Bécsbe, hogy öccséért könyörögjön a császárnál.

Erről a hosszú utazásról a bárónő naplót vezetett, amely ha nem is tudósít országot mozgó eseményekről, azért felette becses művelődéstörténeti szempontból, mert az akkori utazási körülményeket, szereplő személyeket, földbirtokosokat, s az érintett helyek nevezetességeit felemlíti a bárónő, aki a testvéri szeretetnek igazán ritka példáját mutatta. Hogy minő áldozat volt abban az időben (1786) több mint két hónapi utat tenni Magyarországon, az kitűnik a napló minden lapjából.

A nemes szívű bárónő Komárom megyén keresztül tette meg az utat jövet és menet is és sok érdekes dolgot feljegyzett a vármegyéről. Természetesen minket ezúttal csak ezek a feljegyzések érdekelnek. Pestről Bécsig a Duna mellett tették meg az út jó részét. A Dunán igen sok hajós malmot láttak. Hajó igen sok járt fel és alá. Láttak erősen megrakott hajókat, amelyeket 20 ló is vontatott fel Bécsbe. Ezek a császárei voltak.

Május 16-ról (1786) így ír a bárónő naplójában: "Furmányosokkal mentünk Pestről Bécsbe, 4 szekérért 150 Rft-ot adván. Átaljöttünk délután Piskén (ezt svábok lakják) (...) és Neszmélyben, ahol olyan eper ízű bor terem, itt a lakosok ref. magyarok, akiknek templomjuk is van, olyan, akin látszik, hogy valaha török templom volt. Ezt a falut gróf Zichy bírja, (...) ahol a lakosok magyarok s ahol ref. és kat. templom van. Ez a falu is az gróf Zichyé, az özvegyé, akinél voltam Budán. Nagy színjei, csűrjei vannak itt a grófnak, és igen nagy granáriuma, magtára. Innét Almástól jövén, a Dunántúl láttam a császár nagy granáriumait, ahova ott előttünk is búzát vittek, az uraságét hajóra tevén. Pesttől fogva mindenhol sok szép szőlőket láttunk".

"Szönyre mentünk estére egy fogadóba, amely a komáromi repülőhídon innét van. Nem lévén messze a fogadó a repülőhídtól, gyalog odasétáltunk; igen szép a repülőhíd, gyönyörűséggel néztük. Az útról Komáromon innen nem volt csinált út, hanem igen homokos rossz út, egész Győrig. Pesttől fogva egész Komáromig többe a Duna szélén jövén, láttunk a víz partjához hordott sok tűzifákat ölekbe rakva, amelyeket hajókon Pestre hordanak".

"Május 17. Komáromból ebédre mentünk Győrbe. ... Sok helyen mentünk által, de nem tudták megnevezni a kocsisok, éppen egy falut, Gönyű nevűt, amely gróf Esterházyé, magyar hely. Innét Öttevényre mentünk". (...)

Korabinszky János Mátyás, híres térképész, (született Eperjesen 1740-ben és meghalt Pozsonyban 1811-ben) Pozsonyban líceumi tanár volt. Nagyobb utazásokat tett s megfordult vidékünkön, Komáromban és Tatán; geográfiai lexikonjában sokat ír Tatáról és Komáromról.

Korabinszky szerint 1763-ban Komáromnak tízezer lakosa volt. A főbb kereskedelmi cikkek: gabona, hal, fa, bor, méz stb. Győrből jövet balfelől először szemléli az utas a téglakemencéket, odébb pedig a Kálvária-hegyet és a dunai malmokat. A Kis-Dunán hajóhíd van. Két nagy vendéglője: a Zöldfához és a Fehér lóhoz, a Dunasoron pedig egy nagy kávéház található. A boltok a Városház téren helyezkednek el. A Szt. János-templom a város alsó végén van. A jezsuiták kollégiumában csak elemi iskola volt akkor. Az öregvárban felsorol egy kaszárnyát, őrségi templomot és a közepén egy tiszti laktanyát. Az újvárban megemlíti egy

igen nagy raktárt, katonai kórházat, a várparancsnoki házat és egy templomot. A Vágon kompközlekedés folyt. (...)

Egy híres angol utazó, Townson Róbert dr. a neves természetbúvár is megfordul Komárom megyében és utazásáról írt könyvében tizenhárom oldalt szentel Komárom megyének. (...)

Townson is, mint a többi vidékünkön utazó külföldi szintén említést tesz az almási kénes forrásról. Ez utazókon kívül Istvánffy, Zeiler, Krukwitz, Brückmann, Hübner és Browne történelmi és földrajzi munkáikban említést tesznek arról, hogy e forrásokat már a régi századokban külön fürdőtelepen használták. A rómaiak is ismerték e fürdőt.

Torkos János, Pozsony város főorvosa a XVIII. században szintén utazik Komárom megyében és ekkor útba ejti Dunaalmást is és alaposan tanulmányozza a kénesfürdőt. Torkos János az almási tapasztalatairól 1746-ban egy 78 oldalas könyvecskét adott ki, amelyből többek között megtudjuk, hogy a hódoltság alatt Almás rendes fürdőhelyük volt a törököknek.

A forrás közelében ma is vannak épületromok, amelyekről az itt járt Fényes Elek azt írja 1851-ben megjelent geográfiai szótárában, hogy ott még a XIII. században is barátemplom lehetett és a templom mellett még ma is szemlélhetők több cellának romjai. A kicsiny dunaalmási református templom valószínűleg az itt állott nagyobb szerű templomnak csak a sekrestyéje lehetett. (...)

Az első gőzhajóutat Budapestig Komárom érintésével 1830. szeptember 4-én tette meg a "Franz I." nevű gőzhajó.

Az első vasút a vármegyében, az újszöny - győri vasút, 1856-ban nyílt meg.

Még a múlt század negyvenes-ötvenes éveiben is nagy szó volt a hajón való utazás, rendszeren az egész család, a barátok, ismerősök egész csoportja kikísérte a távozót a hajóállomásra nagy búcsúzkodások között.

Az utolsó gőzhajó a Kis-Duna egész hosszában a múlt század 60-as éveiben ment végig a Csallóköz mellett, amikor egy bizottság kénytelen volt megállapítani, hogy ezt az ágat még aránytalanul nagy költséggel se lehetne hajózhatóvá tenni.

A komáromi hidak, révek 1767-ig a gróf Zichy családé voltak. Ekkor a Zichyektől megvette a város. A Duna nagy ágán repülőhíd volt, a kis ágán pedig állandó híd, amely 1847-ben István nádor látogatásakor a reá tolongott sok ember alatt leszakadt és sokan a vízbe fúltak. A Vágon, mint már írtuk, húzós komp volt. 1838-ban a repülőhíd helyett hajóhidat építettek. A kis-dunai állóhíd 1848-ban a nagy tűzkor leégett és helyette 1849-ben talphidat

építettek. A Duna nagy ágán levő hajóhid, a nagy tűzkor nem égett le, de 1849-ben a jégzajlás elsodorta.

1838 előtt a repülőhid id. Szinnyi József édesapjává volt. 1838-ban a város 33 hajóból álló hajóhidat állított fel.

Télen kompok, ladikok közlekedtek a két part között. Vásárok alkalmával sok baj volt a türelmetlen vásárosokkal.

Hajdan fontos közlekedési eszköz volt Komáromnál a postaladik, amely a postát, hírnököket, előkelő személyeket, stafétákat, ordonáncokat, orvosokat, bábákat szállította egyik partról a másikra.

A komáromiak jobban szerettek ladikon átkelni, mint a biztosabb kompon, pedig nem egy ladik felfordult, különösen amikor részeg mulatozók ültek rajta. Nemeszser történt halálos szerencsétlenség. (...)

Kemény télben, amikor a Duna egészen befagyott, a jég hátán történt a közlekedés. Régebben ellenségjárásról a jeget felválták, hogy az ellenség át ne jöhessen.

A komáromi posta a múlt század elején a lángi Zichy család tulajdona volt. 1830-ban Zichy János gróf volt a postatulajdonos, de - és itt jön az érdekes, - a komáromi posta nem Komáromban volt, hanem Újszönyben. (...)

A posta főirata ez volt: "K. k. Poststation Comorn zu Uj-Szöny". Komáromban csupán levélpostát rendeztek be. Az akkori viszonyok kívánták ezt így, mert a Buda-Bécs közötti országút, ez a főforgalmi útvonal Újszönyön vezetett végig. A főposta tehát Újszönyött volt. Pénz és értéküldeményeket, valamint sürgönyöket csak itt lehetett feladni. Az utasok szállítására 32 ló, megfelelő számú postakocsik, hintók és egyfogatú kocsik állottak folytonosan szolgáltra készen. A hivatal élén egy adminisztrátor állt, mint a postatulajdonos helyettese. (...) A kezelési nyelv a német volt. A komáromi postához messze vidék tartozott, így Igmánd, Mocska, Mór, Szentmihály, Bodajk, stb. Izsa, Marcelháza, Hetény, Ógyalla, Bagota, Bajcs, stb. és a csallóközi községek. Így érthető meg aztán, hogy már a múlt század elején a naponta érkezett levelek meghaladták a 2-3 százat.

A posta naponta Budáról este 10 és 11 óra, Bécsből pedig 1 és 2 óra között érkezett meg. A pontos megérkezésbe persze beleszóltak egyéb körülmények is: kerék- és tengelytörés, hámszakadás, hófúvás stb. Az érkezés és indulás pontos idejét, az esetleges akadályokat a postával érkező órás, vagy óralevélbe kellett bejegyezni.

Az utasokat szállító négyfogatú gyorskocsi naponta érkezett ilyen óralevéllel, néha naponta több ilyen gyors postakocsi is jött Szönyre. A nagy urak, a kereskedők és tehetősebb

polgárok csak postán utaztak, előre jelezvén az érkezésüket, hogy a postaállomáson a felhámozott, felszerszámozott lovak készenlétben álljanak az azonnali befogásra. Ment is az utazás az akkori viszonyok között bámulatos gyorsasággal. Egy alkalommal Zichy Ferraris kamarai elnök több mágnás társaságában Budáról Újszönybe hat óra alatt érkezett meg. Rendes körülmények között ezt az utat nyolc óra alatt tették meg még akkor is, ha sürgönyöket is vitt a szekér. (...) Télen, hófúváskor az is megesett, hogy a postakocsi egyáltalán nem érkezett meg. Ezt egy tábla kifüggesztésével adták tudtul azzal a felírással, hogy a "Posta nem érkezett meg". (...)

1848-ban az újszönyi főpostát Komáromba helyezték Dobronyi Jánosnak Nádor utcai házába. (...)

Amikor a honvédek Buda várát bevették, a budai postahivatal az örömhírt sebtiben ráírta a Komáromba szóló újságok kötegjelzőjére. Dobronyi uram, a komáromi postamester, amikor ezt kézhez kapta, nyomban átszaladt a közeli Mayer kávéházba, hol elújságolta az örömhírt a vendégeknek. (...)

A magyar szabadságharc leverése után nem szívesen utaztak a magyarok a postán, még kevésbé leveleztek, mert hamarosan kitudódott, hogy a postán titkos cenzúra működik. (...)

Lássuk hogyan is utaztak az emberek Komárom megyében a múlt század elején? Az utazás legnehezebb volt a megye csallóközi részén, ahol az utak rosszasága közmondásszerű volt. (...)

A sokat kritizált, sokszor jogosan és sokszor jogtalanul szidott csallóközi vicinális mégiscsak jó szolgálatot tesz az utazóknak. (...)

Komárom vármegye forgalmát nagyban elősegítette a fa- és a gabonakereskedelem, amelynek jó ideig Komárom volt a központja és irányítója. Később aztán Komárom riválisa, Győr magához ragadja a gabonakereskedelem feletti uralmat. A komáromi gabonakereskedelem megalapítói azok a rácok voltak, akik Mária Terézia idejében telepedtek meg Komáromban. (...) A XIX. század elején Komáromban már 416 gabonakereskedő lakott és ezek közül nem egynek volt 20-25 tölgyfahajója. Ekkor már a magyarság vezető szerepet vitt a komáromi gabonakereskedő világban. A dunai nagy hajóforgalom arra indította Csepy Zsigmond komáromi ügyvédet, hogy 1807-ben megalakítsa a dunai hajózás érdekében az első magyarországi biztosítótársaságot, az ún. hajókármentesítő társaságot, amely Komárom székhellyel Pesten, Mosonban, Győrött, Baján, Szegeden, Törökbecsén, Újvidéken, Titelen, Zimonyban tartott fenn ügynökségeket.

A komáromi gabonakereskedők leeresztették hajóikat délre és ott megrakodva gabonával, Komáromig vontatták fel a nehéz bánáti búzát. A nagy-, vagy a kis és a győri-Duna mentén épített raktárakban helyezték el a termésfelesleget. Ezekből a raktárakból szállították el Ausztriába, vagy a külföldi piacokra a magyar gabonát. Fontos közlekedési eszköz volt akkor éppúgy, mint az előző századokban, a vontató út, amelynek jó karban tartására nagy gondot fordítottak. Voltak külön hajóvontatásra alakult hajóvontató társaságok, vállalatok is. (...)

Győr azonban később ráfeküdt a dunai gabonakereskedelemre és ennek központjává fejlődött. Komárom mindjobban veszített jelentőségéből. Az 1848-i nagy komáromi tűzvész, s az azt követő ostromzár és bombázás után egy szálig eltűntek Komáromból a gabonakereskedők, akik közül nem egy számolhatott be sok vízi utazás izgalmairól. 1854-ben a komáromi hajóbiztosító társaság is megszűnt. (...)

Sokat utaztak Komárom megyében a magyar kultúra vándorai: a színészek, akik közül nem egy vezetett naplót Komárom megyei élményeiről. Ilyen naplót vezetett Déryné asszony is, a naplójában sok-sok oldalt szentelt Komáromnak. Naplója az útleírásokkal veszi fel a versenyt és a száz év előtti művelődési állapotokat festi le. (...)

Csodás idők, csodás alakjainak egyike volt e széplelkű, csupaszív asszony, aki a komáromiakra kedves, nőies közvetlenséggel a legjobb emlékekkel gondol vissza memoárjában. Más idők jártak akkortájt Komáromban a színészekre. A jó komáromiak vetélkedve pártolták a színházat és a színészeket. A város és a vármegye legelőkelőbb családjai örülnek, sőt büszkéek arra, hogy egy-egy színészt, vagy színésznőt a szezon alatt náluk tarthatnak. Így például Déryné az Asztalos családnál lakik és étkezik valahányszor, amikor Komáromban szerepel. Az egész ház dédelgetett kedvence s áldott, kedves cselszövésekkel tudják meg, hogy mi a kedvenc étele s azzal kedveskednek neki. (...)

Komáromban jó ideig nem volt otthona a magyar színészetnek. (...) Eleinte a Városház téren játszottak a magyar színészek. (...) Majd az Erzsébet-szigeten a híres nagy fa mellett felállított nyitott arénában, majd ugyancsak a szigeten a repülőhíd mellett egy pajtában. (...) Egy ízben Beöthy Zsigmond a Rozália-téren levő házát engedte át a színház céljaira. (...)

Gleig, G R, Germany, Bohemia and Hungary, Visited in 1837, I-III.

Gleig címlap tanúsága szerint a chelsea-i királyi kórház káplánja volt. A III. kötet, melyben Magyarországról szó van, Londonban, 1839-ben jelent meg.

Elmondja, hogy milyen erős erődítmény Komárom vára, hogy milyen jól fel van szerelve. (...)

Különösen megragadta őt a látvány, amikor felmentek a legmagasabb bástyára és előttük látszott a sok falu és a hömpölygő Duna. (...)

"Mint város, Komárom nekem virágzóbbnak tűnt fel, - mint Pozsony. Nem olyan nagy, mint Pozsony, mert csak 17 vagy 18 ezer lélek lakossága van, de az mind a legtisztább magyar, néhány zsidó kivételével. Boltjai jók, az utcák forgalmasak és a folyamon is gyakoriak a hajók. Tudakozódásunkra úgy találtuk, hogy van benne két színház (bizonyosan magyar és német), egy kaszinó vagy klubház és egy kitűnő vásártér; és a tudósítónk biztosított bennünket, hogy a kereskedelemnek egy jelentékeny része, melyet Magyarország Törökországgal és a Levanttal folytat, Komáromban ered vagy Komáromon megy keresztül." (...)

Az 1848-49-i szabadságharc sok hősén kívül Kossuth Lajos, Magyarország egykori kormányzója szintén megfordul többször vármegyénkben.

1848. október 19-én, egy rendkívüli szeles napon, délután két órakor ágyúdörgések között érkezett meg Kossuth Komáromba. A sorfalat álló nemzetőrök fölött szemlét tartott és rövid, de hatásos beszédet mondott. Megjelenése és beszéde mindenkit felvillanyozott. A szemle után kíséretével a várba ment. Másnap, október 20-án délután egy órakor utazott el Kossuth Lajos felfelé, a Mészáros nevű gőzhajón sűrű ágyúdörgés között. (...)

Sok adat szól amellett, hogy Kossuth Lajos Bábolnán is megfordult, aki különben is többször keresztülutazott vármegyénkben.

Barsi Józsefet az 1848-49-i szabadságharc alatt mint hadifoglyot többször keresztül szállították Komárom vármegyén az osztrákok több társával együtt. (...)

1849. október 26-án Budán gőzhajóra ültetik, hogy Pozsonyba onnan Olmützbe vigyék őket. Egész nap nagy volt a köd. Még délben sem múlt el egészen, estefelé, midőn Komáromhoz közeledtek, még sűrűbb lett, annyira, hogy Komárom előtt kellett vesztegelniök a Dunán.

"Aludtunk is amennyire ülve és vetkezetlenül tehettük, míg végre virradni kezdett s most már kevésbé lévén sűrű köd, Komárom városát, várát és táját vettük szemügyre. A hajó nemsokára megindult. Úgy a kapitány, mint a kormányos, de még a hajóslegények is feszült figyelemmel lesték a vizet, nehogy zátonyra jusson a hajó. A partok alacsonyak voltak s a hajóról a partot szegélyező sűrű füzesektől nem lehetett a tájat látni. Délutánra értünk Pozsonyba". (...)

Barsi József Utazás ismeretlen állomás felé címen írta meg élményeit. (...)

Egy csinos kiállítású angol könyvet volt olyan szíves kezeimhez juttatni Balogh Elemér pozsonyi tudós ref. püspök. (...) Angol evezősök dunai élményeit mondja el e könyv. (...)

A könyvből megtudjuk, hogy Londonból 1852 júliusában indultak el öten a Temzén végig.

Eleinte kisebb utat tettek a Dunán és ezt megírták az újságokban. (...)

A minket érdeklő rész a XIV. fejezet A Duna Bécs és Pest között címmel.

1853. augusztus 31-én indultak el Bécsből. Az újságok foglalkoztak az angol evezősökkel.

Pozsonyba akkor érkeztek meg, amikor a hidat javították.

Pozsony egy nagyon szomorú és kevés érdekességet nyújtó város, se nem magyar, se nem német. (...)

És most halljuk a könyv szerzőjét.

"Közvetlen Pozsony alatt kezdődik egyik hatalmas archipelagusa a Dunának, amelyek közül kettő nagyon nevezetes: a Kis- és Nagy-Csallóköz. Ez a kettő Magyarországnak legtermékenyebb és legnépesebb része. Nagyon csodálkozunk azon, hogy bár a pozsonyiak azt mondták nekünk, hogy vezető nélkül nem tudunk keresztülhatolni a szigetek útvesztőjén, de hála Isten semmi nehézségünk sem volt.

A mappánk valami főcsatornát mutat a Dunán, de mi ezt nem találtuk meg sehol. Találkoztunk olyan hajókkal, amelyek kétszer olyan gyorsan jártak, mint mi, mégis a vizek tekervényes útjain többször találkoztunk velük. Nemegyszer megsüllyedtünk és ki kellett ugranunk a csónakunkból. Szakadatlanul láttunk a parton hosszú hajú, égő, tüzes szemű, vad tekintetű oláh cigányokat, széles nagy kalapokkal, amint a Duna fővényéből mosták az aranyat. A cigányoknak ez az általános foglalkozásuk, akik a kormány részére egy bizonyos hányadot adnak be adó gyanánt, 10 köbláb homokból átlag 9 schilling értékű aranyat mosnak ki. Azt hisszük, hogy jó ideig kell arra várakoznunk, amíg ezek a Csallóközi aranymosók a mi aranyvalutánkat le fogják rontani.

A vízimalmoknak hosszú láncolata sorakozik a Duna partja közelében. Ilyen malmot naponta százával láttunk. Egész utunk alatt hol lassan, hol gyorsan mentünk a part mentén, számtalan apró sziget között haladtunk el és felhúztuk vitorla helyett a plédünket anélkül, hogy halvány sejtelmünk lett volna, hogy merre is járunk. Végre is Gönyűnél bukkantunk fel, ahol elég élénk gőzhajóforgalom bonyolódott le.

Csallóköznek a legkeletibb végén fekszik Komárom. Gönyűtől délre fekszik a Pannonhalmi apátság, amely Magyarország legnagyobb és legfényesebb apátsága. (...)

Elég fáradtságos volt ez az utunk, de nemsokára 8 óra felé, mikor már sötétedni kezdett, Komáromhoz értünk.

Komáromról azt mondják, hogy Európa egyik legerősebb vára és való igaz, hogy ellenség még be nem vette.

Csallóköz legszélső keleti végén fekszik hidakkal összekötve a szárazfölddel.

Itt folyik bele a Vág a Dunába, ezért hívják a folyónak ezt a részét Vág-Dunának. Ez a rész egy hídfővel van megerősítve. A vár belső részén van a kőszűz szobra egy sáncon. (...)

Az erődítményben semmi csodálni valót, meglepőt nem fedezett fel a mi polgári szemünk.

Komárom egy teljesen sík területen fekszik. Úgy gyanítom, hogy itt rengeteg sok védsánc, bástyák és rejtett védőfalak vannak, amelyeket én bizony pontosan nem tudok elszámolni, éppen ezért befogom a számat.

Komárom erősségének titkát, erejét csak úgy szimat után sejtettük.

Komárom nagyon sokat szenvedett 1848-ban az osztrákok által folytatott ostrom alatt keletkezett tűz miatt, de ezen tüzet tulajdonképpen a magyarok okozták, akik felgyújtottak egyes házakat, amelyek őket a védelemben akadályozták és később aztán nem tudtak a lángoknak gátat vetni és több ház leégett.

Első tekintetre úgy vettük észre, hogy különböző népek közé kerültünk. Éppen heti vásári nap volt, a város és folyam közti nyílt téren magyarok és a felső vidékről a vásárra lejött szlovákok tömegei nyüzsögtek, az előbbieket kalapban, hosszú hajjal, gatyában, a szlovákok pedig fehér bő nadrágban.

Hatalmas tömegei a görög- és sárgadinnyének voltak láthatók mindenhol az egész piacon. Nagy hosszú szarvú, gyönyörű fehér ökrök, sötét tekintetű, nagytermetű bivalyok, kérődztek nagy szekerekkel, járomba fogva sovány nyakuk. Éppen most jön a híd felől egy magyar paraszt kocsit hajtva, haja a vállát verdesi, ostorát pattogatja és üzve, hajtva apró fürge lovait, amelyek egyikén maga ül, amelyről a többi hármat hajtja vad galoppban. Ezzel a gyorsasággal ötven mérföldet is megtesz naponta pihenés nélkül. Ha Magyarországon fuvarossal utazol vagy a postán, felesleges a kocsisnak azt mondani, mint Németországban, hogy gyerünk egy kicsit gyorsabban és jó lesz megkapaszkodni a kocsioldalban, mert fogat-vacogató gyorsasággal, örült galoppban hajt a magyar kocsisod és árkon-bokron és rettenetes komisz utakon visz keresztül." (...)

Elérkeztünk az utolsó utazáshoz, amely még a mi témánk körébe vág.

A múlt század hatvanas éveiben végigutazik a Dunán Dévénytől Orsováig Kenessey Albert miniszteri tanácsos, dr. Kenessey Kálmán ógyallai meteorológus nagyatyja. Élményeit a Magyarország képekben című folyóiratban írja meg: A magyar Duna és melléke Dévénytől Orsováig cím alatt, 1867-ben.

Kényelmes hajón teszi meg az utat. Csallóköz mentén a sok sziget, zátony, hordalék veszélyeztetik a hajózást. A parton gyakran látnak vidra és vadkacsa vadászokat. A vízen sokszor találkoznak cserepet és követ szállító hajókkal, dereglyékkel, gőzhajókkal.

A parton sarkantyúk és parterősítések nyomai láthatók.

Különösen lekötötte a figyelmüket a parti zátonyokon működő aranymosók, aranyászk munkája.

A gőzhajók láttára eszébe jut a hajóvontatás. A tömérdek sziget, zátony, kanyarulatok között egészen külön tudomány kellett a vontatáshoz. Rendesen 3-4 hajót vontattak egy csomóban, amelyek 10-12 ezer mázsa terhet bírtak el. Ehhez a vontatáshoz 60-70 ló, 46-48 lovasz, 40 hajóslegény, szóval egy egész kis karaván kellett. Gönyútól Pozsonyig két hétig tartott az út. Kellett ehhez még 20 darab, egyenként 32 öl hosszú kötél. És mennyi elveszelődött ebből vontatás közben. (...)

Komáromnál megjegyzi, hogy a régi híres komáromi kézműiparnak már csak két kiviteli cikke van: a tulipános láda és a fazekasipar termékei. Ezek ismertek az egész Duna mentén.

A komáromi régi, messze földön híres hajóépítő-ipart már haldokolni látta Kenessey.

Dunaalmásnál két meleg forrást említ, egyik a gőzhajóállomás közelében a ref. templom mellett, a másik a falu végén van, közel a malomhoz, amelyet a XVI. század elején a zsámbéki basától kapott a falu. (...)

A halászat az, amelyet még meglehetősen sikerrel űznek. Főlemlíti a viza és a tokfogást. Olykor 10-12 láb hosszú, 2-8 mázsás vizát és 5-6 láb hosszú tokot is fognak. Ezek a Fekete-tengerből jövő vándorok Komáromon túl már nagyon ritkán mennek feljebb, Pozsonyig már nem igen úsznak fel. A Fekete-tengerből márciusban indulnak, és ősszel újra visszatérnek.

Híresek a komáromi halebédek, amelyek főbecsét a halászlé adja, amelyet ponty, harcsa és kecsegből főznek, s amelynek párját Szegeden kívül nem találni. (...)

Dicséri a komáromi Szt. András-templomnak a porosz Buckow által készített nagyszerű orgonáját. (...)

Kenessey Albert sok helyet szentel a komáromi földrengéseknek és azokat részletesen leírja. (...)

Mint vidám úti epizódot feljegyzem, hogy amikor Rómer Flóris, a neves archeológus, a múlt század 60-as éveiben Komáromba jött, az állomásra küldött kocsiba nem fért bele, olyan kövér volt, illetve a kocsi volt szűk.

Még a háború előtt adtam ki Fejedelmjárás Komárom vármegyében című könyvemet, amelyben a magyar, a külföldi és az egzotikus fejedelmek, uralkodók, főhercegek, diplomáciai követek, hadvezérek tartózkodását, utazását írtam meg Komáromban és Komárom megyében a rómaiak korától egészen napjainkig. A most befejezett munkám pedig az egyéb utazásokat sorolja fel. E két munkám eléggé kimeríti a Komárom megyében megtett utazások hosszú láncolatát, bár még nagyon sok utazás történt itt, amelyeket nem sikerült összegyűjtenem. (...)

Az adott körülmények között összegyűjtöttem, ami lehetséges volt.

Fejedelmjárás Komárom vármegyében²

Soha sem lehet közömbös a vármegyére, a városra, hogy ott fejedelmek, uralkodók ritkán vagy sűrűbben fordulnak-e meg? Ott-tartózkodásuk legtöbbször előnyökkel jár. Emeli az idegen és ezzel a pénzforgalmat. Maga a fejedelem, a fényes kíséret költekezése közgazdasági szempontból mindig előnyös a vidékre, amelynek hatása sokszor nem múló természetű, s nem csak addig tart, amíg a fejedelmi udvar ott tartózkodik, hanem továbbra is érezteti jótékony hatását. Amikor a vidék szépsége leköti a fejedelem és kísérete tetszését, érdeklődését úgy, hogy igyekeznek oda minél többször visszatérni, továbbá, amikor a vidék egyik ipari vagy más terméke megnyeri az udvar tetszését és rendeléseket tesznek, ez mind gazdasági előnyökkel jár.

Mikor Albert király özvegye, Erzsébet királyné, V. László anyja Komáromban több hónapon át tartózkodott, a városnak soha nem tapasztalt mozgalmas napokban volt része, az idegen- és a pénzforgalom gazdagabbá tette a várost. Pedig Erzsébet királyné udvara nem volt valami fényes, de azért mégiscsak királyi udvar volt az. Az özvegy királyné az ékszereit zálogosítja el, hogy pénzhez jusson. Ebből következtethetjük, hogy módfelett nem igen szórhatták a pénzt, mégis sokáig emlékezetükben volt a jó komáromiaknak a királyi udvar ott-tartózkodása.

Elképzelhetjük, mennyivel több fényt, gazdagságot és jólétet sugárzott ki Zsigmond és Mátyás királyok gazdag udvartartása Komárom vármegyében! E két udvarnak nem kellett szűkmarkúan bánnia a pénzzel. Itt-tartózkodásuk is egészen más jellegű volt, mint Erzsébet királynéé. Azok állandó, fényes otthont teremtettek itt, a szegény királyné pedig csak menedéket keresett és talált Komárom várában. Azok – különösen Mátyás – mulatni jöttek ide, ő pedig intrikát szőni, hogy az országot megszerezze fia, V. László számára. Itt-tartózkodása nem volt állandó, bizonyos, – csak máról holnapra szólt és igazán nagy szerencse volt, hogy hónapokat tölthetett itt.

Egyéb haszon is háramlott az ilyen fejedelmjárásból az illető vidékre.

Az élelmes komáromiak ügyesen tőkésítik a maguk javára, hogy V. László városuk falai között született. Privilégiumokat kérnek és kapnak tőle. A falaik között megfordult

2 Forrás: Fejedelmjárás Komárom vármegyében. Komárom, 1912. Ifj. Nagel Ottó. 230 p. (Részletek) – A kötetből újabb válogatás jelent meg 2002-ben Pozsonyban a Kaligram Kiadónál Koncsol László szerkesztésében, Mácza Mihály előszavával.

királyokkal mind megteszik ezt. Régi privilégiumokat erősítettnek meg velük és újakat kérnek tőlük.

Természetesen vannak veszedelmes fejedelmi látogatások is, amikor a fejedelem, legyen az hazai, vagy idegen, nem udvartartásával, hanem hadseregével vonul végig a vármegyén. Még a békés hadsereg is ellenség, mondja a föld népe és bizony igaza van. A falun keresztülvonuló katonaságnak talán csak a kikapós menyecskék örülnek, de más alig. Hát egy ellenséges hadsereg milyen riadalmat okoz!!

Felperzselt falvakat, letarolt földeket, szétszórt, földönfutóvá lett népet hagyott hátra Attila, a hunok fejedelme, amikor félelmetes hadseregével átvonul a mai Komárom megye területén, hogy összemérje erejét a nyugattal. Vagy amikor Pipin, Itália királya, Nagy Károly és Hildegard másodszülött fia, az avarok ellen harcol és végigpusztítja a vármegyét.

Hányszor lát a vármegye ilyen fejedelem vezette hadsereget, különösen az Árpádok alatt, amikor a német, illetve az osztrákok és a magyarok között olyan sűrű volt az ellenségeskedés. A kereszties hadak, amelyek a kereszt jelével vonultak át, szintén csak átokra, szitokra ragadták a föld népét. (...)

Vagy mit szóljunk ahhoz a fejedelmi látogatáshoz, amikor Szulejmán Bécs ellen vonultában keresztülmege félelmetes seregével Komárom vármegyén!?

Komárom vármegye már helyzeténél fogva is arra a szomorú sorsra volt hivatva, hogy igen sokszor a fejedelemjárás egyenlő volt az ellenségjárásával, mikor hadserege élén jött valamelyik fejedelem a vármegye területére, amint fentebb is láttuk. A vármegye kelet és nyugatot összekötő útvonalon, helyesebben a hadak országútján fekszik, amely igen sok átvonuló, legtöbbször romboló, pusztító hadsereget látott!

A vármegye helyzete hozta már magával aztán azt is, hogy a hadserege élén átvonuló fejedelmeken kívül igen nagy azon uralkodók száma, akik keresztülutazták a vármegyét. Amikor Bécs, Pozsony, Visegrád és Buda voltak azok a helyek, ahol az országok sorsát intézték, alig múlt el hónap, hogy Komárom vármegyén keresztül ne utazott volna külföldi vagy hazai fejedelem, kir. herceg, vagy valamelyik külföldi követ. Ilyen átutazásokról igen kevés okleveles említés tétetik, de azért egész bizonyossággal meg lehet állapítani azokat. Valamelyik király ma Pozsonyban keltez egy oklevelet, másnap, vagy harmadnap pedig már Visegrádon, ezt az utat csakis vármegyénk területén keresztül tehette meg, ez egész bizonyos, ha nincs is e két dátum között olyan oklevelünk, amelyet a király a vármegye területén állított ki. Átutazóban különben sem szívesen állítottak ki a királyok okleveleket, mert ez csak késleltette útjukban.

Ilyen átutazásokat a vármegyén keresztül különösen sokat megtett Mátyás király, aki nagyon szeretett utazni, és gyorskocsikon váltott lovakkal hihetetlen rövid idő alatt óriási utakat tett meg.

Hadserege élén átvonuló, – továbbá kíséretével keresztülutazó uralkodókön kívül, mulatni, vadászni, halászni, madarászni, pihenni és szeretkezni jött fejedelmeket is sokszor látott vendégül Komárom vármegye.

A vármegye halakban bővelkedő vizei, vadakban gazdag erdőségei, berkei, csallitjai mindig vonzották a vadászat, halászat sportját űző fejedelmeket, e révén sok külföldi uralkodó is megfordult vármegyénkben. Királyainknak különösen a Vértesben voltak látogatott királyi vadásztanyáik, ahol szívesen tartózkodtak.

A Vértes erdőinek gazdag vadállománya, továbbá az a körülmény, hogy közel feküdt Fehérvárhoz, az akkori királyi székhelyhez, magyarázza meg azt, hogy miért jelölték igen sok királyi oklevélben a Vértest ilyen kitételrel: "locus venationis nostrae", "a mi vadásztanyánk."

Nemcsak a magyar királyok, hanem azok vendégeikként nálunk megfordult külföldi fejedelmek is szívesen felkeresték a Vértes rengetegeit. Királyaink a vadászaton kívül sokszor intéztek el ott fontos diplomáciai ügyeket is (...).

De nemcsak itt, hanem a Csallóközben is voltak vadakban bővelkedő erdőségek. Így Aranyos és Ekel között nagy csererdő terült el, amelynek emlékét a mai Cserhátpuszta őrzi. Ez erdőben Mátyás király sokat vadászott.

Az ország kormányzásában kifáradt fejedelmek sokszor pihenték ki vármegyénkben az uralkodás fáradalmait. Mátyás itt töltötte idejét, amikor szélcsend állott be a politikában, amikor szabadulni akart és lehetett az országos gondoktól.

És végül nem egy királyunkat űzte ide a szerelem istennője. Szeretni titokban, a fejedelmi gondokat lerázva, ez is vonzotta ide őket.

Mátyás király, akiről a kútfők beismerik, hogy a szerelemben is szerette a változatosságot, különösen özvegysége alatt nem volt ellensége a szép nőknek; sokszor megfordul vármegyénkben, nem mint uralkodó, hanem mint szerelmes lovag. Csallóköz tele van szerelmes mesével, történettel, amelynek főhőse Mátyás király és egy szemrevaló csallóközi leány.

Egész légió azon oklevelek száma, amelyeket királyaink Komárom vármegye területén adtak ki. Ezek a legmegbízhatóbb adatai a megyei fejedelemjárásnak, természetesen ezzel még nincs kimerítve a vármegyében történt fejedelmi látogatások hosszú sora. Igen sok, itt

kelt fejedelmi okirat még nem került elő, sok megsemmisült s végleg elveszett az utókorra nézve.

Sok fejedelmi látogatásnak nem is volt semmi okleveles nyoma. Mikor Mátyás a vármegye területére pihenni jön és örül, hogy Budán vagy Bécsben hagyhatta a fejedelmi gondokat, bizony lehetőleg elhárította magától az okiratok kiállításával járó fáradságot. Mikor inkognitóban jár, hogy valami gázságot leleplezzen, vagy hogy szíve hölgyét felkeresse titkos találkozáson, bizony akkor sem írt alá oklevelet. Ilyen "titokban" való utazása pedig gyakran volt Mátyásnak, mert mikor szerelmi kalandokra járt, nem mint király akart hódítani, hanem mint egyszerű, szerelmes ifjú. (...)

A nép meséiben, regéiben nem egy emléke maradt fenn a Komárom megyei fejedelemjárásnak. Legtöbbit mesél a csallóközi nép Mátyás királyról. Különösen a Pozsony megyei határhoz közel eső részeken kering a nép között a szerelmes Mátyásról szóló sok mese.

Szórványosan azonban itt is, ott is fennmaradt a nép ajkán egy-egy történet, mese a fejedelmi látogatásokról. Érdekes, hogy a szájhagyomány legnagyobbbrészt Mátyás királlyal foglalkozik. Mátyás férközött leginkább a nép lelkéhez. Ilyen Mátyás-mondák Tata vidékén a Mária kút regéje és az aranykacsa mondája (...).

A Neszmély és Dunaalmás között fekvő Akasztóhegyhez az a monda fűződik, hogy ott Mátyás egy zsaroló révészt akasztatott fel. Itt Mátyás, mint az igazságos szerepel.

Komárom környékén erősen hiszi a nép, hogy Mátyás királynak Komáromban egykor létezett gyönyörű mulató- és vadaskertje után nevezték el egész Csallóközt Aranykertnek, holott egészen bizonyos, hogy az Aranykert elnevezés az aranymosásra vezethető vissza.

Héreg mellett, a Gerecse-hegy tövében van egy úgynevezett "királykút" kápolnaszerű épülettel, körös-körül kőpadokkal. A környékbeli nép hite szerint itt szokta kipihenni Mátyás és kísérete vadászat alkalmával a fátadalmakat.

A Vértes vidékén a szerelmes és a vadászó Mátyás királyról fennmaradt népmesék inspirálták bizonyosan Vörösmarty Mihályt egyik legszebb költeménye: a Szép Ilonka megírására.

A neszmélyi királykúthoz pedig az a monda fűződik, hogy Albert király dinnyeevés után ivott belőle s attól lett rosszul, pedig tudjuk, hogy Albert már halálos beteg volt, amikor Neszmélyre érkezett.

Különös, hogy a gyakori királylátogatás dacára Komárom vármegyében igen kevés helynév van, amely az ilyen látogatás emlékét őrizné. Míg Pozsony megyében igen sok a király szóból származott helynév, addig a mi megyénk ebben igen szűkölködik. (...)

Nemcsak a középkorban, hanem az ókorban is nagyon sok fejedelmi személy járt vidékünkön, akiknek teljes névsorát összeállítani ma már valósággal lehetetlenség. (...)

Hiszen a római hódoltság előtt több mint száz, egymástól független nép lakta Pannóniát, ezek bizonyosan túlnyomólag nomád népek lévén, gyakran változtatták helyeiket fejedelmeikkel az élükön. Különösen nagy volt itt a nemzetek, népek, törzsek járása-kelése a népvándorlás korában. (...)

A honfoglaló magyarok az Általér völgyén át érkeztek a kis magyar Alföldre a kacagányos Árpád fejedelem vezetése alatt és Bánhida község mellett találkozott Árpád Szvatopluk szláv fejedelemmel. Itt vívták a véres bánhidai csatát, amelyben Árpád megsemmisíti Szvatopluk seregét, Szvatoplukot pedig páros viadalban a krónikák szerint maga Árpád győzi le.

A nép erősen hiszi, hogy első királyunk Komárom vármegyében és a közeli vidékeken sokat megfordult térítési munkájában. Sőt a néphit szerint Szent István pogány nevéől (Vajk) kapta nevét Vajka csallóközi község, ahonnét Szent István kiindulva térítette volna meg egész Csallóközt Komáromtól Pozsonyig. (...)

Béla király névtelen jegyzője írja, hogy Komárom alapítója, Oluptulma utódai sokáig bírták Komáromot és vidékét és csak I. András király cserélte el egy másik területtel, mert e hely nagyon alkalmas volt a királyoknak vadászatra, meg aztán Anasztázia királyné, Jaroszláv orosz fejedelem leánya is nagyon szeretett itt lakni, mert Komárom vidéke közelebb esett a királyné szülőföldjéhez. (...)

Bizonyosan még több keresztes hadat vezető fejedelem vonul végig vármegyénken, ha Kálmán király nem tartóztatja fel őket mindjárt a határon. (...)

Innét kezdve hosszú szünet áll be a Komárom megyei fejedelmjárásban. Talán királyaink másfelé járnak, mulatnak, vadásznak? Nem valószínű, hogy egyszerre hátat fordítanak királyaink a vármegye halakban, vadakban bővelkedő földjének, s ha másért nem is, de legalább szórakozni, vadászni ne jöttek volna ide. Ha ezeknek a királyi látogatásoknak voltak valami okleveles nyomai, azok vagy megsemmisültek, vagy nem kerültek még elő.

IV. Bélával aztán megkezdődnek azok a fejedelemlátogatások, amelyeknek okleveles nyoma is fennmaradt. Némelyik oklevél kiállítási helye azonban nem megbízható, mert

sokszor nem maga a király adja ki az oklevelet, hanem csak megbízásából állítják ki ott is, ahol a király akkor nem is tartózkodik. (...)

Visszatérve a királyi látogatásokra, IV. Béla azok közé a királyaink közé tartozik, akik sokszor megfordulnak, és szívesen tartózkodnak itt.

Különösen szerette IV. Béla Csallóközt, ahol Komáromban és Aranyoson sokszor tartózkodik. Ezenkívül Fűzítő a kedvenc tartózkodási helye, amely, azóta már elpusztult községet sok kiváltsággal halmozza el s erősen buzgólkodik a község fejlesztésén, mert Fűzítőt alkalmas királyi szállásnak tartja. (...)

A tatárjárás után IV. Béla sokszor megfordul Komáromban és vidékén. Első okleveles említés Bélának komáromi látogatásáról 1244-ből való. Ez év október hó 28-án Béla Komárom mellett van és a körmendieknek többrendbeli kiváltságot ad. (...)

1266-ban IV. Béla meglátogatja az épülő Komáromot, ahol királyi palotája is volt és ott ez év október 20-án egy peres ügyet intézett el. (...)

Ezenkívül bírnak még IV. Bélától több olyan okmányt, amelyeket Komáromban vagy Fűzítőn állított ki, de az évszám nincs kitéve az okmányon. (...)

Itt jegyezzük még meg, hogy IV. Béla a fűzítői nagyobb építkezéseken kívül a komáromi várat is építteti, de az egész építkezést Walter gróf fejezi be.

1270-ben V. István az Ottokár ellen viselt háborúban kétszer is megfordul Komáromban, először október 29-én, másodszer pedig november 5-én és okiratokat állított ki.

Kun László is megfordul Komárom vármegyében. Ugyanis midőn a dunántúli féktelenségek megzabolázása céljából a Dunántúlon tartózkodik, keresztülutazik a megyén és Vértesszentkeresztúron meg is állapodik, 1276. március 21-én, vagyis Benedek napján Vértesszentkeresztben bírói mentességet ad a veszprémvölgyi apácák népének. (...)

1277. március 22-én Kun László megfordul Aranyoson is, Csallóközben. Különben Kun László többször keresztülutazik a vármegyén.

1290-ben IV. László halálának hírére az Árpád-ház utolsó sarja, III. Endre, titkon elhagyja Bécset és hajón Budáig megy, ekkor tehát keresztülszeli Komárom vármegyét. (...)

Az Árpád-ház kihaltával megkezdődött a lázas küzdelem a magyar trón bírásaért. A küzdelem hullámai természetesen Komárom vármegyére is kihatottak.

A kiskirályok egyik tipikus alakja Csák Máté, Komárom vármegyét is bírta, s Komárom vára egyik legfontosabb erőssége volt birtokának. Emlékét még mindig fenntartotta a nép ennek a hatalmas oligarchának a Mátyus földje elnevezésben.

Az ország bírásáért vívott küzdelem Komárom várát és vármegyét tehát különösen azért érintette, mert csakis Csák Máté kiskirályságának megtörésével lehetett biztos valaki a magyar trónon.

Lássuk különben ez időtájt a Komárom vármegyében történt fejedelmjárásokat időrendi egymásutánban. (...)

1307-ben az uralkodói jogokat bitorló Csák Máté Komáromban tartózkodott. Ez alkalommal megjelentek előtte az esküdtek és a község bírása nagy sokaság kíséretében; bemutatták neki boldogult nagybátyjának, id. Csák Máté nádornak oklevelét, alázattal kérték, hogy az abban foglalt kiváltságait erősítene meg. Csák Máté szívesen hajlott a kérésre és kiadta 1307. augusztus 14-én Komáromban kelt megerősítő levelét. (...)

Komárom felett gyakorolt hatalmának azonban egyszer mégiscsak vége szakadt. Ugyanis Csák Máté kényúr háborúba keveredvén János cseh királlyal, hadaival Holics vára körül harcolt, ez idő alatt foglalta el Károly Róbert Komáromot, amint később látni fogjuk. (...)

Vármegyénk földbirtokosai sorában már korán szerepel az esztergomi érsekség, a pannonhalmi főapátság és különböző püspökségek; így az ország hercegprímása, a pannonhalmi főapát, s a püspökök gyakori vendégei vármegyénknek minden időben.

Károly Róbert a debreceni csata megívása és Adorján vár bevétele után az országos hadat a trencsényi Csák Máté uralma alatt álló Komárom vára alá rendelte, hogy bevegye ezt az országos fontossággal bíró erösséget, amelyet különben is Tamás érseknek ígért oda, ha Csák Mátétól visszafoglalja.

Komárom ostroma hosszabb ideig tartott. Maga Károly Róbert 1317. évi szeptember hó első felében már Komárom mellett tartózkodott. Oldala mellett volt az esztergomi és a kalocsai érsek, a győri és pécsi püspök, az országbíró, a tárnokmester, akik mind csapatokkal, dandárokkal jelentek meg. (...)

A király leveleit szeptember és október hóban Komárom alól keltezi, még november 2-án is csak közel van Komáromhoz. Végre a következő napon már így keltezi a király: Datum in Komarum. E szerint 1317. november hó 3-án vonult be Károly Róbert a Csák Mátétól elvett Komárom várába kíséretével együtt. (...)

Visegrád és Pozsony közti gyakori útjában még ezenkívül is sokszor megfordult vármegyénkben Károly Róbert.

Károly Róbert uralkodásától kezdve a Vértesben a királyi birtoklás mindinkább előtérbe lép. A magyar királyok ott tartózkodnak, mulatnak, vadásznak, a várakból királyi tulajdon lesz, a királyok rendelkeznek a vár és a várnagyok felett.

Nagy Lajos király is sokat időzött Komárom vármegyében, részint átutazott vármegyénken, részint pedig szórakozni jött ide.

A Vértes erdőségeit gyakran meglátogatta, hogy ott vadászattal, halászattal és madarászattal töltse idejét.

Különösen sokszor felkereste gerencséri vadásztanyáját, ahol nemcsak szórakozással töltötte idejét, hanem országos ügyeket is intézett el, sőt világpolitikai dolgokkal is foglalkozott.

Úgy látszik, Nagy Lajos király nem ragaszkodott kizárólag a négy évszak egyikének vadászatához sem, kedvelte a téli, a nyári vadászatokat éppúgy, mint a tavaszt és az őszit. Megfordult ő ott az év minden szakában. Abban az időben vármegyénk vadállománya olyan gazdag volt mindenféle fajta vadakban, hogy mindegyik évszakra megvolt a maga érdekessége, ami a vadászatot valósággal izgalmassá tette. (...)

Abban a századokra kinyúló élethalálharcban, amelyet a kereszt és a félhold vívott meg egymással, a vértesi királyi vadásztanya jelentős szerepet játszott. A török elleni küzdelem megkezdését e vadásztanyán beszélték meg.

Itt foglalkozott különösen Nagy Lajos régi tervének megvalósításával, hogy magyar hajóhadat teremtsen, amely a Földközi- és Fekete-tengeren lett volna hivatva a török ellen támadni a szárazföldi hadsereggel karöltve.

E magyar hajóhad megteremtése s a török ellen viselendő hadjárat megkezdése érdekében sokat tárgyalt a velenceiekkel vértesi vadásztanyáján.

Itt fogadta Nagy Lajos király 1366. december 6-án a velencei köztársaság követségét, midőn velük a török ellen indítandó hadjáratról tárgyalt. (...)

Nagy Lajos halálával csökkenni kezd a Komárom megyei fejedelemség. Jó ideig nem jár erre uralkodó. Csak az özvegy királyné a leányával fordul itt meg.

1386-ban Erzsébet anyakirályné (Nagy Lajos özvegye) és leánya, Mária királyné egyezsége lépnek Zsigmonddal, Mária férjével május 12-én, amelynek megtörténte után a királynők Komáromot is útba ejtve, visszatérnek Budára.

Kétévi szünet után fejedelmi házaspár látogat el Komárom vármegyébe.

Mária királyné és Zsigmond az 1388. év őszét hitvesi egyetértésben töltötték. Egymás "tetszésével és helybenhagyásával" közös kancellárjuk útján adták ki okleveleiket;

kormánytársaknak tekintették egymást és hosszabb ideig tartózkodtak békességben a Komárom megyei Gesztes várban. Ez év ősze rendkívüli hosszú és kellemes volt. Az enyhe időjárás, hosszabb időre e kedves vidéken tartotta a királyi párt. Még november elején is Gesztesen vannak a felséges vendégek és csak november 4-e körül indulnak haza Budára. Közben azonban útba ejtik a majki zárdát is. (...)

A fentebb említett s nagy jelentőségű Gesztes vár Vértessomló határában feküdt, ahol romjai ma is láthatók. Királyaink gyakran megfordultak itt és vidékén. Zsigmond király e várat kibővítette, kiépítette.

Majk, ahol a premontrei kanonokrendnek volt prépostsága, már szintén elpusztult. A most látható épületek újabb keletűek s a kamalduli szerzetesrend számára épültek. Majkpuszta Oroszlány község határában fekszik és hajdan igen sok természeti kincsben bővelkedett. Vadban gazdag sűrű csererdő, jó ivóvíz, egészséges levegő, halban, rákban, csíkban és teknősbékában gazdag halastó és több malom volt közelében. Ezenkívül virágos-, gyümölcsös- és szőlőskertek is voltak a zárdá körül.

Ebből láthatjuk, hogy Majk valósággal földi paradicsom lehetett, ahol még a királyi vendégek is jól érezhették magukat.

Majk különösen a XIII. és a XIV. században kezdett fejlődni, felvirágozni. Királyaink útjukban gyakran betértek ide és szívesen tartózkodtak Majkon. (...)

A XV. században dicsekedhetünk legsűrűbb és legfényesebb fejedelmjárással vármegyénk területén. E században vidékünket nemcsak magyar királyaink, hanem a külföld számos fejedelme is meglátogatták, akik itt hosszabb-rövidebb ideig élvezték a hagyományos magyar vendégszeretetet. Soha annyi külföldi uralkodó nem járt nálunk, mint a XV. században, különösen annak első harmadában.

Zsigmond és Mátyás királynak tatai és komáromi királyi palotái sokszor nemcsak országos, hanem világpolitikai dolgok megbeszélésének is színhelyei voltak, amelyek a magyar király hatalmát, gazdagságát, fényét, egész Európa előtt hirdették.

Mátyás leginkább csak mulatni jött Komáromba és Tatára, országos és európai ügyekkel itt lehetőleg nem foglalkozott. Zsigmond ellenben uralkodásának legjelentősebb mozzanatait Komárom vármegyében, a tatai fényes királyi palotában élte át és kimondottan országos és európai fontosságú ügyekkel is foglalkozott Tatán, természetesen ez nem zárta ki, hogy közben a király ne szórakozzék, ne mulasson, ne vadásson.

Mátyás király komáromi és tatai udvartartásának fénye intenzívebb, melegebb volt, jobban a szívünkbe talált, hatolt. Zsigmond tatai udvartartásának fénye, híre kihatott egész

Európára. Európa összes, akkori politikusa Skandináviától le egészen Bizáncig jól tudta, hogy hol van Tata, ez a magyarországi kisváros, ahol székelte Zsigmond, a magyar király, aki egyszerre mind német-római császár és cseh király is volt. Hatalma kiterjedt Európa nagyobb részére s elérte a legnagyobb méltóságot, amit egy európai fejedelem csak elérhetett.

A német-római császári, a magyar és cseh királyi méltóságánál fogva trónja elé került száz és száz olyan ügy, amely nem csak országos, hanem európai fontosságú is volt. (...)

Dacára annak, hogy Zsigmond nem volt nemzeti király, de azért, dicséretére legyen mondva, udvartartása magyar volt. Magyar volt a nyelv, a viselet. Zsigmond valósággal kérkedett magyarságával. Európa-szerte divatos lett a magyar nyelv és a magyar viselet.

E magyar udvartartásában az európai fejedelmek hosszú sora fordul meg. A lengyel király, a bajor hercegek, a skandináviai országok királyai, a bizánci császár, a szerb despota, a boszniai király, külföldi örgrófok, hercegek, választófejedelmek, érsekek és patriárok, Milánó, Velence, a török szultán követsége, a király rokonsága, Albert ausztriai herceg, a későbbi magyar király, Zsigmond veje, a pápa követei, a magyar országnagyok, a nádor, főpapok, főurak s egyéb előkelőségek egymás kezébe adták a kilincset a tatai királyi várkastélyban. (...)

Visszatérve a Komárom vármegyében tartózkodott Zsigmond fejedelmi vendégeire, elképzelhetjük, hogy az amúgy is fényes tatai királyi udvar fényét mennyire emelték az ilyen gyakori látogatások. A külföldi fejedelmek nagyszámú és fényes kísérettel jöttek, részint, hogy hatalmukat, gazdagságukat azzal is jobban kimutassák, részint pedig, hogy útközben biztonságban érezze magát a fejedelem a fegyveres kísérettől körülvéve.

Elteltekintve attól, hogy maga a fejedelmi látogató rendszeren gazdag ajándékokkal szokott kedveskedni a vendéglátó királynak, egyébként is emelték az idegenforgalmon kívül a pénzforgalmat is, mert a fejedelmi vendég és kísérete ilyenkor telt marokkal szórta a pénzt, az ajándékokat, a jutalmazásokat és kitüntetések, hogy lássa mindenki a látogató gazdagságát, ha mindjárt otthon meg is sínylették az ilyen pénzpazarlást.

Az anyagi haszon mellett az erkölcsi előnyei sem maradtak el az ilyen fejedelmi látogatásnak. A királyi látogató kíséretébe csak a legelőkelőbbeket, legműveltebbeket vette fel, hogy ezzel is emelje látogatásának színvonalát. Az ilyen kíséret műveltséget, tudományt és előkelőséget árasztott azokra, akikkel érintkezett. És mindezekhez vegyük hozzá, hogy sokszor egyik-másik fejedelem látogatása hosszabb ideig tartván, a jótékony hatás csak intenzívebb volt.

A külföldi fejedelmi látogatás előnye nemcsak Tatára hatott ki, hanem egész Komárom vármegye idegen- és pénzforgalmát, művelődését emelte. Míg a fejedelemnek várnia kell, hogy Zsigmond elintézzé az ügyét, a vendéglátó királyi házigazda gondoskodik arról, hogy vendégei jól érezzék magukat nála. Szórakoztató és izgató vadászatokat rendez kopókkal, sólymokkal vagy hajtókkal.

A vendégek kirándulásokat tesznek Komáromba, Neszmélyre, ahol kisebb kastély vagy zárda lehetett, a királyi vadásztanyákra, Gesztesre, Gerencsérre, Majkra, Vértesszentkeresztre, ahol várak, kastélyok és zárdák adtak szállást a királyi vendégeknek.

Ilyenkor aztán hullott a külföldi pénz a vármegye többi részeibe is. (...)

Zsigmond (...) 1425. április hó 25-én felkeresi Gesztes várát, ahol első feleségével, Mária királynéval olyan sok boldog órát töltött. A gesztesi vár s annak kies vidéke bizonyosan eszébe juttatta Mária emlékét, annál is inkább, mert második feleségének, Cillei Borbálának botrányos élete már maga is kiáltó ellentétet képezett a sokat szenvedett Mária királyné életével.

1429-ben, március hó vége felé Csallóközben utazgatott Zsigmond. (...)

Tata fejlődését különösen az segítette elő, hogy Zsigmond Tatát korona-birtokká tette, ezenfelül állandó tartózkodási helyül is választotta. Így Tata valóságos világtörténelmi nevezetességhez jutott.

Zsigmond király alkotta meg a mai tatai nagytavat is azáltal, hogy az Általér vizét nagy költséggel csatornáztatta. A tó partjára várát és abba királyi palotát épített. Amidőn elkészült az árkokkal körül vett vízi palota, Zsigmond király sűrűen ellátogatott Tatára. (...)

Amint letelepedett Zsigmond Tatán, elkezdődött a fejedelmi látogatások hosszú sora. (...)

Természetesen mindez elősegítette, hogy Zsigmond tatai várához és vár-kastélyához tartozó Tata község várossá fejlődjék. (...)

1423–1426 között különösen sokat megfordult itt Zsigmond. 1424-ben Zsigmond életrajzírója, Windeck Ebenhardt többször jelen van Tatán is, tehát a tatai udvarról, mint szemtanú beszélhet.

A konstanzi zsinatnak befejezése óta (1418. május vége) a diplomáciai és egyéb állami ügyeknek nagy tömege torlódott össze, amelynek elintézése elől Zsigmondnak már kitérni nem lehetett. E sürgős ügyeket Magyarországon kívánta elintézni. Evégből 1423 végétől kezdve Budán, Visegrádon, Esztergomban, Tatán és Székesfehérvárott tartott tárgyalásokat. Tatán leginkább olasz ügyekkel foglalkozott Zsigmond. (...)

Midőn 1429-ben, június hóban Győr és Komárom vármegyék Tata vidékén gyűlést tartottak, valószínű, hogy Zsigmond személyesen nem volt jelen, hanem személynökével képviseltette magát.

Ismét hosszú szünet áll be a tatai fejedelemjárásban. Csak 1435 végén kerül Zsigmond udvartartása vissza Tatára, de az sem volt olyan, mint a régi, sokat veszített fényéből. (...)

Zsigmond második felesége, Borbála királyné is gyakran megfordul Tatán.

Mielőtt lezárnók Zsigmond korát, megemlíjük, hogy Zsigmond a tatai királyi palotán kívül, Komáromban is sokat építtetett. Komárom fejlődését Zsigmond nagyon elősegítette, mert mindazok a külföldi fejedelmek, hercegek, grófok és követek, akik Zsigmondhoz mentek Tatára, ellátogattak Komáromba is, sőt itt sokszor több napot is töltöttek. Zsigmond tehát emiatt Komáromot is szépítette, fejlesztette, hogy a külföldiek előtt ne valljon szégyent.

Zsigmond halálával aztán csendes napok következnek Tatára és Komáromra. A tatai fényes udvartartásnak vége. Az európai hírű tatai királyi palotából alig maradt meg valami. (...)

Zsigmond halála után pár évig nem igen lát fejedelmi vendéget vármegyénk.

Az 1439. év ősze hoz csak királyi látogatókat, de nem szórakozni, nem mulatni, nem vadászni, hanem meghalni jött ide Albert király.

A sok fejedelmi mulatozás, szórakozás után egy riasztó memento mori! következett.

Albert király a törökök ellen indított hadjáratából magával hozta a vérhast, ezt a veszedelmes betegséget, amely sírba döntötte derék katonáinak nagy részét. Baját azonban nem tartotta súlyosnak. Budáról Bécsbe indult, gondolván, hogy a bécsi levegő megjavítja egészségét. Útközben még folytatja a béketárgyalásokat Ulászló lengyel király követeivel. Egészségét azonban ezek a diplomáciai tárgyalások csak aláássák. A lengyel királynak az a követelése, hogy adja vissza Borbála császárnénak lefoglalt jószágait, egészen felbosszantotta, úgy, hogy ez csak növelte baját, amit még inkább elrontott az a meggondolatlan tette, hogy betegsége dacára dinnyét evett.

Albert király betegsége nem engedte, hogy kocsin vagy lóháton tegye meg Bécsbe az utat, gyaloghintóban szállították szülőföldje felé. Csak odaérhessek egyszer - mondotta - ahonnét Bécset megláthatom, megbomlott egészségem tüstént helyre áll!

Albert kíséretében voltak bécsi orvosok is, akik már október 13-án Visegrádra elébe mentek.

Ilyen körülmények között érkezett a nagybeteg király Neszmélyre. (...)

Közeledni érezvén halálát, a végrendeletét írta meg nagy körültekintéssel (...).

Különösen aggasztotta országainak jövő sorsa. Felesége, a királyné várandós állapotban volt. Ha leánya születik Erzsébetnek, akkor feloszlik a hármás (magyar, osztrák és cseh) államszövetség. Itt, e kis Dunamenti községben, Neszmélyen végrendelezik születendő fia gyámságáról.

Neszmély község falai között, ahol nemrég még Ulászló lengyel király, majd Zsigmond is szívesen mulatott, vívta haláltusáját Albert király, akinek korai halála nagy veszteség volt az országra, ha tovább él, jelesebb királyaink sorába emelkedhetett volna és hazánk sorsa is más fordulatot vesz.

A nagyfontosságú végrendekezés után ötödnapra, 1439. október hó 27-én 8 és 9 óra között, élete legszebb idejében, 42 éves korában visszaadta lelkét Albert király a mindenhatónak. Holttestét a halál színhelyéről, Neszmélyről Székesfehérvárra vitték és a magyar főurak kívánságára ott temették el, bár Albert király életében azon óhajának adott kifejezést, hogy a bécsi Szent István-templomban akar pihenni. (...)

A haláleset után elhagyja Erzsébet Komárom vármegyét és csak a következő, 1440. év februárjában jön vissza Komáromba. Tulajdonképpen rokona, Cillei Ulrik tanácsára, hogy a magyar urak által királynak óhajtott Ulászló ellenében születendő fia számára a királyságot biztosítsa, s Frigyes német császárnál keressen menedéket, Visegrádról Pozsonyba igyekszik.

Fényes kísérettel vonult be Komáromba, ahol a körülmények, de különösen az a hő óhaja, hogy minél közelebb lehessen a féltett magyar koronához, hosszabb ideig tartóztatták, s ahová február hó 8-án körül érkezett meg Cillei Ulrikkal együtt.

Alig piheni ki a királyné az út fáradalmait, máris újra komoly tanácskozás indul meg az udvar bizalmasai közt a szent korona megszerzése iránt. (...)

E tervvel már visegrádi tartózkodása alatt foglalkozott Erzsébet, de a féltett szent koronát, pedig a királyné hálósobájához közel őrizték, még sem tudta Visegrádról magával hozni. Komáromban kieszelnék egy ravasz tervet, hogy a szent koronát kézre kerítsék. Ha ez sikerül, akkor nyert ügye van Erzsébetnek. A magyar urak a fiatal, 16 éves Ulászlóhoz akarták férjhez adni, akinek ő – mondotta – a maga harmincegy évével akár az anyja lehetne. Látszólag egyezett bele ebbe a házassági tervbe, közben azon volt, hogy a koronát megszerezze, mert az orvosok előre megmondották, hogy fia születik, akit ha megkoronáztat az ellopott koronával, minden jóra fordulhat.

A korona ellopásának tervét szépen kifőzték, csak ember kellett hozzá, aki azt ki is vigye. Az életével játszott az a vakmerő.

De hát a királyné és Cillei Ulrik által kieszelt merész tervnek kivitelére mégiscsak vállalkozott valaki. Egy fiatal, bájos asszony. (...)

Ez a bátor udvarhölgy Kottanner Ilona volt.

Kevés habozás után hajlandónak mutatkozott a bátor asszony a merész terv kivitelére. A beléje helyezett bizalomnak azután szépen meg is felelt, az özvegy királynőhöz egy hűségesen ragaszkodó udvari ember segítségével sikerült neki a szent koronát a visegrádi várból Komáromba csempésznie.

Kottanner Ilona e nevezetes ténykedéséről, V. László születéséről, megkereszteléséről stb. naplót vezetett, amely felbecsülhetetlen adatokat tartalmaz e kor történetére nézve. (...)

Mihelyt elkészült Kottannerné és segítőtársa az útra, álkulcsot, lakatot, reszelőt, a királyné pecsétnyomóját ügyesen elrejtve, Erzsébet királyné hírnököt küldött előre a visegrádi fellegrádba, jelentve, hogy Ilona asszony a Visegrádon visszamaradt királyné udvarhölgyeiért megy, tehát a hölgyek készülődjenek, csomagoljanak, hogy Komáromba indulhassanak.

Természetesen ilyen bejelentés után senkinek sem tűnt fel Ilona asszony megérkezése. Az izgalmas éj után, amelyen sikerült a koronát sok veszély között megszerezniük, másnap, vasárnap kissé későn reggel indult el Kottannerné kíséretével és a vánkosba rejtett koronával. (...)

Másnap kora reggel már a királyné lakása elé álltak a fogatok, az elutazásból azonban nem lett semmi. A szent korona megszerzése feletti öröm, az ezt megelőző félelem, izgalmak nagyon hatottak a királynéra, akit reggelre elfognak a szülési fájdalmak, amelyeket olyan gyorsan követ a szülés, hogy Kottannerné Ilona udvarhölgyön és a bábán kívül senki sem volt jelen. (...)

A szülés 1440. év február hó 22-én a reggeli órákban történt, amikor is a királyné ép és egészséges fiúgyermeket szült, aki nagyon hasonlított Zsigmondhoz, anyai nagyatyjához és atyjához, Alberthez, emiatt a jelenvoltak azonnal megszerették.

Pár óra leforgása alatt tehát összekerült a leendő király és a szent korona, amelyet a királyi bölcsőjének a szalmájába rejtettek el. (...)

Gyorsfutár szalad Dénes esztergomi érsekért, hogy siessen Komáromba megkeresztelni az újszülött királyfit. Amíg megérkezik az érsek, azon tanakodik a királyi rokonság, hogy milyen névre kereszteljék? Voltak, akik a születés napjának emlékére Péternek, vagy atyja után Albertnek óhajtották keresztelni. Végül is az anya akarata győz és Szent László után, akit mindig tisztelt, Lászlóra keresztelik (...).

A királyfi születését gyorsfutárok, hírnökök vitték szét Komáromból az összes tartományokba. (...)

V. László keresztelése alkalmából Komárom városa ünnepi díszbe öltözött. A királyné elrendelte, hogy nagyobb pénzüsszeget osszanak szét az ujjongó néptömeg között. Az ősi szokáshoz híven a királyné nagy népünnepélyt rendeztetett.

Az egyre érkező követségek csak növelték Komáromban a pezsgő életet, amely több hónapon át tartott. Erzsébet királyné ugyanis a királyfi születésével beállott választási zavarok nagy részét Komáromban élte végig. (...)

Majd megérkeznek a krakkói magyar követek, akiknek elfogatása igen sokat rontott Erzsébet ügyén. (...)

Erzsébetnek és pártjának az a könnyelmű és nem menthető tette, hogy a két követet, Thallóczyt és Marczalit elfogatták, elsősorban azt vontta maga után, hogy a Komáromba igyekvő lengyel követek, akik Ulászló drága ajándékait hozták Erzsébetnek, visszafordultak. Hiába hívta őket Erzsébet, hiába ígért nekik menlevelet, a lengyel követek Komáromba nem jöttek. (...)

A nagy pompával Magyarországra vonuló Ulászló megérkezése Komáromban az Erzsébet pártiakat serényebb akcióra serkentette. A hadikészülődést azonban nagyban megbénította a pénzhiány. (...)

Komáromban előkészületeket tesznek, hogy mielőbb megtarthassák Fehérváron az ellopott koronával a királyfi megkoronázását. De hát a koronázásnál kifejtendő pompához, fényhez is pénz kellett. Valószínűleg ezért zálogosítja el Erzsébet királyné május hó 8-án házi koronáját, amellyel valamikor királynévá avatták fel. (...)

Midőn Ulászló közeledtének híre eljutott Komáromba, Erzsébet királyné fiával, a szent koronával és a hozzá hű főurakkal elhagyja május 10-én Komáromot, ahol annyi izgalomban volt része. A megkoronázandó csecsemőt a legelőkelőbb főurak vitték bölcsőben.

A királyné és kísérete aznap késő este ért Tatára, ahol számos magyar főúr 2000 főre menő kísérettel várták a királyi udvart.

Természetesen magukkal vitték a szent koronát is, amelyet állandóan a királyi csecsemő bölcsőjének a szalmája közt rejtegettek. (...)

Május 15-én a három hónapos csecsemőt megkoronázzák. (...)

Erzsébet királyné majdnem négy hónapig tartózkodott Komáromban, itt-tartózkodásának nevezetesebb mozzanatai: a királyfi születése, a szent korona Komáromba hozatala, a királyválasztási zavarok elintézése, fényes küldöttségek érkezése soha nem

tapasztalható pezsgő életet kölcsönöztek Komáromnak, az idegen- és a pénzforgalmat felette emelték.

Ha néha pénzzavarokkal küzdött is Erzsébet, ha cifra nyomorúságban is volt része, azért mégis fényes udvar volt a komáromi királynői udvar. Ugyanis tudnunk kell, hogy abban az időben a királynőknek külön, fényes udvartartásuk volt. Kíséretüket a legelső méltóságok, előkelő udvarhölgyek, főurak, főpapok képezték és pazar költségeikkel hallatlan fényt fejtettek ki. (...)

Visszatérve Erzsébetre – komáromi tartózkodása alatt természetesen sűrűn levelez és sok oklevelet állít ki a királyné. (...)

Hunyadi János a törökverő hős hadvezér és kormányzó Buda és Bécs közötti útjában sokszor érinti vármegyénket. 1450. év augusztus derekán Budáról Csallóközbe megy nejével, Szilágyi Erzsébettel. Ekkor tehát keresztülmegyünk megyénken.

V. László midőn Buda–Visegrád–Pozsony–Bécs között utazott, többször viszontlátja szülővármegyéjét. 1457. év május végén Budáról elindul és a Duna mellett Győrbe, majd Bécsbe megy. Május 29-én és 30-án Neszmélyen édes atya halálának helyén tartózkodik, ahol felkeresi azt a helyet, ahol apja kiszendvedt s ahol holttetemének belső részei pihentek.

Neszmélyről még május 30-án elutazik László és Gönyűre megy.

Természetesen a jó komáromiak szépen tőkésítették a maguk hasznára azt a szerencsés véletlent, hogy V. László városuk falai között született. Új privilégiumokat kérnek tőle, régieket megújítatnak vele és V. László nem hálátlan szülővárosa iránt.

László után csaknem tíz évig szünet áll be a Komárom vármegyei fejedelemjárásban. A tatai és a komáromi királyi épületekről hullik le a vakolat, dűledeznek az épületek, a hajdani fénynek vége. Senki se meri reményleni, hogy újra visszajönnek a mozgalmas napok.

Szürke, egyhangú napok, évek következnek, hogy annál fényesebben ragyogjon fel Mátyás király dicső kora. (...)

Négyszáz esztendő kódén át is fényesen, melegen hinti ránk sugarait Mátyás királyunk dicső uralkodása. A nép szívében kitörülhetetlenül él emléke. (...)

Komárom vármegyét érte az a szerencse, hogy a nép által annyira szeretett, soha el nem feledett és sokszor visszasírt Mátyás király itt, vármegyénk területén érezte magát legjobban.

Idejött pihenni, ha szélcsend állott be a politikában, ha szabadulni akart az országos gondoktól. Itt szórakozott vadászattal, halászattal és fényes lovagjátékokkal. Itt adott megbízásokat az építészeknek, szobrászoknak és festőknek, hogy királyi palotái minél fényesebbek legyenek. Itt szövi a jövő politikai terveit, itt festi meg képzeletében fia, Corvin

János, hunyadi gróf s a későbbi lipcsei herceg jövőjét. Ide hozza szerelmes szíve, itt szövö romantikus szerelmi viszonyait.

Második házassága alatt sokszor jön vármegyénkbe feleségével, Beatrixszal, a nápolyi királyleánnyal, hogy itt szórakozzanak.

Mátyás király 1465-ben volt először Komáromban. Midőn ugyanis a hazánk északnyugati részében dúló csehek ellen indul, hadseregét Komáromnál szállíttatja át a hatalmas Dunán. Az átszállító révészek nagyobbbrészt komáromi hajósok voltak. Komárom élelmes előjárósága sietett megragadni az alkalmat, s az átvonuló királyt megkéri, hogy a város szabadalmait erősítse meg, ami még ugyanabban az évben meg is történik. (...)

Az átkelés alkalmával tekintette meg Mátyás Komárom városát és várát, s ekkor érlelődött meg benne az az elhatározás, hogy Komáromban nagyszerű épületeket emel. Ugyanekkor rándult át mulatni Tatára, s akkor látta a tatai vár rozzant állapotát és határozta el, hogy azt restauráltatja és méltóvá teszi a fényes, királyi udvartartásra. (...)

1480. május hó 17-én Mátyás Tatán van, amint ezt az Ottó bajor hercegnek Tatáról írt levele bizonyítja. (...)

1482. év tavaszán ismét Tatán tartózkodott Mátyás és felesége, a szép Beatrix. (...) Mátyás és Beatrix vidáman tölti idejét Tatán; kirándulnak a vidékre, vadásznak, amidőn híre érkezik, hogy a Mátyás birtokában levő Merkenstein vár visszavívását kísérelte meg egy német birodalmi sereg. Mátyás az inkább vadászatra, mint hadjáratra felszerelt kíséretével Pozsonyba siet. Jövedele hírére a támadó sereg megfutamodik. Mátyás nagyot kacag, mikor tudatják vele a megfutamodást, amelyről tréfás hangon ír a pápának és apósának.

Mátyás és felesége a Frigyes elleni hadjáratot megelőzőleg, mint arról Mátyás levelei is tanúskodnak, üdülés és szórakozás céljából mentek Budáról Tatára, ebbe a gyönyörű várpalotába, amelyet a földig lerombolt Zsigmond-féle palota helyére igen rövid idő alatt építtetett.

1483. év elején Mátyás és felesége, Beatrix királyné megint a tatai királyi palotába vonultak és a böjt legnagyobb részét itt töltötték s csak 10 nappal húsvét előtt, március 7-én hagyták el Tatát és Budára mentek.

1489-ben Komárom várában kelt s nyomott királyi pecséttel ellátott királyi adománylevéllel Mátyás király Komárom városának adja a Várköze nevű földet, amelyet most Várföldnek neveznek. Várköze nevet azért kapta, mert az izsai leányvár, amelynek romjai akkor még bizonyára jól kivehetők voltak, és a komáromi vár között terült el.

E Komáromban (...) kelt oklevélben Mátyás nemcsak a Várköze nevű földet adta Komáromnak, hanem a hozzátartozó jogokat, jövedelmeket, szolgálmat, szántóföldeket, mezőket, nádasokat is, amelyeken csak maga a nádvágás más-félezer forintot jövedelmezett.

1489. év március hó 25-én Mátyás elhagyja Bécset. Kínzó fájdalmai nem engedik, hogy az utat kocsin tegye meg, feleségével hajóra száll s lehajózik Budára, ahová nagyon vágyott vissza. (...)

A királyt gyötrő betegség Budán sem szűnt meg. Mátyás nyugtalan. Budán sincsen maradása, visszakívánkozik Bécsbe.

A budai várban ötven szekér kincsekkel és drágaságokkal megrakva hónapokon át várta azt a pillanatot, amelyben Mátyás király Bécsbe indulhat. (...)

Végre az 1490. év februárjában megindul a király kíséretével, s a rengeteg kincsel. E kincset is vármegyénken keresztül viszik Bécsbe.

Ez volt az utolsó bécsi útja Mátyás királynak. Talán érezte is ezt. Valami titkos sejtelem megsúghatta néki, hogy vissza már csak a holttestét hozzák erre. Látni akarta várkastélyait. (...) Meglátogatta Esztergomot, Tatát, Komáromot, Pozsonyt és mindegyik helyen tovább időzött. Ez utóbbi útjában vele van felesége, Beatrix és fia, Corvin János és sógora. (...)

Ez utolsó útjában is elkövet mindent, hogy fia, Corvin János számára biztosítsa a trónt. Komárom és Pozsony várát is fia, János herceg kezére bocsátotta a komáromi és pozsonyi főispánság tisztevel együtt. (...)

Amint tudjuk, a bécsi levegő se hoz enyhülést. A nagy király meghal Bécsben iszonyú kínok között.

Futótűzként terjedt el a rettenetes hír. A nép feljajdul, hogy meghalt Mátyás király, oda az igazság! És mintha megéreznék e súlyos csapást az elemi erők, az állatok is; orkánok pusztítanak az országban, a Duna kiárad, a budai várban a király kedvenc oroszlánjai elhullanak. (...)

A nagy királyt még egyszer látja vármegyénk, de csak holtan, koporsóban.

Mátyás holttestét, (...) – a halál után hetedik napon, április 13-án hajóra tették, s elindult vele a királyné, Corvin János, az udvar, mindannyian mély gyászban, számos, Bonfini szerint 50 hajóval, le a Dunán az urát vesztett Buda felé. A vízi gyászmenet lassan halad. Megállnak Pozsonyban húsvét utáni szombaton, április hó 17-én Komáromba érnek, s itt is megállapodnak, Komáromból bocsátja ki a királyné mint "Isten kegyelméből Magyarország királynéja" az országnagyoktól ellenjegyzett meghívót a rákosi királyválasztó országgyűlésre. (...)

Szívet facsaró látvány volt, midőn a gyászmenet Komáromnál meg-állapodott. Egész város apraja-nagyja, nők, férfiak egyaránt gyászruházatot öltve kimentek a hömpölygő Duna partjára, könnyes szemmel, sokan hangosan sírva szemlélték a fekete posztóval bevont hajót, amelyen a nagy, a dicső, a jó és igazságos király koporsója pihent. (...)

Mátyás kifejezett műízlését, műpártolását mik sem bizonyították jobban, mint a budai, visegrádi, tatai és komáromi tündérpalotái. E mesék országába illő várkastélyokat korát jellemző színes nyelvezettel Bonfini, Mátyás király udvari történésze írta le. (...)

Most pedig lássuk Mátyás tündérpalotáit. Tatáról ezt írja Bonfini:

"Továbbhaladva Tatára jut az ember, amelyet véleményem szerint minden gondolkozás nélkül a legelső várnak kell tartanunk."

"Itt ugyanis egy hatalmas, elpusztíthatatlan töltés a völgyek vizét felfogja, összegyűjti és egy hétezer lépésnyi területű tavat alkot. A víz lefolyásánál gabonaórló malmok vannak, ezek a várhoz tartoznak és nincs erő, amely el tudná ragadni azokat. A várost kettős bástyafal, sánc és árok védi. Az épületek között keskeny a szabad tér. Körös-körül dúsan aranyozott ebédlők, nagyszerű hálótermek egész sora húzódik végig. Gerendázott mennyezetüket gazdag aranyozás és faragványok díszítik. A tóból kifolyó felesleges vizet gyakran felfogják és ilyenkor számos halastavat alkot, amelyben sok a csuka és a ponty. Mindkét oldalról egy-egy elég szép falu és templom látható. Körös-körül nagy kiterjedésű erdők, amelyekben nagy számmal tenyésznek a vadak.

"Kissé odább, a sziget szögletében, a nagy területen épült Komárom vára látható. Tágas udvarain nagyméretű paloták emelkednek, mindenhol roppant költséggel készült, gerendázatos mennyezetekkel.

Itt, Komáromnál horgonyzott a Dunán a velencei és ferrarai minta szerint készült, Bucentaurusnak nevezett, aranylemezekkel kirakott díshajó, amely a királyi pár vízi kirándulásaira szolgált és valósággal palotaszerűen épült, termekre, lakosztályokra volt beosztva.

Bucentaurus, vagy bucentoro (bucsentoro) az a díshajó, amelyen a velencei doge minden évben, Mária mennybemenetele napján kihajózott s a tengerbe aranygyűrűt dobott, amellyel a tengert eljegyezte Velencének. (...)

E gyönyörű hajó - amelyen külön nappali, ebédlő, társalgó és hálótermek voltak berendezve a nőknek és a férfiaknak - minden pillanatban készen állt, hogy a királyi családot és fényes kíséretét vízi kirándulásokra vigye.

Mátyás a komáromi várat teljesen helyreállította s jórészt új épületeket is emelt itt. De ez természetes is. A nagy fényűzést és műemlékeket kedvelő királytól nem lehetett kívánni, hogy a régi, szűk s még az Árpádok alatt épült komáromi várban tartózkodják minden átalakítás és kibővítés nélkül. Mátyás e várat annyira díszessé tette, hogy ott szívesen tartózkodott sokszor és hosszabb ideig s annyira kibővítette, hogy az képes volt 1510-ben az egész országgyűlést befogadni. A nagy méreteken kívül a belső pazar berendezés is bámulatba ejtette a nézőt. (...)

Amint látjuk, Mátyás Komárom várát nem erősséggé tette, hanem káprázatos fényű királyi lakká. Azon a félszigeten, amelyet a Duna és a Vág-Duna összefolyása alkot, gyönyörű díszkertet létesített, amelyben tornyok, mulatóhelyek, víztartók és szökőkutak, virággal szegélyezett utak váltották fel egymást. (...)

Nemcsak királyi palotát, hanem még igen sok szebbnél-szebb mellék-épületet is csináltat a Duna partján udvari kísérete számára. A fentebb említett díszkerten kívül a dunai szigetet is ellátta remek parkkal, amely igazán gyönyörű látványt nyújtott.

Mikor a tatai királyi palota elkészült, Tatától egész Komáromig Mátyás király dísz- és függőkerteket létesített; tele gyönyörű növényzettel, szobrokkal, rózsalugasokkal, mesterséges barlangokkal, halastavakkal, vízesésekkel, vízvezetékkel, pihenő kerti házakkal, útvesztőkkel.

Tele volt ez a kert idegen és hazai madarak kalitkáival. Magas bokrok, gyümölcsfák, madárdaltól hangos berkek, remek fasorok, zöld gyeplágák, fürdők, kő- és színes kavicsal kirakott utak, szőlővel befutott tornyok, kerti házak, aranyhalakkal telt medencék, dísz kutak, a kert-, vadőrök és solymárok csinos lakóházai tarkították e tündérligetet.

Mátyás az eltűnt, Szőny melletti római városnak, Brigetiónak az emlékét is felújította, ahol akkor még hatalmas romhalmazok voltak láthatók. Ugyanis itt új telepét létesített. (...)

S ha a sors Mátyásnak hosszú életet ad, építkezéseit bizonyára még tovább folytatja. Adataink vannak, hogy megtette nagyszerű tervéhez az előkészületeket, amelynek célja Komáromnál állandó hidat emelni a Dunán. Sajnos, e nagyszerű tervének kivitelében megátolja korai halála. (...)

Ha e nagyszerű terve megvalósul, mennyire emelte volna Komárom kereskedelmét, forgalmát! De az is igaz, hogy egy műalkotással több lett volna, amit a következő barbár századok elpusztítottak, mert hiszen Mátyás nagyszerű épületei, sajnos, nagyrészt tönkrementek az 1527-i kemény ostrom alatt, amidőn Ferdinánd elfoglalta Komáromot. A romba dőltek kőanyagát aztán felhasználták az 1550. évi építkezésnél. Az egyik szilárd épületrész Mátyás alkotásából azonban még mai napig is fennáll, és hatalmas részét képezi az

öreg- várnak. Sőt vannak írók, akik azt állítják, hogy az egész öregvárat Mátyás építtette, Ferdinánd csak átalakította. (...)

Mátyás királynak Komáromban mulató és ritka vadakban bővelkedő vadaskertje is volt. (...)

E vadaskert területéért adta cserébe Mátyás a városnak a Várköze nevű földet.

Mátyásnak a Komáromin kívül Tatán is volt pompás vadaskertje.

A vadaskertek mellett a halastavakra is volt gondja Mátyás királynak. (...)

Komáromban és Tatán sokszor rendeztek fényes lovagjátékokat, nagyszerű halászati és vadászati kirándulásokat, néha zajosabb multságokat is, amikor szép játék, magyar tánc járta. Mátyásnak nemhiába az volt a jelszava, hogy: Legyen nagy és boldog a magyar hazája, – de ezt e téren is megvalósította.

Egyik kedvenc mulatsága volt Mátyásnak és udvarának az aranykacsa-játék, amelyet a Tata vidéki nép napjainkig fenntartott az aranykacsa mondájában. E monda szerint a rómaiak idejéből fennmaradt vízvezeték kőcsöve a föld alatt Tatától elvezetett egészen a Pannon várig (Brigetio). Mátyás király és környezetének egyik mulatsága az volt, hogy egy fából készült aranyozott kacsát eresztettek Tatán a vízvezeték csövébe s aztán lóháton Ószőnyig vágattak és bevárták, míg az aranykacsa előbukkan a vízvezeték csövéből. (...)

Komárom vármegye egykori vadbőségének, s a királyi vadászatoknak emlékét tartják fenn a következő dűlő-, puszta- és határrésznevek: Vadaspuszta Örsújfalú határában, amely Mátyás egykori vadaskertjének emlékét őrzi, Farkasdomb Etétől északra, (...) Rókás erdő Gyermelytől délre, Szarvashegy Császártól délkeletre, Szárcahegy Csehitől északnyugatra (...).

Vármegyénk régi madarászatára, solymászatára, s vadászatára vetnek világot az alábbi helynevek: Solyomkiáltó domb Abapuszta határában, amelyet már 1356-ban említenek az oklevelek, Madar község, amely nevét a régi királyi madarászok, solymároktól kapta, Madár-hegy Bánhidától délre, Bagoly-hegy Tardostól északra, Cinkepart Ógyallától délkeletre, Kakukk-hegy Szomortól délkeletre, Gólyás és Bibicvár majorok Apácaszakállas határában. (...)

A sólyomvadászat legszebb korát éppen Mátyás király idejében érte meg. A vadászati kedvtelések között talán egynek sincs olyan fényes történeti múltja, mint éppen a solymászatnak. (...)

Legszívesebben kócsagra solymászott Mátyás és Beatrix. Kócsag igen sok tanyázott Mátyás korában vármegyénk vizekben gazdag területén. Fürjre, fogolyra és nyúlra is

ráeresztették a kiéheztetéssel és kifárasztással idomított sólymokat, de legizgalmasabb volt mégis a kócsagvadászat. (...)

Beatrix királyné már gyermekkorában szenvedélyes vadász volt, tehát édes örömezt részt vett a tatai és komáromi királyi vadászaton, mert itt valósággal a vadászat klasszikus talajára talált, hiszen a magyarok e vadászszendélyt már nomád őseiktől örökölték és Magyarország, s így Komárom vármegye is híres volt a középkorban gazdag vadállományáról. (...)

Sokat vadászik Mátyás a Csallóközben. Komáromból Örs, Aranyos, Tany, Nemes- és Várbogya, Nagymegyér, Alistál érintésével gyakran utazik Pozsony megyébe. Ilyenkor Megyernél is megállapodik s a megyeriek sietnek is tőle városi kiváltságokat kérni, amit meg is kapnak.

A szájhagyomány szerint Mátyás példás igazságot is szolgáltatott vármegyénkben, mint azt az Almás melletti Akasztó-hegy nevéhez fűződő népmese elmondja. E mese szerint az almási nagy forgalmú dunai révet egy gazdag idegen bérelte, aki zsarolta a réven átkelőket. Aki nem tudta lefizetni a törvényesnél magasabb díjat, azt dohos pincében sanyargatta, amíg könyörületből ki nem váltotta valaki. Mátyás füléhez is eljut e gazság híre, s mint a Mátyásról szóló mesékben rendszeren, szegény tótnak öltözik s átkel az almási réven. Persze ő is a pincébe jut, ahol egy szegény asszony megszanja és ételt csempész be neki, Mátyás viszont aranyat ad a jószívű asszonynak. A mese többi része szintén elég sablonos. Másnap Mátyás felismerteti magát. A zsaroló bérlőt nyomban felakasztatja egy hegyen, amelynek ma is Akasztó-hegy a neve. (...)

A komáromi és a tatai várra csendesebb napok következtek Mátyás halála után. II. Ulászló jár erre néha vadászni, de sokszor ő sem jókedvűből jön, hanem a pestis kergeti ide.

1495-ben II. Ulászló a fellépő pestis elől ez egészségesebb vidékre vonul és úgyszólván az egész évet utazással és vadászattal tölti. (...)

1510-ben rövid ideig mozgalmas napokat lát Tata és Komárom. A pestis elől az egész országgyűlés Tatára, majd Komáromba menekül.

E mozgalmas napok azonban csak árnyékai voltak Mátyás és Beatrix fényes kora alatt is átélt napoknak. Az országgyűlésen részt vettek fényes kísérettel jelentek meg, de soknak arcáról leritt a halálfélelem, különösen akkor, mikor a pestis annyira terjedt, hogy Budán naponta átlag 60 ember pusztult el, és mikor Tatán is felütötte fejét a gyilkos betegség. (...)

Június hó utolsó napján a főnemesek és a nemesek képviselői Tatára jöttek a terjedő pestis elől. Az első ülést július hó 2-án tartották meg.

Sem Mátyás király egykori palotájában, sem a városban nem volt olyan zárt helyiség, ahol az országgyűlést meg lehetett volna tartani, tehát kint a szabadban gyűltek össze. (...)

1510. július hó második felében a magyar főurak nagy része már elhagyja Tatát. Csak a király marad ott kevés kísérettel és Pasqualigo, a velencei követ. A félelmetes rém, a pestis azonban mindegyre közeledett, sőt már Tatán is szedte áldozatait. A megrémült király Komáromba menekül kíséretével, idejön a velencei követ is. A király a komáromi kis (a mai Erzsébet) szigetre vonult, Pasqualigo pedig Komárom városában lakott.

II. Ulászló augusztus 14–30-ig, tehát két hétig lakott Komáromban, illetve az Erzsébet-szigeten. Augusztus 30-án Nyitrára utazott, mire az országgyűlés végleg feloszlott.

Ulászló a tatai országgyűlés alatt sok okmányt állított ki. (...)

A vadászatot és egyéb szórakozást kedvelő II. Lajos király is megfordult vármegyénkben, különösen Tatán. De nemcsak ő, hanem felesége, Mária királyné is szívesen tartózkodott a tatai királyi lakban. (...)

A szerencsétlen mohácsi csata alatt Mária, a fiatal királyné, akit ausztriai, majd magyarországi Mária néven említenek, Budán volt Thurzó Elek kincstartóval, Szalaházy Tamás veszprémi püspökkel és a római pápa küldöttével. Amint megtudja a csata gyászos végét, a fentiekkel és kíséretével Komárom érintésével Bécsbe menekül. (...)

Komárom városa szívesen fogadta a menekülő királynét és kíséretét és ősi szokás szerint hallal kedveskedett neki.

Erre különben az 1518. évi 14. tc. is kötelezte a komáromiakat. E törvénycikk ugyanis Komárom, Tata és Munkács várakat a királyi konyha tartására, ellátására rendelte. Komárom leginkább vizát, tokot "hozott a konyhára". (...)

1529-ben rettenetes fejedelemségjárásban van része vármegyénknek, mikor Bécsbe vezető útjában Szulejmán török császár Komárom és Tata között vonul el hatalmas seregével. Szeptember hó 13-án, pénteken Komárom vára közelében szállott meg Szulejmán kíséretével, előzőleg egy nehézjáratú hídon keltek át a Dunán. Takarmányt sokat találtak. Ekkor dülja fel Szulejmán Almás községet is. (...)

1560. március hó 20-án Komáromba érkezett Ferdinánd király feleségével, Miksa és Károly főhercegekkel. Éppen akkor kezdődött el a tavaszi halászat, amely mindig nagy látványosság számba ment. Komárom királyi vendégei azonban az izgató vizahalászatban nem gyönyörködhetek, mert a valamirevaló halak csak április elején kezdtek mutatkozni.

A Komáromban időző királyi udvar két nap alatt 57 csukát, 98 márnát, 25 kecségét, 13 tomolykót, egy nagy süllőt és 20 különféle halat fogyasztott el. Mikor április elsején az első vizát kifogták, a királyi vendégek már eltávoztak Komáromból, a vizát tehát utánuk küldték.

Talán nem lesz érdektelen felemlíteni, hogy Zrínyi Miklós, a szigetvári hős fejét Szigetvár eleste után a budai pasa Komáromba küldte. E hősi halált halt vitéz férfiú levágott véres fejét a komáromi huszárok nagy tisztességgel vitték át Győrbe Salm grófhoz, akihez a budai pasa azt az üzenetet küldte, hogy temettesse el illő módon. (...)

A XVII. és a XVIII. században már kevés uralkodót lát vendégül vármegyénk, de annál több diplomáciai megbízott és követ fordul meg Komárom vármegyében e két század alatt, ami, ha mást nem is, de élénk idegenjárást kölcsönzött vármegyénknek.

A XVII. és XVIII. században Komáromban egymást érték a magyar, török, s a német követségek, ugyanis itt Komáromban történt a követségek kiváltása. (...)

Ilyen követ-felváltások mindig nagy látványosság számba mentek Komáromban. (...)

A legnagyobb és legfényesebb követváltás Komáromban 1666-ban volt. Mehemed pasa és Leslie gróf császári követ kísérete többet kitett ezer léleknél. Rengeteg munkát adott ennyi úrnak elszállásolása városunkban. (...)

Különösen emelte vármegyénkben a diplomáciai követek járását-kelését az a körülmény, hogy Komárom vármegye területén három nevezetes békét kötöttek, úgymint: a zsitvatorokit, az első és a második szőnyi békét. (...)

Alig múlt el tíz év, már újra komolyan kezdtek tanácskozni a törökkel kötendő békéről, mivel a zsitvatoroki békét a török nem tartotta meg. Hogy az ebből támadt viszályoknak elejét vegyék, újabb egyezkedés látszott szükségesnek. A közös tanácskozás színhelyéül Komárom városát tűzték ki. Idejöttek a két császár követei, s a magyar király biztosain kívül a hódolt megyék küldöttei is, mégpedig magának a nádornak egyenes felszólítására, hogy hivatalos adatokat nyújtsanak a török okozta károkról.

Így jött létre aztán 1618. február 27-én az úgynevezett komáromi béke, amelyet igen kevesen ismernek. (...) Hogy történetíróink nem foglalkoznak a komáromi békével, oka abban keresendő, hogy tulajdonképpen csak a zsitvatoroki és bécsi béke egyes pontjainak megerősítése volt, s olyan lealázó feltételeket tartalmazott, hogy még a törvénykönyvbe sem vették fel.

1627-ben Ferdinánd király részéről az első szőnyi békekötésre kiküldött követek Komáromban gyűltek össze, Bethlen és a törökök követei ellenben a túlsó parton, a szőnyi oldalra szálltak. A közös tanácskozást a mai Erzsébet-szigeten tartották meg. (...)

Végre hosszú huzavona után 1627. szeptember 13-án a Komárom és Szöny közötti mezőn megkötötték az első szőnyi békét. (...)

Lipót király, hogy ellensúlyozza a török és Thököly nagyobb mérvű hódításait, 1683-ban Lotharingiai Károly főherceget Magyarországra küldi. Károly főherceg igen szelíd, nemes indulatú, s ami fő, magyar-szerető fővezér volt, s már első fellépésekor igen sokat megnyert a felkelők közül is. A jelzett év május 11-én érkezett Komáromba, ahol szintén sok párthíve akadt és igen szívélyes fogadtatásban részesült. (...)

1686-ban, midőn Buda ostromára vonult a had, Komáromnál haladt el, s a mintegy 100.000 főből álló fényes sereg elvonulása több napig tartó látványosságot nyújtott a jó komáromiaknak. Európa minden részéből a leghíresebb vitézek vettek részt ez átvonulásban. Károly főherceg a Duna jobb, bajor Miksa pedig a bal parton vezette seregét.

Fejedelmek, uralkodók, pápai és egyéb követek stb. itt-tartózkodásán kívül XI. Ince pápa is megfordult Komáromban. Ugyanis XI. Ince pápa, családi néven Odeschalchi, (született 1611-ben, s meghalt 1689-ben), fiatal korában, mint katonatiszt hosszabb ideig szolgált Komáromban. Már itt feltűnt nagy műveltsége által. Komáromi tartózkodásának tulajdonítható, hogy mindig melegen érdeklődött Magyarország iránt. (...)

II. Rákóczi Ferenc, a dicső fejedelem, akinek neve hallatára megdobban a magyar szív, szintén megfordul vármegyénkben. Ugyanis Rákóczi 1700-ban egyik esős decemberi napon Pest-Budára érkezett, az utat Komáromon keresztül tette meg. (...)

II. József is ellátogatott Komáromba és személyesen győződött meg a földrengéstől sokszor összerombolt város nyomoráról és szerencsétlen helyzetéről. II. József arra akarta rábírní a komáromiakat, hogy a földrengésmentes szőnyi oldalra telepedjenek át, de a lakosság makacsul ragaszkodott megszokott helyéhez, József tervéből nem lett semmi.

Mielőtt lezárnók a XVIII. századot, megemlítjük, hogy a magyar királyság szimbólumát, a szent koronát, midőn Bécsből 1790-ben hazahozzák, keresztül- viszik Komárom vármegyén is, sőt a fényes kíséret Komáromban pihenőt is tart. (...)

A XIX. században, mindjárt a század első évtizedében újra királyi vendégei vannak Komárom vármegyének.

I. Ferenc király 1807-ben látogatta meg Komáromot, megnézte az erődítési munkálatokat, a város nevezetességeit és innét folytatta útját Buda felé. (...)

Felette mozgalmas napokat látott vármegyénk az 1809. évi francia háború alatt, amidőn a király s a királyi család több tagja s az egész udvartartás vármegyénkben talált menedéket.

A wagrami vereség hírére János főherceg Komárom felé vonult hadával, itt július 18-a körül átkelt a Dunán és Ácsig haladt. Ferenc királynak sem maradt más hátra, mint elhagyni Olmütz várát és Komárom falai közt keresni menedéket. Komáromba július 14-én este 9 órakor érkezett meg.

A wagrami csata után Komárom a monarchiának valóságos központja lett. Ide gyülekeztek össze a Habsburg-ház tagjai, itt halmozták föl a család kincseit. Komárom lett a további hadműveletek kiinduló pontja.

Ferenc király megérkezésére Komáromba sietett József nádor is. (...)

József nádor 1809. július 1-én érkezett Komáromba és a védtelen város biztosítására a Duna bal partjától egész a Vág jobb partjáig földsáncokat hányatott (...). Ez erődítmény a várost tojásdad alakban veszi körül. Később ezt tovább építették és József nádor emlékére ma is Nádorvonalnak hívják.

Az idő rövidsége miatt ez erődítményt igen gyorsan építették. Rengeteg ember dolgozott rajta. A munka lázasan folyt. Az érdekes munkálat valósággal látványosság számba ment. A király minden nap megnézi az építést s mikor Mária Ludovika királyné is Komáromba érkezik, ő is szívesen szemléli a lázas munkát. (...)

Augusztusban Ferenc király Tatára tette át székhelyét. Nemsokára követi őt neje, Mária Ludovika királyné és az udvartartás jó része, a többi udvari méltóságok Komáromban maradnak. (...)

Végre hosszú megfontolás után Ferenc király október 14-én a tatai várkastély toronyszobájában aláírta a schönbrunni békét, amely a monarchiát az egész tengerparttól megfosztotta. (...)

Október 21-én, a fentebb leírt békekötés után az egész udvar eltávozik Tatáról. (...)

A komáromi várban még ma is megvan Ferenc király és felesége lakosztálya az akkori berendezéssel, éppúgy, mint a tatai várkastély azon szobája, ahol Ferenc a schönbrunni békét aláírta. Az aláírásnál használt tollat még most is őrzik ott.

A fejedelmi látogatás alatt is mozgalmas napokat látott Komárom vármegye és város. A táborból sűrűn jöttek-mentek a hírvívők, futárok, tudósítók. (...)

Itt aztán egy kis szünet áll be a fejedelemjárásban. A legközelebbi fejedelmi látogatás 1839-ben történik, midőn V. Ferdinánd nejevel, Mária Anna királynéval utazgat Magyarországon. Június hó 11-én Gönyűn, Ácson és Újszönyön át Komáromba jöttek. (...)

Komárom szinte erejét túlhaladó pompával fogadta a fejedelmi párt. (...) [Az ünnepek részletes leírását ld! a sorozat előző kötetében id. Szinnyei József Komáromi történelmi 50-51. old. – *a szerk.* –]

Nyolc évi szünet után főhercegi vendéget lát Komárom. Ugyanis 1847-ben mutatkozott be az újonnan kinevezett István nádor az országnak. Október 6-án Győrből gőzhajón Komáromba jön, ahol nagy pompával fogadják a királyi herceget. A hajóról kilépő nádort Kossár Ferenc főbíró üdvözölte a város küldöttsége élén.

Másnap, a főherceg távozásakor mindenki látni akarta az új nádort. A tolongás a hajóhídon rettenetes volt, a rendet fenntartani nem lehetett. A túlterhelt hajóhíd leszakadt s húszan a vízbe haltak. A nádor egyenes kívánságára megindították a vizsgálatot, hogy kit terhel a felelősség, de csak annyi derült ki, hogy maga a közönség volt oka a katasztrófának.

Az 1848–49-i szabadságharc sok hősén kívül Kossuth Lajos, Magyarország egykori kormányzója szintén megfordul többször vármegyénkben.

1848. október 19-én, egy rendkívüli szeles napon, délután 2 órakor ágyúdörgések között gőzhajón érkezett meg Kossuth Komáromba. A sorfalat álló nemzetőrök felett szemlét tartott és rövid, de hatásos beszédet mondott. Megjelenése és beszéde mindenkit felvillanyozott. A szemle után kíséretével a várba ment. Másnap, október 20-án délután 1 órakor utazott el Kossuth Lajos felfelé a Mészáros nevű gőzhajón sűrű ágyúdörgés között. (...)

Görgey Artúr, tábornok (...) szintén megfordul többször vármegyénkben. (...)

Görgey Artúr maga is részletesen és élénk színekkel írja le Komárom vármegyében történt szereplését, Komárom várának fölmentését a jobb parton 1849. április 25-én és 26-án, a június 21–22-i aszódi ütközetet; elvonulását Aszódról, Guta, Tata érintésével Pestre, majd visszatérését, a Monostor körüli harcokat július 2-án s az ottani megsebesülését, s betegségét, az utolsó komáromi napokat s eltávozását Komáromból stb.

I. Ferenc József sokszor megfordult vármegyénkben, még mint császár s már mint megkoronázott magyar király is. A vármegye derék magyar népe mindig szeretettel fogadta és ünnepelte, valahányszor idejött közibénk, vagy ha erre vitt el az útja.

Már 1849-ben is, éppen a legviharosabb időben látogat el Komárom vármegyébe. A magyar és az osztrák seregek járása-kelése, a véres csaták, ostromok közben a császár látogatásáról nem sokan tudtak. (...)

I. Ferenc József legelőször 1852. év július 10-én jött Komáromba a Bécs felől érkező hajóval. Délelőtt 9 óra tájban ért a hajó a kikötőbe, amely akkor a mai Erzsébet-szigeten volt. Sok nép várta az érkező fejedelmet. Az ünneprendezők, a zsandárok erősen csinálták a

hangulatot, bár szívből jövő éljenek is sűrűen hangzottak az ifjú fejedelem felé. S a lelkesedés olyan, hogy hamar ráragad a másokra. (...)

A király ezen látogatása alkalmával megnézte a várat, a Nádorvonalnál az erődítményeket, a katonai kórházat, a vármegyeházat és aznap a déli órákban gőzhajón Esztergomba s onnan Budára ment.

A király második komáromi látogatása fél óráig tartott ugyan, de sokkal kedvezőbb körülmények között történt, mint az első. E látogatása a budapesti útja közben esett meg és vele volt a mártírhalált szenvedett s magyaroknak mindig védőangyala: Erzsébet királyné is, aki itt, városunkban lépett először magyar földre. A királyi pár e látogatása 1857. május hó 4-én történt. Az a hely, ahol a bájos királyasszony legelőször érintette a magyar földet, a mai gőzfürdő körüli térségen volt, amelyet éppen ez emlékezetes esemény megörökítésére Komárom városa parkírozottatott és Erzsébet sétánynak nevezett el.

A gőzhajótól, mintegy 50 méternyire az uralkodó párt remek sátor várta, amelyet bécsi kárpitások készítettek. Itt fogadták a fejedelmi vendégek a város üdvözlését s azt az óriási kenyeret, amelyet ősi szokás szerint a város ajándékozott a királyi párnak. (...)

E királyi fogadtatás fényét elképzelhetjük, ha megtudjuk, hogy a városnak 4000 frt.-jába került. (...)

1855-ben a Komárom megyei Csallóközöt látogatja meg a király, aki gőzhajóval érkezik meg és a nagykeszi zsilipnél lép Csallóköz sok királyt látott földjére. (...)

A király nagyon meg volt elégedve a fogadtatással, Csallóköz sorsa iránt melegen érdeklődött, s e látogatásnak köszönhető, hogy a Csallóközi Ármentesítő Társulat 100.000 frt. kölcsönt kapott az államtól. (...)

1864. évben, szeptember 20-án, reggel 10 órakor a király hajón Komáromba érkezett, s végignézte az érdekes hidász-gyakorlatokat. Ekkor a királyi konyha-személyzet is Komáromban volt s a király fényes díszebédet adott, amelyen a katonai és polgári előkelőségek is részt vettek. (...)

1885-ben ismét ellátogat a király vármegyénkbe. Ez év szeptember hó 22-én a Tata és vidékén lefolyt hadgyakorlatokat jött megtekinteni. (...)

A gyakorlattal nagyon meg volt elégedve s azt kifejezésre is juttatta József főhercegnek s a legénységnek is, magyar nyelven. (...)

A király e látogatásain kívül többször átutazott vármegyénken.

Ferenc József királyon és Erzsébet királynén kívül a tragikus véget ért Rudolf trónörökös is megfordult vármegyénkben. Először 1875-ben látogatott el hozzánk, amikor

három napot töltött Komáromban. 1888. április 14-én kora reggel szintén Komáromba érkezett. A vasútállomáson az udvari kocsiban reggelizett meg. Majd szemlét tartott az újvárosi gyakorlótéren. Később megnézte a várat. Egyszerű ebédjét a tiszti kaszinóban a tisztekkel együtt költötte el. A fényes fogadtatás határozott kívánságára maradt el. (...)

Hosszabb időt töltött Komáromban Szalvator János főherceg, a későbbi Orth János, sokszor megfordul itt Frigyes főherceg is. (...)

1891. június 1-én, József királyi herceg Tatán a honvédség felett szemlét tart. A főherceget fényes és meleg ünnepek keretében fogadják. Az üdvözlő beszédek Zuber József főispán és Esterházy Miklós gróf mondották. A tűzoltóság Major László vezetésével tisztelgett a népszerű főhercegnél.

1891. augusztus hó közepe táján a nagyszabású várostromgyakorlat alkalmával egyszerre öt főherceg időzött Komáromban. Először Frigyes, majd Vilmos és Albrecht főhercegek érkeztek meg, majd József Ágost követte őket. Augusztus 13-án, csütörtökön este jött meg teljes inkognitóban Ferenc Ferdinánd, a mostani trónörökös. Albrecht főherceg Ószönyön Ádám Géza dr. házában volt elszállásolva. Nagyon tetszett neki, hogy a fekete-sárga zászló mellett ott lengett egy hatalmas trikolor is a háztetőn. Meg is jegyezte a házigazdának: Látszik, hogy ön igazán szívből magyar.

Vilmos és Frigyes főhercegeknél küldöttség tisztelgett. (...)

A királyi hercegek itt-tartózkodásuk alatt megtekintették a komáromi gazdasági és ipari kiállítást is. (...)

Az a szoros kapcsolat, amely Frigyes kir. herceg és a hadsereg közt fennáll, hozta magával, hogy Frigyes főherceg igen sokszor ellátogatott Komáromba, egy évben többször is eljött ide, hogy mint az V. hadtest parancsnoka, megnézze kedvenc katonáit. Legtöbbször vonattal jött Komáromba (...)

1899. szeptember hó 3-án érdekes tisztelgést fogad Frigyes Komáromban. Ugyanis a magyar-német-osztrák hajózási érdekek kölcsönös megvédésére Budapesten megtartott kongresszusra a tagokat hajó vitte le Pozsonyból, amely hajó Komáromnál kikötött, Frigyes a hajóra száll, s ott fogadja a kongresszus tagjainak a tisztelgését. A főherceg mintegy fél óráig időzött a hajón. Ugyanezen a napon volt Komáromban Windischgrätz Lajos herceg, tábornok és csapat-főfelügyelő. (...)

1904. április hó elején szintén Komáromban van Frigyes és megnézi a görögkeleti templomot és Davidovics Pál altábornagy síremlékét, amely nagyon megnyerte tetszését.

Majd a templomba ment s ott sokáig gyönyörködött a II. József által feloszlatott majki kamalduli kolostor remek faragványaiban, a miseruhákban és a templom műkincseiben. (...)

Ezenkívül még sokszor meglátogatja Frigyes Komáromot; amely látogatásokat szinte lehetetlen nagy számuk miatt felsorolni.

A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó történetéből³

Huszár Gáltól Töltési Istvánig

A komáromi nyomda felállításának eszméjét jóval előbb felvetették, mint gondolnók. Sajnos, az első tervezetéstől a megvalósításig az évek hosszú sora telik el. Vallási villongások, háborús idők nem voltak alkalmasak a nyomda felállítására, különösen Komáromban, amely valósággal a hadak országútján feküdt.

Ha okiratos emlékek nem is maradtak hátra, de egészen biztosra vehetjük, hogy 1562 őszen Komáromban komolyan foglalkozott valaki a komáromi nyomda létesítésével. Ez a valaki Huszár Gál, aki tudós, pap, agitátor és könyvnyomtató volt egyszemélyben s a magyarországi reformáció legtevékenyebb terjesztői közé tartozott, aki nemcsak élőszóval hirdette az új tant, hanem a hitújítás leghathatósabb eszközét, a sajtót is felhasználta. Bécsben Hoffhalter Rafael, jó nevű könyvnyomdásznál megtanulta a nyomdászat mesterségét, s ott nyomdát is vásárolt s megszerezte magának azt a dicsőséget, hogy Abádi Benedek után ő lett a második magyar vándor könyvnyomtató.

Huszár Gál, ez a vándor agitátor, ahol a sors hosszabb időt engedett neki a maradásra, hamarosan felállította nyomtatóműhelyét. Így tesz Magyaróváron, Kassán, Debrecenben, Komjátiban és valószínűleg Pápán is. Pap és nyomdász egy személyben.

Az ellene kiadott elfogatási parancsok elől azonban folyton menekülnie kellett. Így jut 1562 októberében Komáromba, ahol különösen a sajkások között térít, Nagy István sajkáskapitány védelme alatt. Itt is igénybe akarta venni a térítés hathatós eszközét: a nyomdát, előkészületeket tesz bizonyára a komáromi nyomda felállítására, de Oláh Miklós esztergomi érsek az udvarnál elfogatási parancsot eszközöl ki ellene, mint "gonosz bújtoató s lázadást szító eretnek, szentségtagadó és sok más elvetemedett bűnökben leledző" ellen. Komáromból is menekülnie kellett s azokat a szép terveket, amelyeket a komáromi nyomda megteremtéséről, fejlesztéséről szőtt, csak a Nyitra megyei Komjátiban valósíthatta meg.

Huszár Gál után hosszú szünet áll be a komáromi nyomda történetében, csak a XVIII. század elején valósulnak meg Gál pap álmái.

3 Forrás: A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története. Bp., 1914. Ifj. Nagel Ottó. 192 p. (Részletek) – A kötetből újabb válogatás jelent meg 2002-ben Pozsonyban a Kaligram Kiadónál Koncsol László szerkesztésében, Mácza Mihály előszavával.

Jó ideig azt hitték, hogy az első komáromi nyomdász Schmid Miklós János volt, aki 1740 körül költöztette át nyomdáját Sopronból Komáromba.

Időközben előkerült azonban a Komáromi Kalendáriumnak egy 1711-i évfolyama, amelyből kitűnik, hogy már 1711-ben virágzó nyomdaipara volt Komáromnak.

A naptár címlapja a következő:

"Ujj Kalendarium Mellyet Chrisztus Urunk születése után való 1711. Esztendőre irt NEUBART János És Magyar Országgra és Erdélyre és egyéb Tartományokra is alkalmaztatott. Cum Gratia, et Privil. Sac. Caes. Reg. Maj. Komáromban Töltési István által"
- tizenhatodrért A-E. (8 levelenként) = 40 számozatlan levél.

Ennél ma már régebbi évfolyamait is ismerjük a Komáromi Kalendáriumnak.

A Komáromi Kalendárium kétszáz éves fényes múltra tekinthet vissza. Czuczor Gergely, Péczeli József, Vas Gereben, Jókai Mór, akik szintén írtak hasábjain, tették ezt a múltat fényessé és emelték messze föléje minden más népnaptárnak.

A XVIII. század elején született, amint a naptár egy későbbi évfolyama maga elmondja:

"Viharban születtem. Egész ország lángolt.
Csillagos égbolton üstökös világolt.
Kék hegyek lankáján harci tüzek égtek,
Táborban ültenek jó kuruc vitézek.
Tárogató zúgott erdőn, mezőn, bércen,
Rákóczi szent nevét hirdette merészen.
Ezerhétszáznégyet írtak akkor tájba',
Kis kalendárium szét ment az országba."

Valószínűleg 1703-1705. évek valamelyikében kezdte meg pályafutását ez a ritka népszerűsége szert tett kalendárium. (...) A magyar ember széles ez országban, a Duna-Tisza közén évtizedeken át nem vásárolt más naptárt, mint az egyszerű, kéktáblás Komáromi Kalendáriumot, amelyhez ma is hű. Erdély magyar lakta bércein csak úgy otthonos, mint akár Komáromban és vidékén. Sőt manapság úgy áll a dolog, hogy aránylag többet fogyaszt ebből a naptárból Hajdú megye pásztornépe, mint Komárom környéke.

Kétszáz esztendővel ezelőtt egyszerű köntösben indult meg ez a népnaptár, az egyszerű köntöst kétszázados pályafutása alatt mindvégig megtartotta. Talán ezért szerette meg a nép egyszerű fia annyira: egyszerű volt, mint maga a nép.

Virágzása fénykorát a múlt század 30-as és 50-es éveiben érte el. Amíg első évfolyamaiban a szintén nagyon régi lőcsei kalendáriummal osztozott népszerűségben, addig a jelzett időben úgyszólván csak a biblia vetekedhetett vele az elterjedésben.

A Komáromi Kalendárium és a komáromi nyomdászat története természetesen szorosan összefügg egymással. Talán a komáromi nyomdának éppen ez a naptár volt az első terméke. Annyi bizonyos, hogy ugyanazon évben keletkezett mind a kettő. Amikor szünetel a nyomda, a Komáromi Naptár évfolyamaiban is interregnum áll be. Mikor felvirágzik a nyomda, a naptár is nekilendül. Osztoznak a változatos múlt minden fényében, szomorúságában.

Az első komáromi nyomdász

Lássuk tehát a komáromi nyomda, illetve a Komáromi Kalendárium történetét.

A fentiekből világos, hogy az első komáromi nyomdász nem Schmid volt, hanem Töltési István, aki 1683-1685-ig Debrecenben Rosnyai János után és Kassai Pál előtt nyomdászkodott.

Töltési, az első komáromi nyomdász valószínűleg 1705 körül állította fel nyomdáját Komáromban és indította meg a Komáromi Kalendáriumot. Ezt bizonyítja I. Józsefnek 1705. november 5-én kiadott kalendárium kiadási privilégiuma, amely a már említett 1711. évi Komáromi Kalendáriumban a címlevél hátlapján közölve van s így hangzik:

"Privilégiumnak Summája. Az Főlséges Római császár és Magyar Országai koronás király által kiadott Privilégiumban tiltanak mindazok, valakik 15 Esztendőnek elfolyása alatt Komáromban lakozó Töltési István (egy utánnam következő két ágon levő maradékinak) munkáján kívül Magyar Calendariumokat, kik ennek előtte Lőcsén szoktanak volt nyomtatni akár Nagyobb főrmában s akár melly Typussal is egész Magyar és Erdélyországokban behozni merészelnének, az Privilégiumban kiadott kemény büntetés alatt. Bécsben 5 nov. 1758. Josephus."

Töltési István, a komáromi ref. egyház egykori főgondnoka tehát kizárólagos szabadalmat kapott a Komáromi Kalendárium kiadására. Ezt a kiváltságot azonban hazai nyomdászaink nem igen respektálták s annak Töltési sem tudott érvényt szerezni. Mindezt mutatja, hogy 1705-11-ig nemcsak Lőcsén, hanem Kolozsvárott, Bártfán és Nagyszombaton is jelentek meg magyar naptárak.

A fenti naptárkiadási privilégiumot az 1713. és 1717-i naptár szerint négy évre meghosszabbították, amelyet már előzőleg az 1705. évfolyam is közöl.

A protestánsokra nézve oly szomorú korszakban, amidőn a hívek a nyilvános isteni tisztelet tartásától is eltiltattak, valószínűleg Töltésinek, mint a komáromi ref. egyház főgondnokának, az amúgy sem respektált kizárólagos naptárkiadási szabadalmát sem hosszabbították meg.

Valószínűleg nem ez a privilégium megvonása, hanem más, nyomasztóbb körülmények okozták azt, hogy Töltési nyomdája később megszűnt s így a Komáromi Kalendárium is szünetel bizonyos, az ez idő szerint ismert példányokból meg nem állapítható ideig.

Lássuk az első komáromi nyomdász életét részletesebben.

Töltési István, az első komáromi nyomdász, nyomdatulajdonos és könyvkötő, nem közönséges képzettségű ember volt. Debrecenben Rosnyai után vezette a városi nyomdát 1683-tól kezdve. Töltési István nemes, debreceni polgár és feleséges ember volt, midőn az a megtiszteltetés érte, hogy még Rosnyai idejében, 1681-ben, augusztus hóban Debrecen város tanácsa külföldi tanulmányútra küldte ki, hogy tanulja meg a nyomtatás, a betűöntés és a metszés művészetét, hogy mint tökéletes nyomdász felválthassa a már elöregedett Rosnyait a városi nyomda vezetésében. Ilyen kiküldetésre nem igen volt még példa Debrecen város történetében. Komárom első nyomdászát érte ez a kitüntetés. Ugyan a tanulni vágyó ifjúság igen gyakran felkereste a külföldi egyetemeket, hogy azonban a város a maga költségén küldjön ki valakit egyenesen a könyvnyomdászat minél tökéletesebb elsajátítására, annak nagyon is fontos oka volt éspedig az, hogy Debrecen városa ebben az időben készült Komáromi Csipkés György bibliafordításának a fordításhoz méltó kiadására. Ennek a munkának minél tökéletesebb nyomdai kiállítása serkentette a várost, hogy Töltésit külföldi tanulmányútra küldje.

Töltési már mint könyvkötő sokszor adta rátermettségének, ügyességének bizonyosságát, ennek köszönhető, hogy a város figyelme feléje fordult s kiküldték Németalföldre. 1681. év nyarán indult útnak. Nem ment egyedül. A kollégium szeniora, Hunyadi Ferenc is vele ment, aki tanulmányai befejezése céljából Belgiumba igyekezett. (...)

Töltési, az első komáromi nyomdász megérkezvén, a leghíresebb hollandus könyvnyomdák egyike, Blaeu műhelyébe kopogtatott be. Blaeu, a híres könyvnyomtató azonban, amint megtudta, hogy magyarral van dolga, savanyú képet vágott és nem engedte meg, hogy ott tanulja meg a könyvnyomtatást és a betűöntést. Egy magyar ifjúval ugyanis megjárta a jó hollandus, azért nem kért több magyar tanítványból. Ugyanis ő tanította

Tótfalusi Kis Miklóst is, aki aztán Blaeunak ott veszedelmes versenytársa lett. Töltési tehát elment a konkurenshez, Tótfalusi Kis Miklóshoz, akinek Amszterdamban akkor műhelye volt s akiből később a híres kolozsvári könyvnyomdász lett. Itt természetesen, mint honfitársat örömmel fogadták és szívesen bevezették a betűöntés és a metszés titkaiba.

Töltési szorgalmasan és kedvvel tanult. Három hónapig dolgozott Kisnél. A megfeszített munkában megerőltette szemeit. (...)

De nem hiába fáradt Töltési uram; mint egyes betűöntő került vissza külföldről. Hogy ő saját maga készítette betűivel nyomtatott Debrecenben, az kitűnik Töltésinek egyik leveléből, amelyet 1685-ben április 30-án Láng Jánosnak, Thököly udvari emberének írt, amelyben értesíti, hogy a nála megrendelt munkát 200 példányban fogja elkészíteni, de csak május 5-re, mivel "sok fáradságom volt kigyelmed munkájával, betűm nem volt elegendő, úgy kellett metszenem újonnan és öntenem, miért egyszersmind mind sculptor és fusor vagyok!"

A nyomdászat mellett Töltési folytatta régi mesterségét, a könyvkötést is. A fent jelzett levélben azt is elmondja, hogy kötött példányt is készít, sőt a fejedelemnek aranyos díszkötésbe is köthet egy példányt.

Töltési három évig állt a debreceni városi nyomda élén. (...)

Dicséretére legyen mondva Töltésinek, ő a tudós nyomdászok közé tartozott. Nem igen kapott a nagy kelendőségre számító vásári nyomdatermékeken, szívesebben készített komoly, tudós, latin munkákat. (...)

Töltési csak három évig vezette a városi nyomdát. Nem tudni, mi okból, talán gondatlansága miatt, a városi tanács felbontotta vele a szerződést, vagy ő maga mondta azt fel? Elég az hozzá, hogy 1686-ban már nem ő nyomtat Debrecenben. Elhagyja a várost és Komáromban telepedik le.

Hogy mi hozta ide, nem lehet bizonyosan tudni. Talán a rokoni kötelékek, hiszen a Töltési család elterjedt nemes család volt abban az időben is Komáromban és Komárom vármegyében. Talán a jól számító üzleti szellem: Komárom élénk forgalmú város és még nincs nyomdája, ott bizonyára lehet valamit kezdeni. Talán ez is ösztökélte Töltésit, hogy itt telepedjék le.

Töltési István, ez a nem közönséges intelligenciájú és szakmájában kiváló, külföldet látott, tapasztalt nyomdász, természetesen nem sokáig töltötte hiába idejét Komáromban, amely várost bizonyára látta már külföldre való átutaztában. Valószínűleg ezúttal is maga metszette és öntötte betűit, ami sok időt vett igénybe. (...)

Az eddig ismert adatok szerint a komáromi Töltési nyomda 1705-ben már működött. Szóval Töltési életének 1686–1705 közé eső éveit nem ismerjük, nem tudjuk biztosan, mivel foglalkozott. De olyan tevékeny emberről, aminőnek Töltésit lehet tartani, nagyon bajos elhinni, hogy tétlenül töltött volna el 19 esztendő. Az sem lehetetlen, hogy nyomdája már előbb is működött, de mind ez ideig nem került elő 1705 előtti nyomdaterméke. Töltési 1686–1705-ig terjedő időt bizonyára nyomdája berendezésére fordította, közben a könyvkötést sem hagyta abba. Majd fölállította nyomdáját. Hamarosan aztán naptárkiadás tervével foglalkozik. Mint volt debreceni nyomdász ugyanis jól tudta, hogy milyen szépen jövődelmeszt a Debreceni Kalendárium, ez buzdítja arra, hogy megindítsa a Komáromi Kalendáriumot.

Neubarth János, aki nagy naptárkészítő volt abban az időben, szerkesztvén a debreceni és a lőcsei naptárakat, a Komáromi Kalendárium szerkesztésére is szívesen vállalkozott.

Úgy látszik, Töltésinek jól ment dolga Komáromban. 1705-ben már kir. privilégiumot kapott a Komáromi Kalendárium kizárólagos kiadására, amint előzőleg láttuk.

A szerencse kedvez neki, vagyonban, tekintélyben növekszik. A messze idegenből idekerült Töltési hamarosan számottevő alakja lesz a komáromi világi és egyházi közéletnek. A komáromi ref. egyház gondnokává is megválasztotta.

1718-ban még élt a nyomda, amelyet olyan nagy reményekkel alapított és szeretettel fejlesztett, túlélte ugyan őt, de már 1737 körül megszűnt.

A Töltési-féle komáromi nyomda megszűntével a Komáromi Kalendárium évfolyamaiban is szünet áll be. Hogy a szünet mitől meddig tart, nem tudjuk bizonyosan. Petrik Géza 1723–1799-ig nem tud Komáromi Kalendáriumról. Ellenben Komárom vármegye könyvtárában van egy 1797-ből való is és nem lehetetlen, hogy az előző évekből is kerülhet még majd elő naptár, amikor a kalendárium évfolyamaiban beállt szünetelést pontosabban meghatározhatjuk.

A komáromi olimpusi berek

Hogy Töltési nyomdája hamarosan megszűnt, bizonyítja az a körülmény, hogy 1737–1787-ig Mindszenti, Péczeli és más komáromi ref. lelkészek műveiket nem Komáromban, hanem részint Győrött Streibignél, részint Weber Simon Péternél Pozsonyban nyomatták.

Nyomda nélkül azonban még sem maradt egészen Komárom, hiszen Schmid 1740 körül telepedett meg Komáromban (...).

1789-ben Weber már nyomtat Komáromban, aki később kibővíti komáromi nyomdáját. Ugyanis Weber Simon Péter nyomdász Komárom vármegye felszólítására s Mindszenti Sámuel által 12 kötetben kiadott "Ladvocat historiai Dictionariumá"-nak minél gyorsabb előállítására végeztetett 1790-ben két könyvsajtót hozatott Pozsonyból Komáromba. A nyomdát a megyeházánál állították fel. E nyomdában készültek Mindszenti és Péczeli munkái, valamint jóval később, midőn a nyomda más tulajdonába ment át, a Laura című havi folyóirat Gödörházi Gödör József szendi ev. lelkész szerkesztésében. E folyóirat 520 példányban jelent meg, de a második számnál már megszűnt. (...)

E nyomdában készült a komáromi Református A. B. C. első évben 5000, minden következő évben 2000 példányban jelent meg, úgy, hogy azt folytonosan kellett nyomni, akárcsak később a Komáromi Kalendáriumot, ugyanis akkoriban egész Dunántúl, sőt azontúl is ez volt a legkedveltebb ábécé.

Weber különösen nagy gondot fordított a tiszta nyomásra!

Weber komáromi nyomdájának üzletvezetője, Weinmüller Bálint 1795-ben megvette a nyomdát és a naptárt. Weinmüller a nyomdát még két sajtóval nagyobbította.

Weinmüller is igen sok szép, tiszta nyomdai munkát hagyott hátra. Nagyon szép az 1798. évi Komáromi Kalendárium, amelyben már a privilégiumról szó sincs. E naptár jó ciceró és petit betűkkel van nyomva, csak a vonalai hibásak, s a mártott nyomópapíron durva. Címképe sokkal hiányosabb, mint az előző években.

Mikor Weinmüller meghalt, özvegye folytatta tovább a nyomdát és a Komáromi Naptár kiadását egész 1827. március 27-ig, haláláig. Özvegy Weinmüllerné nyomdájáról 1817-ből és a harmincas évekből találunk feljegyzéseket. Trattner János pesti nyomdász, a Tudományos Gyűjtemény kiadója és nyomdásza azt írja 1817-ben Weinmüllerné komáromi nyomdájáról, hogy "Váltó és más régi kelendős könyveket maga költségén nyomtat, ezenkívül egy magyar kalendáriumot nyolcad, egy németet negyedréttben, tart egy faktort, 2 szedőt, 2 nyomtatót, feldolgoztat esztendőnkint 64 bála papirost." A múlt század harmincas éveiben a személyzet még ugyanannyi, de akkor már évente 80 bála papírt használt el Weinmüllerné nyomdája, amelynek helyisége a Megye és a Magyar utca sarkán, a mostani jéggyár körül volt. Weinmüllerné magyar, német és latin könyveket nyomtatott s azt is tudjuk, hogy a 30-as években a Komáromi Kalendáriumot 12, a német naptárt 5 ezer példányban nyomatta Weinmüllerné.

Weinmüllerné halálával a szépen jövedelmező nyomdát fia, Bálint Imre és leánya, Franciska örökölték. Az örökösök azonban nem akarták közösen vezetni a vállalatot,

Franciska hajlandó volt fivére részét megvenni. A nyomda értékbecslését Plöszl váci nyomdatulajdonos és Sztraka komáromi faktor eszközölték a városi küldöttség jelenlétében és a nagy raktárral együtt 9000 váltóforintra becsülték. Ezt a becsárt azonban Weinmüller Bálint nem fogadta el, s Franciska 20.000 váltóforinton vette meg az egész nyomdát és a Komáromi Kalendárium kiadási jogát, felét fivérének kifizetvén.

A nyomdát és a naptárt Weinmüller Franciska bírta egész 1848. május 8-ig, amikor a Siegler család birtokába jutott. Weinmüller Franciska a papiroson kívül nem igen sokat áldozott a nyomda fejlesztésére, biz az nagyon elhanyagolódott, bár igen sok, nagy kelendőségnek örvendő kiadványa volt a Komáromi Kalendáriumon kívül, amely különösen Czuczor Gergely Paprikás versei és más cikkei révén nagyon kedvelt népolvasmány lett, évente 120 ezer példány is elkelt.

Érdekes, hogy a komáromi nyomdának egész 1835-ig nem volt szabadalma. Landerer Lajos és Trattner-Károlyi föl is jelentették, mire Weinmüller Franciska megszerezte a szabadalmat, amely 1560 váltóforintjába került.

Weinmüller Franciska olyan maradandó nyomokat hagyott a kétszázéves Komáromi Kalendárium s a komáromi szellemi élet történetében, hogy neve mellett nem lehet egyszerűen elsiklanunk. [ld! a sorozat előző kötetében Szinnyei József Komáromi históriái 44. old. – *a szerk.* –]

A fenti sorokból különösen figyelemre méltó, hogy a híres Komáromi Kalendáriumot elsősorban a könyvkötők hozták forgalomba, akik egyúttal könyvkereskedők is voltak. Ilyen könyvkötő és könyvkereskedő volt Komáromban a múlt század 40-es éveiben Siegler Antal, aki testvérével együtt később megvette a Weinmüller nyomdát és a naptárt. [ld! a sorozat előző kötetében Szinnyei József Komáromi históriái 53. old. – *a szerk.* –] (...)

Különösen szíves készséggel terjesztették a komáromi nyomda amúgyis kapós termékét, a Komáromi Kalendáriumot, a Komáromból elszakadtak, akik büszkék voltak arra, hogy az ő városuknak milyen nevezetes terméke van. (...)

Visszatérve a Weinmüller nyomdára, a szép Franciskáról, a Komáromi Kalendáriumról és a nyomdáról s az akkori itteni irodalmi életről Mikszáth is megemlékezik.

"A komáromi szellemi és irodalmi központot, írja Mikszáth, egy bájos leány teremtette meg maga körül: Weinmüller Franciska, ki apjától, Weinmüller Bálinttól nyomdát örökölt és a Komáromi Kalendáriumot. Ezen igénytelen naptár, amely már akkor is több volt száz évesnél, s amelyet öt garasért árultak a ponyvákön és a könyvkötőknél, szinte hercegi jövedelmet jelentett, mert ezt a népszerű naptárt több százezer példányban nyomták. Az

akkori kezdetleges nyomdagéppel egész éven át kellett nyomni s mégsem tudták az egész országot ellátni vele. Ez az egyszerű naptár annyira eltalálta adomáival, rigmusaival, jövőmondásaival a nép szája ízét, hogy a föld egyszerű népe vakon hitt neki, csalhatatlannak tartotta és alig várta évről-évre a híres Komáromi Kalendárium megjelenését."

"A Komáromi Kalendárium legkapósabb könyv lévén Kárpátoktól az Adriáig, a szép és fényűzést szerető Weinmüller Franciska pazar háztartást vihetett. Úgy élt, mint egykor a híres Röser Borbála Selmecen a világ örömeinek. Házánál leginkább férfiakat gyűjtött össze s akik között különösen a csinos és formás Czuczor Gergely bencés tanár és neves költőt tüntetett ki kegyeivel. A pletykát, mendemondát mindig szerető Komáromban ezúttal is szívesen suttogtak minderről. Ha Czuczort pesti barátai meglátogatták Komáromban, azokat mindig a szép Franciskához vitte, ahol, miután a Komáromi Kalendárium szerkesztését elvállalta és Paprikás verseivel annak amúgy is ritka nagy népszerűségét még jobban fokozta, mintegy a házigazda szerepét játszotta. Ez volt Komáromban az olimpusi berek."

"Nemcsak Czuczort látogató írók, hanem a Komáromban megfordult nevezetesebb színészek (Megyeri, Lendvai, Déryné) is állandó vendégei voltak a bájos Franciskának. A selyemmel, bársonnyal borított, pazarul kivilágított termekben egészen új élet kezdődött. Itt, ezen a kis helyen, amely talán nem is egészen tiszta hely, ki-kigyulladt a szent tűz, a kor nagy kérdései kerülnek szőnyegre. Azokat mozgatják, hánytorgatják, mert a lelkükben viselik. Sejtelmek, látományok, remények, politika és irodalom. Az eszmék el vannak vetve. Már suhog is a vetés. Egy nagy, új, szabad Magyarország tárul ki előttük, édesen zengő anyai nyelv és literatura, amelynek olyan nagyjai vannak, akiket az idegen népek is megcsodálnak."

"Cseng a pohár, isznak is erre a bohóságra!" – fejezi be Mikszáth.

A szabadságharctól napjainkig

Amint előzőleg láttuk, a komáromi nyomdát és a Komáromi Kalendáriumot Weinmüller Franciskától Siegler testvérek vették meg 1848. év tavaszán. Az egyik Siegler testvér, a már előbb is említett Siegler Antal könyvkötő, aki buzgó elárúsítója volt a Komáromi Kalendáriumnak, nagyon is jól tudta, hogy mit ér ez a naptár és a nyomda.

Hogy milyen jó üzlet volt a Komáromi Kalendárium, mi sem mutatja jobban, minthogy a múlt század 40-es éveiben ketten is kiadják azt Komáromban: Weinmüller Franciska és az említett Siegler Antal. Természetesen Franciskáé az igazi, a valódi, Siegleré hamisítvány,

amelyet, mint valódi Komáromi Kalendáriumot, csempészett az élelmes Siegler a könyvpiacra. Siegler e naptárkiadványain nincs jelezve a nyomda, így kérdéses, hogy hol nyomták ezt? Weinmüller Franciska bizonyára nem engedte, hogy az ő nyomdájában készítsék a legkapósabb nyomdatermékének hamisítványát. (...)

Sieglerék, az új nyomdatulajdonosok a vétel után hamarosan a nyomda fejlesztéséhez láttak. A komáromi nyomdát érte az a dicsőség, hogy a legelső vas nyomdagépet, amely magyar műhelyből kikerült, ebbe a nyomdába hozták. A legelső magyar könyvsajtó ma is megvan Komáromban.

Ugyanis Pesten 1848-ban Wankó Dániel gépész és a pesti József hengermalom gépgyára és vasöntődéje készítette a legelső magyar vas kézisajtót, amely a komáromi Siegler nyomdába került, és azon a vár ostroma alatt még bankót is nyomtak. Klapka is említi, hogy kénytelen volt Újházyval, a kormánybiztossal egyetértve ún. hadipénztári utalványokat kibocsátani. (...)

Siegler testvérek nem bírhatták zavartalanul a volt Weinmüller nyomdát. Az 1848. szeptember 17-én Komáromban dühöngött óriási tűzvész, amely körülbelül 400 lakóházat, 5 templomot, a vármegye- és a városházát, a kis-dunai hidat, a kikötő 19 nagy hajóját, a szigeten 256 ölnyi tűzifát égetett porrá, a virágzó nyomdát is elpusztította.

E rettenetes tűzvész úgy a régi, mint az új betűket hasznavehetetlen tömeggé olvasztotta össze. Elégett a raktár a papíryanaggal s a jövő évre készülő Komáromi Kalendáriummal együtt. A komáromi nyomda büszkesége, az első magyar kézisajtó annyira tönkrement, hogy csak tetemes költséggel lehetett helyreállítani.

A nyomdatulajdonosok minden anyagi erejüket összeszedték, hogy az elhamvadt nyomda minél előbb megkezdhesse újra működését, ami még ugyanazon év november havában meg is történt.

A szabadságharc alatt a nyomda ezenkívül is sokat szenvedett. Hiába helyezték el biztosnak vélt helyre a gyakori ostromok alatt, a golyók, bombák körülötte röpködtek. Pincéről, pincére vándorolt a nyomda, hogy lömentes helyet találjon. Egy ízben éppen munka közben csapott be a bomba a nyomdába. Szerencsére nagyobb bajt nem okozott, csak két nyomdász kapott pár napig tartó erős fülzúgást.

Komáromban az első gyorssajtót 1849. október 21-én állították fel a tárgyalt Siegler nyomdában Loeser Henrik bécsi gépész gyártmányát, amely még 40 év múlva is ugyanezen nyomdában működött. (...)

A nagy móltra visszatekintő nyomda a múlt század második felében is többször cserélt gazdát. 1873-ban maga Siegler Károly veszi át. 1875-ben, a Komáromi Kalendárium impresszuma szerint, Siegler Károlyné a nyomdatulajdonos. 1876-tól ismét Siegler Károly szerepel mint nyomdatulajdonos. 1895-ben Rónai Frigyes vette meg a nyomdát, amely akkor már jó idő óta a Nádor utca 23. számú házban állott fenn, ahol ma is van. Rónaitól 1899-ben Freisinger Mór vette meg, aki egész 1912. augusztus 1-ig bírta a régi nyomdát, amikor Baranyay József dr., e sorok írója elnöklete alatt Jókai Könyvnyomda, Könyv- és Papírkereskedés Részvénytársaság címmel egy új vállalat alakult, amely azt megvette. Az új vállalat fejlesztette a nyomdát, amely sokáig egyedül állott Komáromban. Még 1878–1879-ben is csak a Siegler nyomdáról tudnak.

A Jókai Könyvnyomda ma is kegyelettel őrzi azt az első magyar vas nyomdagépet, amelyen Komárom hős védője, Klapka György tábornok nyomatta hadipénzeit, a hadiparancsait, proklamációit. A nyomdagép ma is egészen jó karban van és mint lehúzógép most is pompás szolgálatot tesz. E nyomdában igen sok régi, illusztrált munka kliséi megvannak. Így pl. Beöthy László egykori humorisztikus könyvének, a Puncsnak címlapkliséje is, stb.

Itt említjük meg, hogy mikor Freisinger bírta e nyomdát Hungária Nyomda néven szerepelt, s hogy 1894 első negyedében Stark Jenő is bírta e nyomdát, tőle vette meg Rónai Frigyes. (...)

A többi komáromi nyomda mind a XIX. század második felében keletkezett. Idő szerinti sorrendben a Grossz Dávid nyomdája következik, Grossz Dávid halála után özvegye vette át a nyomdát, majd fia Grossz Sándor lett a tulajdonosa. Tőle özv. Krausz Ignácné, s ettől Schönwald Tivadar vette meg, aki haláláig, 1913-ig bírta, özvegyétől Spitzer Sándor cég szerezte meg, aki Szent István Nyomda cím alatt vezeti tovább.

A fentebb említett Grossz Dávid nyomdász könyvkereskedést is folytatott és 1879. május havában azt jegyzik fel róla a helyi sajtóban, hogy a Komáromban lakó János főhercegnek remek emlékalbumot adott át. Benne a főherceg arcképe, s Komárom látképe, amelyet Egressy Lajos aljárásbíró selyemre festett. A főherceg szívesen fogadta, mint kedves emléket.

Merkl Alajos komáromi könyvkötő, aki János főhercegnek komáromi tartózkodása alatt és később is kötött könyveket, a könyvkötés mellett nyomdát is állított fel, amelyet később Spitzer Sándor Cég vett meg s ebből fejlődött ki a mai Spitzer Nyomda. Úgy látszik azonban, hogy Merkl Alajos hamarosan megbánta, hogy eladta nyomdáját. Vissza már nem tudta

szerezni, tehát újonnan létesített még egy nyomdát, amely Petőfi Nyomda név alatt pár évig működött, aztán megszűnt. Szénássy János szintén a múlt század vége felé állította fel nyomdáját. 1908-ban aztán Sipos Ferenc is belépett a vállalatba, később pedig Munka Ferenc nyomdász is, s most e hármassal vezetés alatt működik. Ehrenfeld Dezsőnek 1904–1908-ig állott fenn Komáromban a Pannónia nevű nyomdája. A Hacker Richárd-féle nyomda is rövid életű volt, mint a Pannónia Nyomda.

A Komáromi Kalendárium

Ha most már a nevezetesebb komáromi nyomdatermékeket nézzük, elsősorban is a Komáromi Kalendáriummal kell foglalkoznunk, hiszen ez a ritka népszerűsége jutott naptár egyidős a komáromi nyomdászattal.

Töltési István, az első komáromi nyomdász, akit Ballagi afféle nyomdászkirálynak tart, egyelőre nem is igen nyomtat mást, mint a Komáromi Kalendáriumot. (...) Egy virágzó naptárkiadó vállalat akkor is nagyon sokat jövedelmezett.

A 15 évre szóló naptárkiadási privilégium már régen lejárt, de azért a Töltési-féle Komáromi Kalendárium még jóval később, 1722-ben is megjelent. Töltésitől nem is ismerünk naptárkiadványain kívül mást, mint az 1718-ban kiadott: "Isten elébe fölbocsátandó lelki jó illatokkal tellyes arany temienező" című imádságos könyvet.

Régi naptáraink történetét nem könnyű összeállítani. Az egyik naptár kiszorította a másikat. Az újabb kiadás feleslegessé tette a régit, amelyet természetesen eldobott a nép. Nincs is könyv, amelynek hálátlanabb szerepe jutott volna, mint a naptárnak. Élete rövid. Alig született, már is közelg az elmúlása. (...) Nagyon kevés ember szokta eltenni, megtakargatni az elmúlt évek naptárait. Rendesen a tűzre, vagy szemétbe kerül. Innét van az, hogy a régi magyar naptárakból alig bírunk néhányat.

Pedig értékük sokkal nagyobb, mint első pillanatra látszik. Értékes adatokat talál azokban a nyelvész, a történetíró, a meteorológus, a csillagász, a földműves, a természettudós, stb. Különösen becsesekké teszik ezeket a régi naptárakat az egykori bejegyzések, amelyeket a gondos háziasszony, vagy a gazda jegyzett fel a naptár e célra szánt tiszta lapjaira. E feljegyzések között sokszor találunk hazánk történetére olyan adatokat, amelyeket hiába keresnénk a történet lapjain. Olyan adatok ezek, amelyek családi viszonyokat, helységek történetét, természeti tüneményeket a közvetlen tapasztalat, szemlélet alapján világítanak

meg. Azért olyan értékesek e feljegyzések művelődéstörténeti szempontból is, mivel jórészt házi ügyekkel foglalkoznak, különösen sok vonatkozik a gazdaságra, ugyanannyira, hogy arra a kérdésre, hogy valamelyik évben milyen volt a termés, csak a régi feljegyzések adják meg az igazi választ.

Ha vannak jóval régebbi naptárak is a Komáromi Kalendáriumnál, azért jelentőségre nézve méltán csatlakozik a hasonló régi naptárak mellé.

Már 1853-ban méltatta Mátray Gábor a régi naptárak, s a Komáromi Kalendárium fontosságát, értékét. Mátray ugyanis 1853. év március 7-én érdekes előadást tartott a Magyar Tudományos Akadémia kis ülésén A magyar naptárak a közelebb lefolyt négy század alatt címmel. Élénk színekkel festette a régi naptárak fontosságát a tudomány szempontjából. Előadása közben igen sok régi naptárt mutatott be a hallgatóságnak eredeti példányokban. Így többek között bemutatta a Komáromi Kalendárium 1706–1722 évfolyamait is.

Az előadás érdekességét különösen emelte az a körülmény, hogy, amint az ülés jegyzőkönyvéből kitűnik, a jelenvoltak között helyet foglalt Czuczor Gergely, a volt komáromi bencés tanár is. Mikor Mátray a Komáromi Kalendáriumról szólott, s annak néhány példányát be is mutatta a hallgatóságnak, Czuczor, aki éveken át szerkesztette ezt a népszerű naptárt, bizonyára visszagondolt a komáromi szép napokra. (...)

Mátray óta leginkább Thaly Kálmán méltatta a Komáromi Kalendáriumot, aki a Komárom megyei Csep község közbirtokosságának levelesládájában 25 db régi magyar naptárt talált, amelyek közül négy még ismeretlen volt. E naptárakat különösen az tette becsesekké, hogy a naptár üres lapjait a Thököly és Rákóczi korban élő Pázmándy Gergely naplószerű jegyzetekkel látta el. A Komáromi Kalendárium 1708. évfolyama ekkor került elő.

Szabó Károly a legrégebb Komáromi Kalendáriumnak az 1711. évfolyamát ismeri, s ezt tartja a legrégebb komáromi nyomdaterméknek. Ma már 1706-ból is ismerünk Komáromi Kalendáriumot, ezt Mátray már 1853-ban ismerte.

Manapság úgy áll a dolog, hogy a Komáromi Kalendáriumnak 1706–1722-ig ismerjük évfolyamait. 1722–1787-ig nem tudunk a Komáromi Kalendáriumról. Valószínűleg ez az interregnum rövidebb időre fog terjedni, ha eddig ismeretlen évfolyamok kerülnek még elő. A Töltési Nyomda 1737 körül szűnt meg, hihetőleg ameddig fennállt a nyomda, addig a naptár is megjelent. (...)

1706–1722-ig a naptár címlapjai hasonlóak, mindvégig Neubarth János szerkesztő és Töltési István nyomtatja.

A szünetelés után legrégebb az 1797. évfolyam, amelyről Petrik nem tud s amely megvan Komárom vármegye könyvtárában; boldogult id. Szinnyi József ajándéka. A címlapja a következő:

Komáromi
uj és o
Kalendárium
Kristus Urunknak Születése után
1797-dik
Esztenőre, melly 365 napokból álló
Közönséges Esztendő
Az Komáromi égi Sarknak
47-ik Darabni, és 45 Czikkelyi
fel-emeltetésére minden Magyar koro-
nához tartozó Országoknak hasz-
nára egybe foglalta
HOBORDÁNSZKY KOPERNIKUS
Tsillag vártás
Vásári, Kronikás, Jövendő-mondó,
Varázsló, Mulatságos, Pénzes Tol-
dalékokkal.

Komáromban
Nyomtattatott Weinmüller Bálint be-
tűjivel.

Figyelemre méltó e címben, hogy hangsúlyozva van a naptár komáromi mivolta. Azelőtt egyszerűen "Uj és o kalendárium" volt, később pedig "Magyar és Erdélyországi Kalendárium". Ebből arra lehet következtetni, hogy Weinmüller Bálint, a naptár kiadója és nyomdása hallott a régi Komáromi Kalendárium népszerűségéről, sietett ezt a népszerűséget az újonnan felelevenített naptárjának biztosítani azáltal, hogy a címben kiteszi, hogy "Komáromi uj és o Kalendárium", – mint ahogyan egyik fővárosi cég, amely hamisítja a Komáromi Kalendáriumot, a címben "Valódi Komáromi Kalendárium" kitéttel igyekszik e

naptár népszerűségét a maga kiadmányának megszerezni. Természetesen Weinmüller nem hamisított, csak felújított egy szünetelő kalendáriumot.

Egészen 1807-ig így marad a címlap s Hobordánszky Kopernikusz neve szerepel, mint szerkesztő. Ettől fogva egészen napjainkig, Magyar és Erdélyországi új és ó Kalendárium a címe és a szerkesztő nevét nem teszik ki.

Most az a kérdés, hogy a Komáromi Kalendáriumot 1722–1737-ig, a Töltési-féle nyomda tényleg kiadta vagy sem, s hogy nem elevenítette-e fel azt 1740-ben Komáromban Schmid Miklós János – akinek nyomdájáról a jó Holéczy Mihály is azt mondja, hogy "mikor enyészett el, nem tudatik." Wéber Simon Péter, aki pozsonyi nyomdász volt, és többek biztatására Pozsonyból Komáromba költözött, s itt 1789-től 1794-ig nyomdászkodott, amikor megunta a komáromi életet és a komáromi nyomda vezetését, átadta azt a nyomda vezetőjének, Weinmüller Bálintnak, akinek a sors nem sok időt engedett, hogy Komáromban nyomdászkodjék, 1801-ben már elragadta a halál, nyomdája özvegyére, Weinmüller Klárára maradt, aki iskolakönyveket, naptárakat, álmokönyveket nyomtatott. Könyvkereskedő nem lévén akkor még Komáromban, könyvkötők árusították Weinmüller Klára nyomdatermékeit, amely nyomdának – Holéczy szerint rendszeren másfél prése járt s évente 70 bála papirost fogyasztott.

Itt is csak az a kérdés, hogy Wéber felevenítette-e a kalendáriumot, vagy csak Weinmüllernek volt erre üzleti érve? Ez mind eldönthetetlen, amíg az interregnum idejéből (1722–1797) nem kerülnek elő példányok. (...)

Inkább érdekesebbek a nyelvészekre és a meteorológusokra a napok mellé beszúrt, s rendszeren rövidített időjósítások. Említésre méltók a következő kifejezések: nagy fogat tsikorgató farkas hideg, – zuggó szélvész havat hajt és kerget, – jég tsapok hosszátába szakállasodnak, – vastag fölhők özvegyülekeznek, – állhatatlan hóval elegy-belegy eső, járnak a meleg szelek, – szelek után kies eső, – szép fehér bárányfelhők, – napfény fütögöt, – tisztittyák a szítás eget korai villámlások de kár nélkül, – darabos fellegek esőt hoznak, – naponként feltisztul forró izzasztó mellett, – növekedik a sütő napoknak hevedése, – imitt-amott hideg kő-esőt hullat, – nyári enyészeti szellő, – hév-levegő – fehér harmatok szállanak a földnek füek színére (dér?) – vastag eső, – frisses éjek, – kékre fordul tetsző napfény, – bor szaporító ködök, – puha nátha folyásos, köhögős nedves komor kedvű, hópróbás, nem tartós sűrű köd, – havas felhők pülhököt hánynak, – szeleburdi hideg fuval, – stb. (...)

Ez az 1797. évre szóló Komáromi Kalendárium az elmaradhatatlan cikkeken (az uralkodó planétáról, évszakokról, vásárokról) kívül a következőket közli: Amerika felfedezése

Péczeli József rende szerint, – Elegy-belegy történetek, – Krónika Hunyadi Jánosról Heltai rende szerint, amelynek folytatását a következő esztendei naptárban igéri a kiadó. Végül mutató táblák zárják be e naptárt.

A magyar népdalok történetében fontos szerepet játszanak az elterjedt népnaptárak, amelyek rendszeresen valamelyik közismert dallamra írt szöveget közölnek, s így elterjedésük biztosítva van. A nép megtanulja és szelvében dalolja a hazában. A Komáromi Kalendárium is részt kér a magyar népdalok történetében.

Nem egy közismert népdal köszönheti elterjedését e naptárnak. Alig van olyan évfolyama, amelyben ne volnának népdalszövegek. A kék boríték belső oldalán rendszeren népdallal kedveskedik a szerkesztő, de nemcsak a táblákon, hanem bent a szövegben is talál dalszöveget az olvasó. Az említett 1797. évfolyam is közöl népdalt a Hol voltál te nyalka kuruc? dallamára. (...)

Az 1815. évfolyamban Sztraka József nyomdafaktor felhívását találjuk, aki a vásárok pontos jegyzékének beküldését kéri. Sztraka nyomdafaktor nevével már találkoztunk, midőn Weinmüller testvérek felbecsültették a nyomdát; ő volt az egyik becsüs, mikor Weinmüller Franciska meg akarta venni testvérétől a nyomdát.

A Komáromi Kalendárium 1816. évfolyamában kezd fellépni a borítékon a kép. Elöl a komáromi repülőhíd, hátul a városház tornyos épülete látható. Az 1818. évfolyamban jelenik meg a naptár mai borítékképeihez hasonló két kép, egyelőre azonban nem a borítékon, hanem belül. A képek alatt már közölve vannak azok a versikék, amelyek azóta állandóvá váltak a kék táblás Komáromi Kalendáriumon. Az első versikék így hangzanak:

Ez itt ama híres Komárom városa,
Melynek oldalait a két Duna mossa.
Nézd e nagy erősség Rév-Komárom vára,
Mely még ellenségnek nem jutott karjára.

1819-ben a képek, s a versikék ugyanazok, de már elfoglalják helyüket a borítékon. A képeken természetesen hajók, dereglyék, hajóvontatók dominálnak.

A 30-as években változik a borítékok képe. Már látható az egyik képen a híres szigeti nagy fa, amely azóta mindig ott díszel a borítékon. (...)

1833-ban:
E kép Rév-Komárom városát mutatja,
A szép magyar nyelvnek itt van szép divatja.
Óvárból és Újból áll Komárom vára,

Ellenséges had még egyikben sem jára.

A Komáromi Kalendáriumnak ezek és az ezekhez hasonló és a kőszűzről szóló versei terjesztették el a nép között Komárom várának bevehetetlen hírét az egész országban. Bizony Komárom várát nemegyszer bevette már az ellenség, de azért a jó magyar nép szentül hiszi, hogy a komáromi vár bevehetetlen, s hogy a komáromi kőszűz fügét mutat, s nem koszorút tart a kezében s hogy a szobor talpazatára "Gyere holnap" van írva, s nem "Nec marte, nec arte". Ezt bajos volna kiverni a magyar ember fejéből, amikor már az öregapja is úgy olvasta a Komáromi Kalendáriumban. (...)

A negyvenes években a dunai gőzhajóforgalom már elég élénk volt. Ennek a Komáromi Kalendárium is kifejezést ad, és 1845-ben már a boríték egyik képén megjelenik a gőzhajó, amely mint az akkori gőzhajók általában aránytalanul magas kéményű és árbocos. Az 1847. évi naptár közli a Piros a te kendőd, lobog is című népdalt.

1847–49-ig Siegler Antal komáromi könyvkötő versenyre kel Weinmüller Franciskával és ő is kiadja a naptárt, amint előzőleg említettük. A jelen század első tizedében a komáromi Pannónia Nyomda szintén kiadta a naptár utánezatát – most pedig Budapesten utánozza a Pannónia Nyomda volt tulajdonosa.

1856-ban kezdődnek a mostani borítékképek, amelyek azóta folytonosan használatban vannak.

E naptár nem egyszer közöl Komárom történetére értékes cikket. Így például az 1850. évfolyam közli az 1848. szeptember 17-i komáromi nagy tűzvészt. Az 1851-i évfolyam Komáromi vésznapok. II. A bombáztatás (képpel), az 1852. évfolyam Komáromi vésznapok III. Az árvíz (képpel), az 1853. évfolyam Az 1851-i nagy földrengés Rév-Komáromban (képpel) című cikkei különösen Komárom történetére nagyon fontosak.

Komáromot ért e sok veszedelem felett az 1852-i borítékvers is kesereg eképpen:

Komárom város gyász sorsát siratja,
Tűz, víz, háboruknak lett ez áldozatja.

Az 1857. évfolyam Vas Gereben Ördög jár a faluban című elbeszélését, az 1858-i pedig Petőfi népdalaiból közöl.

Az 1858. évfolyamtól kezdve a borítékversek 4–4 sorosak.

Minket komáromiakat közelebbről érdeklő cikkei még e naptárnak, amelyeket képekkel illusztrált: Jókai Mór (1883), Ghyczy Kálmán (1884), Zuber József komáromi főispán (1888).

Az év halottjai; Ghyczy Kálmán (1889), Ipar és gazdasági kiállítás Komáromban (1892), Klapka György tábornok (1893), Jókai Mór, A koldus gyermek Jókai Mórtól (1905).

Mindezekből láthatjuk, hogy a Komáromi Kalendárium szerkesztője mindig tudatában volt annak, hogy helyi érdekű dolgokat is kell nyújtania az országos érdekűek mellett.

A Komáromi Kalendárium a népműveltség terjesztésében jelentős szerepet játszott. A szerkesztése mindig gondos kezekre volt bízva. Lehetőleg jó nevű írók cikkeit közölte, sokszor névtelenül. Ostoba, népbutító történeteket nem igen közölt. Mikor Czuczor, Nyulassy és hozzá hasonló írók szerkesztik, valóságos irodalmi nívón áll.

Lássuk a Komáromi Kalendárium szerkesztőit. 1706–1722-ig Neubart János szerkeszti. Neubart János és Neubart Kristóf nevével 1650–1753-ig találkozunk a magyarországi naptárak címlapjain. Nevüket, jóhangzású naptár csináló nevek lévén, a naptárkiadók szívesen kitették a naptárak címlapjaira. A lőcsei, debreceni, nagyvárad, nagyszombati, kolozsvári, zsolnai, pozsonyi, soproni, komáromi stb. régi naptárak címlapjain olvashatjuk gyakran a Neubart nevet.

Hasonlóan keveset tudunk Hobordánszky Kopernikusról is, aki 1797-1807-ig állította össze a Komáromi Kalendáriumot, illetve annak naptári részét, mert Neubart és Hobordánszky szerkesztése csak a naptári részre szorítkozott. Hobordánszky után már nem teszik ki a naptár szerkesztőjének a nevét. A naptári részt rendszeresen valamelyik szerzetes állította össze, aki azt a magyarországi naptárkiadónak bizonyos összeg ellenében megküldte. Minket nem a naptári rész, hanem a szépirodalmi és a tudományos rész összeállítói, szerkesztői érdekelnek.

Czuczor Gergely munkálkodását a Komáromi Kalendáriumban már előzőleg méltattuk. Hasonló buzgó szerkesztője volt a Komáromi Kalendáriumnak Nyulassy Antal bencés áldozópap és tanár, aki Komáromban tanárkodott 1856-1862-ig, amikor tárkányi plébános lett. A híres Komáromi Kalendáriumot, amely abban az időben az ország legelterjedtebb és legnépszerűbb naptára volt, szerkesztette 1865-1880-ig, népies verseket, népdalokat és adomákat írt e naptárba.

Általában a komáromi bencés tanárok sokszor segítettek a naptárt összeállítani, annál is inkább, mert akkor egy nyomda volt Komáromban, ahol a naptár készült, ahol ők is nyomtatták az értesítőket, így az érintkezés szorosabb volt. Így segítette a naptárt szerkeszteni Gyulai Rudolf, a tudós bencés tanár is, akinek atyja, Prohászka Ferenc komáromi nyomdai művezető is szerkesztette a naptárt az 50-es években. Prohászka: A komáromi

könyvnyomdának történeti vázlata cím alatt értékes dolgozatot írt a Komáromi Lapok 1880. évf. 7. és a Gutenberg lap 1866. évf. 13, 14. számában.

Az utolsó húsz év alatt a következő komáromi írók írtak e naptárba és szerkesztették azt: Alapi Gyula dr. vármegyei főlevéltáros, Alapi Gáspár városi tb. főjegyző, Baranyai József dr. a Komáromi Ujság társszerkesztője, Berinkey Bálint (...) a Komáromi Hírlap egykori szerkesztője, Fülöp Zsigmond a Komáromi Ujság felelős szerkesztője, Gruber Lőrinc a Komáromi Friss Ujság volt társszerkesztője, Kiss Gyula dr. a Komáromi Lapok főszerkesztője, Mészáros Lajos János hírlapíró, Soós Lajos, volt városi aljegyző, a jeles költő, Tuba János volt országgyűlési képviselő, a Komáromi Lapok alapítója, Tuba Károly a jónevű poéta, aki különösen verseivel látta el a naptárt.

Amelyik lapot a Komáromi Kalendárium nyomdájában nyomták, annak a szerkesztői, munkatársai szívesen segítettek összeállítani a naptárt és szívesen írtak abba, úgyhogy csaknem az egész komáromi írói gárda szerkesztője volt e naptárnak.

A Komáromi Kalendárium népnaptár lévén, még mindig közli a napok mellett az állatkör jegyeit. (...)

Ha e jegyek hiányoznának e naptárból, nagy csorba esnék a népszerűségén. A babonás nép még mindig nagy súlyt helyez arra, hogy ki milyen jegy alatt született, abból aztán megjósolják a jövőt. (...)

Ha még ezekhez hozzávesszük az uralkodó planétát, s a bolygók holdjainak számát, az évszakok kezdetét, elmondtuk mindazt, amit a csillagászati tudományból e naptár a többi naptárokhoz hasonlóan, évszázadokon át nyújtott a népnek.

Amíg a múltban csak a népkultúrát szolgálta a Komáromi Kalendárium, addig ma már a kereskedelemnek, s az iparnak egyik fontos reklámja lett a hirdetései révén. Ma már Európa összes hirdetőirodái, a londoni, párizsi, berlini, hamburgi, brüsszeli, bécsi, stb. cégek tudják, hogy mi az a Komáromi Kalendárium és szívesen hirdetnek abban.

Érdekes, hogy az első hirdetés e naptárban 1881-ben jelent meg, amikor egy bécsi orvos hirdeti, hogy a galandférget sikerrel írtja. A helyi cégek közül először Schmidthauer Lajos keserűvízforrás-tulajdonos (1885), majd Polóni Lajos szappangyáros (1887) hirdetett.

Hamarosan azután meg bővül a naptár hirdetési rovata, a fluidok, balzsamok, életelixírek egész légiója, külföldi és hazai áruházak, kereskedők, iparosok hirdetései jelennek meg. Ma már a külföldi hirdetőirodák képes katalógusaiban ott található a Komáromi Kalendárium táblájának miniatűr képe Komárom szűz várával, a szigeti nagy fával, s az alábbi verssel, amelyet az 1914. évfolyam is közölt borítékján:

Évről évre szebb lesz Rév-Komárom város,
Nyáron már nem poros, télen már nem sáros.
Legyen is a népe boldog s Istenáldott,
Ne érezzon soha bút, szomorúságot.

Világszerte híres Rév-Komárom vára,
Minden magyar ember büszkén tekint rája.
Magyarok Istene örködik felette,
A gonosz ellenség soha be nem vette!

A szerény külsejű, kéktáblás Komáromi Kalendárium tehát átlépte hazánk határait, bejutott a világcégek sok-sok emeletes áruházainak irodáiba, ahol a magyar nyomdászatnak, a magyar élelmességnek szerez jó nevet.

Legújabban Rákosi Viktor mond el sok érdekes dolgot a Komáromi Kalendáriumról. Azt írja többek között:

"Ha északi Magyarország a lócsei kalendáriumra esküdött, viszont a dunántúli magyarság a komáromi naptárat tartotta minden bölcsesség kútforrásának. Akiről tudták, hogy ez a naptár meg van a háznál, ahhoz sűrűn jártak jó tanácsért, orvosságért s egyéb segítségért, mert úgy vélekedtek, hogy tudás tekintetében az ilyen ember magasabb fokon áll, mint más, aki nem rendelkezik e kalendáriummal. Hogy apáinknak ez a becses könyvecskéje maradandó nyomokat hagyott hátra, az is bizonyítja, hogy egyes babonái mind e mai napig fönmaradtak. Onnan ered a következő kis vers: Ha fénylik a Vince, tele lesz a pince, ami annyit tesz, hogy ha Vince napján süt a nap, jó bortermésre számíthatunk. Ez a kis naptár volt az első, mely bátran kifejezést adott ama nézetnek, hogy ha Gyertyaszentelő napján süt a nap, akkor hosszú lesz a tél. Nemkülönben ő tőle ered az az állítás is, hogy ha Medárd napján esik az eső, akkor ez a vizes idő még negyven napig fog tartani". (...)

Eddig tart a minket érdeklő rész. (...)

A komáromi magyar színészet története⁴ 1811–1941

Ha száz évet visszalapozunk a komáromi színészet történetében, csodálkozva látjuk, hogy akkor nem egyszer gyöngyélete volt a magyar színészetnek Komáromban. Ezek a kedves dolgok azonban később megváltoztak és volt idő, amikor a nyomorgó komáromi színészetről írtak sok szomorú esetet.

Száz évvel ezelőtt a jó komáromiak vetélkedve pártolták a magyar színészetet és magukat a színészeket is. A vármegye, a város legelőkelőbb családai örültek, sőt valósággal büszkéek voltak arra, ha egy színésznőt vagy színészt magukhoz vehettek a színiévad alatt teljes ellátásra, ami egyenlő volt a tejben-vajban való fürdetéssel.

Az első magyar, országos hírnévre szert tett operai primadonna, Déry Istvánné szül. Széppataky (Schenbach) Róza is élvezte száz évvel ezelőtt ezt a nagy komáromi vendégszeretetet. E csodás idők csodás alakjainak egyike volt ez a széplelkű, csupaszív asszony, akiről már annyit írtak, regényt, színművet és operettet is. Kedves, nőies és megkapó közvetlenséggel ír memoárjaiban a komáromiakról és azok elragadó vendégszeretetről. (...)

Száz évvel ezelőtt sem volt Komáromban állandó hajléka a magyar színészetnek, amelynek a német katonaság által dédelgetett német színészettel is küzdenie kellett.

Az első magyar színielőadásokat a Városház téren, a mostani Klapka téren levő gróf Zichy-féle házban (a későbbi Weisz, most Klein-ház) tartották. Ebben a Zichy-házban volt egy nagyterem, amelyben a táncmultságokat szokták tartani. Ennek a teremnek a bérlője színpadot építtetett a teremben és az érkező színtársulatoknak bérbe adta. Az épület nagyon jó helyen volt, a város közepén, rosszul, de mégis kikövezett piacon, ami nagyon fontos volt, amikor a messzebb lakók a nagy sár miatt nem egyszer nem mehettek színházba.

Az is megtörtént, hogy ugyanott ütötték fel tanyájukat a német színészek is és akkor fölváltva játszott a magyar és a német társulat. Később ugyanezen ház udvarára költözött a színészet. Volt ugyanis az udvaron egy hatalmas, raktárszerű alkotmány, ennek az emeletén ütöttek tanyát Thália papjai és papnői. (...)

Egy ideig a komáromi színészet az Erzsébet-szigeten talált otthonra. (...)

4 Forrás: A komáromi magyar színészet története 1811–1941. Komárom, 1941. Unio ny. 84 p. (Részletek) – A kötetből újabb válogatás jelent meg 2002-ben Pozsonyban a Kaligram Kiadónál Koncsol László szerkesztésében, Mácza Mihály előszavával.

A témáról lásd még a Castrum Könyvek sorozatban általunk közreadott „Szinnyei József Komáromi históriái” c. kötetben „A komáromi magyar színészet történetéből” című fejezetet, ill. annak digitalizált változatát: <http://real.mtak.hu/19532/> [– a szerk. –]

A régi komáromi színlapok szerint a magyar társulat többször játszott Szarka János úr kastélyában, vagy pedig a kertjében levő faépületben. Ez a kastély a főgimnázium és a polgári fiúiskola között elterült nagy kert közepében volt. Én gyerekkoromban még láttam ezt az omladozó épületet. A kertet egy ismerős kertész bérelte. Bár szigorúan tiltották, hogy az omladozó házba bemenjünk, mi gyerekek, ha szerét tehattuk, beosontunk oda, mert a biliárd szobában egy kikezdett üvegcsillár üvegdarabjai voltak ránk nagy vonzóerővel. A roskadozó mennyezet már egészen legörbült, úgyhogy ha fölállottunk a szüette biliárdasztalra, mi apró, ökölnyi gyerekek elértük és tördeltük a máramarosi gyémántból és hegyi kristályból összeállított csillárt. A mennyezet minden pillanatban ránk szakadhatott volna, de hát gyerekésszel törődtünk is mi az életveszedelemmel. Ebben a kastélyban, amelynek romjait a polgári iskola építésekor hordták szét, játszott a magyar színészet. Szarka János után nem maradt egyenes leszármazott, valami távoli rokona örökölte ezt az ingatlant Pápáról. Ez nem törődött az épülettel és az bizony lassan összeroskadt. A kertben filagóriák voltak tréfás falfestményekkel. Ebben tanultak a színészek a színiévad alatt. (...)

Szarka uram kastélyán kívül még sok helyen játszottak a magyar színészek. Így 1849. május 27-én megkezdte Komáromban Pázmány Mihály színigazgató előadásait a szigeten egy páholyszerű színkörben, majd a társulat a Csirke-kertbe költözik át. Pázmány igazgató megcáfolta azt az ősi mondást, hogy fegyverzörejben hallgatnak a múzsák, mert ebben az időben ugyancsak ropogtak a puskák, dörögtek az ágyúk és csattogtak a kardok. Pázmány színigazgatóról érdemes följegyezni, hogy a jövedelemből mindig juttatott a sebesült katonáknak.

Valamikor a mostani Vársor utcát Vágó utcának hívták és mind a két sora ki volt építve, de amikor a tiszti pavilont, vagy ahogy újabban nevezik: tiszti palotát építették, az egyik házsort egészen lerombolták. A lebontott épületek között volt az Arany sas vendéglő. Ennek a nagytermében is játszottak a magyar színészek valamikor.

Egyszer a Rozália, most Kossuth téren az egyik Beöthy-házban talált otthont a magyar színészet. (...)

Az állandó színház építése már régóta benne volt a komáromiak terveiben. A múlt század harmincas éveinek végén alakult komáromi kaszinó is fölvette ezt a programjába és a színészetnek nagy pártfogója volt. A Komáromban játszó Kilényi színigazgatónak és Latabár színésznek például megengedték, hogy a kaszinóba úgy járhattak, mintha annak tagjai lettek volna. Az állandó színház terve még most is a megvalósítás előtt áll és igen kevés reménnyel kecsegtet, hogy hamarosan megérje azt Komárom. Ha 1914-ben nem tör ki a világháború,

valószínűleg testet ölt a terv. Az akkortáiban épült Kultúrpalota terveinél erősen figyelembe vették, hogy az csak hangverseny céljaira szolgálhasson, mert hiszen hamarosan lesz Komáromnak állandó kőszínháza. Az Angliában lévő nyári színpör igen alkalmas hely volt és kellemes. Nagy nézőtere, hatalmas karzata, páholysorok, lesüllyesztett zenekar eléggé kielégítette Komárom igényeit és sok-sok kedves színházi estét élvezett ott végig a komáromi közönség. Hogy a tervezett kőszínház mielőbb megvalósuljon, gyorsan lebontották ezt a színpör, de aztán jött a mindent elsöprő háború. A háború alatt két nyáron a lovardában építettek egy kisebb színpör, de a rossz akusztika miatt csak a színpádhöz közel ülök hallották az előadást. Aztán a Katolikus Legényegylet, a Jókai Egyesület Kultúrpalotája, a tisztii pavilon nagyterme, ahol most a mozi van és a Kis-Duna mellett, a már lebontott Maitz-féle mozi helyiség, a Dalegyesület, a ref. kollégium, a Baross utcai Dózsa-féle sörcsarnok emeleti nagyterme adott újabban helyet a magyar színészetnek. Milyen jó volna, ha a sétatéri nyári színpör még megvolna!

Valamikor rövidebb ideig játszottak a magyar színészek a Fekete Sas és a Fekete Farkas vendéglökben. Ez az utöbbi a Megye utca sarkán volt. Késöbbs a kaszinó is odaköltözött.

1852. év telén a nyári színpörböl a színészek Szinnyei József sógora, Beöthy Zsigmondnak a megyeházával szemben levő házának az emeletére vonultak. Itt nagyon szük volt a hely. A színpfalak mögött a színészek is alig fértek el, nagy bánatára a komáromi aranyifjúságnak, amely nem udvarolgathatott felvonásközökben a színésznöknek. (...)

Néha kisebb, faluzó társulat a Szt. András-templom mögött levő Nagy Csizma Vendéglökben is játszott. Ez a vendéglö Nemesszeghy csizmadiamester kocsmája volt és innét kapta nevét. A színészek mulatni is szívesen mentek oda akkor is, amikor másutt játszottak.

Ami a színház utáni mulatozásokat illeti, azokra mindig volt elég sok alkalmas vendéglö, kocsmá és kávéház a Nagy Csizmán kívül. A mostani Baross utcai Dózsa-féle vendéglökben volt a Csóka-féle kávéház a múlt század harmincas éveiben. Késöbbs Nérei vette át. Ennek emeletén is tartottak színielőadásokat régebben is. A mostani Központi Kávéházat 100 évvel ezelött Mayer tartotta fönn. A szabadságharc alatt a magyar színészetnek helyet adó Csirke-kert a mostani Sportegylet szomszédságában volt és a színiévad alatt itt is jó bort mértek. A régi dunai Rév utca sarkán, a mostani Baross utcában is volt kávéház, a késöbbsi Jelinek-féle. A Jelinek Kávéháznak a bejárata a Duna-soron volt és előtte nagy üveges előcsarnok, amelyet a komáromiak nagyon szerettek még forró kánikulában is. Izzadtak, de üveges házban szórakoztak. Szóval, aki az előadás után nem akart azonnal hazamenni, volt alkalma eltölteni az idejét.

Száz évvel ezelőtt a komáromi közönség nagyon szerette a sokatmondó színdarabcímeket. Rendesen a darabnak több alcíme is volt. A színdarabok válfajait ilyen nevekkal különböztették meg: tüneményes, mulatságos, érzékeny, vitézi, szomorú, varázsjáték, nézőjáték és ezekhez hasonló jelzőkkel. A Boldogasszony temploma harangozója című darabot Évrajzi regényes drámának nevezi a színlap. De legborzalmasabb címe volt annak a darabnak, amelyet 1827-ben adtak Komáromban. A darab címe: Kakanbukiforniburgyeninómen. Ez a 27 betűből álló egyszavas című darab valami borzalmas vígjáték volt 3 felvonásban. (...)

A látványos darabokért rajongtak elsősorban a jó komáromiak. Az élelmes színigazgatók ezt siettek is kihasználni. A színlapokon jelezték is, hogy mi mindent láthat a darabban a közönség. A társulat egyik tagjának valósággal pirotechnikusnak kellett lenni, aki a salétromot, a faszenet, a gyantát törte, keverte, hogy a görögtüzes illumináció, a fényben ragyogó tabló, az élőcsoportozat minél fényesebben sikerüljön. (...)

Száz évvel ezelőtt igen fontos szerepet töltött be a színházi sűgő, nem azzal, hogy a szerepemtudásnál megmentette az előadást. Nem! Száz évvel ezelőtt szerepet nem tudni ismeretlen dolog volt a magyar színészetben. A színházi sűgők igen sok kultúrtörténeti eseményt mentettek meg az utókor számára és nagy irodalmi érdemeket szereztek. Ők adták ki az úgynevezett sűgőkönyveket, amelyek színészeti, színműirodalmi és kultúrtörténeti szempontból felette értékes termékei a magyar irodalomnak. A színházi sűgők ugyanis kis könyvecskéket adtak ki nyomtatásban. Ezekben felsorolták a társulat tagjait, szerepkörüket, az előadott darabok címeit, válfajait, szerzőit. Ezekből a sűgőkönyvekből sok-sok adatot megtudunk a régi magyar színészetéről. Ilyen sűgőkönyvet Komáromban is nyomattak néhányat. Így többek között Fekete Lőrinc komáromi sűgő 1819 és 1820-ban is kinyomatott nálunk ilyen sűgőkönyvet. (...)

A sűgőkönyv aztán közli a színtársulat tagjainak a névsorát. Igazgató volt nemes Kilényi Dávid. Köztük van a nevesebb színészek közül Szentpétery Zsigmond, Déryné.

Déryné akkor már az egész országban ismert jeles színésznő volt. Kitűnő énekesnő, de azért más szerepeket is szívesen játszott. Komáromba Miskolcra szerződött Kilényi társaságához. Itt 1820-ban, január 24-én lépett föl először. Déryné naplójegyzeteiben már nem emlékszik, hogy melyik darabban libbent először a komáromi közönség elé, de Fekete Lőrinc sűgőkönyvéből ezt is megtudjuk. Az Új hold, vagy a Vasárnapi gyermek című opera volt ez. Déryné az első csapásra meghódította a komáromiakat. (...)

Jutalomjáték, (...) 1888. október elsején. (...) Gárdonyi házassági jutalomjátékáról van itt szó. Gárdonyi Antal a színlapon jelzi, hogy az ég egy szellemes és kedves menyasszonnyal ajándékozta meg. Boldogságát csak tetőzi, hogy színész kollégái nászajándékkul színdarabot rendeztek az ő és menyasszonya javára. Kéri a közönséget, hogy minél számosabban tiszteljék meg az előadást. Schiller öt felvonásos drámáját: A haramiákat adták. Ez volt a Völgyi György színigazgató társulatának búcsúelőadása is. A színlapon a színigazgató búcsúzik Komáromtól és hálásan köszöni a pártfogást. Ekkor a színészek a Nérei (most Dózsa) vendéglő emeletén játszottak.

A fent említett Gárdonyiról dr. Kiss Gyula is megemlékezik följegyzéseiben, mint kitűnő komikusról és intrikusról. Gárdonyi különben Komárom megyében, Kömlődön született, családi neve Kövesdy volt. Az akkori helyi sajtó megemlíti a boldog menyasszonyt is, Gárdonyi Tatáról Szekeres Mariskát, a Tata Tóvárosi Híradó szerkesztőjének a nővérét vette nőül. A hímenhírben olvassuk, hogy Gárdonyi egyben rendező is volt a színháznál.

Jaj volt azonban a komáromi magyar színészetnek, ha a városi tanács egyidőben adott engedélyt valami csepűrágónak. Ilyenkor a komáromiak inkább mentek a mutatványosbódéba, mint a színházba. Komárom már akkor is jobban szerette a cirkuszt, mint a színházat. Ilyenkor aztán szegény magyar színészek egészen leégtek.

Amikor Déryné ifjasszony utoljára járt Komáromban, éppen ilyen szomorú eset történt. (...)

"Nagy baj van – írja Déryné –, éppen itt, a színház mellett épített egy német egy roppant nagy bódét, s ott bűvészkedik. Tíz krajcár a belépődíj, uraságoknak tetszés szerint. Ráncigálja, táncoltatja dróthalaikat. Midőn a színházba kellene jönni, itt megy el előttünk a közönség, s nem a színházba, hanem a bódéba tolong. Tömve van a bódéja minden nap. Kívülről a bódéja tele van festett képekkel raggatva, tele borzalmas kifejezésű képekkel, hogy miképpen győzi le a sárkány az ördögöt stb. Ez nem jó ízlést árul el a közönség részéről – jegyzi meg nagyon helyesen a csalódott Déryné. A játékok jól mennek, de a nézők csak a bódéba sietnek. (...) A gyűrűim már ismét filozófiát tanulni beültek egy zálogosnéhoz."

Csak az vigasztalja Déryné, hogy egy régi, kedves ismerőse is volt a társulatnál, Egressy Béni, aki éppen akkortájtban nősült Komáromból, egy jó családból való kisasszonyt vett el. Sajnos, Déryné nem jegyezte föl a család nevét. (...)

Amikor Déryné föllép, valamivel nagyobb közönség előtt játszik. Sokan még emlékeznek előző nagy sikereire, de a közönség zöme mégiscsak a mutatványos bódéba tolong.

Nyomorog az egész társulat, nyomorog ő is. Nemcsak a gyűrűi, hanem az összes ékszere zálogba jut. Így tud elmenekülni Komáromból. Nagyon bántotta Dérynét, hogy a komáromi publikum, amely őt dédelgetett kedvencként ünnepelte évekkel ezelőtt, egy csepűragó kedvéért gyér, vagy üres nézőtér előtt engedte játszani. Amidőn megtudja később, hogy a Komáromban elzálogosított ékszereit a zálogosné állítólagos halála miatt nem tudja visszaszerezni, mintegy örül, hogy ennek az utolsó komáromi szereplésének aktáit végleg lezárhatja. Kevésszer csalódott úgy, mint itt, Komáromban. (...)

Pár évtizeddel később, 1864-ben szintén mostoha helyzetbe jut Blaha Lujza, akkor még Kölesi Lujza néven szereplő művésznő, aki azt írja Komáromból első kérőjének, Beznák Vilmos főkáptalani írnoknak Esztergomba, hogy szüleivel együtt Vácról hajóval utaztak Komáromba Gárdonyi direktorhoz, de itt nagy nyomorúságban van részük. Budára, ahová leszerződött, kellene utaznia, de a nagy nélkülözések miatt ez az út nagyon is kétséges. (...)

A magyar színészek munkáját megelőzte a középiskolák tanulóifjúságának működése az iskolában drámák előadása alkalmával. Komáromban is tartottak ilyen drámai előadásokat éspedig a jezsuiták gimnáziumában.

A jezsuitákat állítólag az Altbán grófi család telepítette le Komáromban 1625-ben, Pázmány Péter ösztönzésére. Hogy mikor nyílt meg a jezsuiták gimnáziuma Komáromban, arra nézve nincsenek pontos adataink. Annyi bizonyos, hogy kezdetben csak egy jezsuita szerzetes tanított ebben a gimnáziumban, a többi tanár világi volt.

Forrásaink szerint az első iskolai színjátékot Komáromban 1681-ben adták. A darab címe: Damielle ostroma II. Endre magyar király által volt. Drabosovszky András alezredesnek annyira tetszett az előadás, hogy bőkezű adománya lehetségessé tette, hogy jutalmakat osszanak ki a szereplők között. Ezek az iskolai előadások kezdetben latin nyelven mentek, de később áttértek a magyar nyelvre. Az előadásoknak olyan nagy vonzóereje volt, hogy előkelő, gazdag főurak messze földről utaztak Komáromba, hogy végigélvezzék az előadásokat. Ha a főispán tiszteletére adták a darabot, akkor a költségeket a vármegye fizette. A kiállításra, ruhákra és díszletekre igen sokat adtak. 1717-ben új díszleteket festettek. Egyszer a ruhákat egyenesen Velencéből hozták. A vallásos és történelmi témák között komáromi vonatkozású darabot is adtak ilyen címmel: Komárom szüze kikoszarazza a kérőjét és A mesterség és a vitézség által megerősített Komárom. Igen gyakran adtak magyar történelmi drámát, minők voltak: Gejza, Szent István atyja és Imre, a magyarok királya. Magyarul először 1765-ben játszottak a komáromi gimnáziumban. Egy görög tárgyú darabot adtak Codrus címmel. Óriási, tomboló sikere volt a magyar előadásnak. (...)

Az utolsó iskolai előadás 1771-ben volt Komáromban. 1773-ban Mária Terézia föloszlatta a rendet.

A magyar színészet történetében föl van jegyezve, hogy Komárom mint téma szerepel néhány régi színdarabban. Így 1794-ben Budán és Pesten a magyar színészek előadták Mérey Sándornak Tongor, vagy Komáromnak állapotja a 8. században című 3 felvonásos szomorújátékát, 1795-ben Ernyitól A Pestre vándorolt szabólegény, vagy a komáromi nénikék címűt 3 felvonásban. (...)

Az első hivatásos magyar színészek 1811-ben jelentek meg először Komáromban. Akkor a színészetet nem a város, hanem a vármegye pártfogolta és segítette. (...)

Az első komáromi színi évadról vajmi keveset tudunk. Itt említjük meg, hogy Benke József színigazgató kétszer nősült, 19 gyermeke volt és első házasságából származott Laborfalvy Róza, Jókai Mór első neje.

Balogh István társasága 1816 táján járt Komáromban. (...) A vármegye elhatározta, hogy az állandó színház építését megengedi Balognak, sőt abban támogatja is. Szét is küldte a felhívásokat Balogh színigazgató, hogy minél nagyobb segítséget gyűjtsön, de közben társasága meghasonlik és az állandó színház terve jó időre, sajnos, talán örökre elaludt. (...)

1819. október havában Kilényi Dávid színtársulata jön Komáromba. Október hó 21-én volt a megnyitó előadás Szentjóni Szabó László Mátyás király választása című darabjával, nagy tetszés mellett. Az előadások ismét a Zichy-kúriában voltak. Mivel ugyanakkor német színészek is játszottak Komáromban, az előadásokat naponként föl váltva tartották. (...) Kilényi színigazgató nagyon szerette az énekes előadásokat, operaelőadásokkal is kísérletezett, de persze ezeket nem kell igazi operáknak venni. Népszerű énekes darab volt akkortájtban Az újhald, vagy a vasárnapi gyermek. Ebben az énekes darabban lépett föl Komáromban először Déryné is. (...)

1821-ben a Székesfehérvári Társaság a megyegyűlés alkalmából négy előadásra Komáromba rándul. Aligazgatójuk Horváth József volt. Június 17-től 20-ig játszottak itt. A következő darabokat adták elő: Oktávia, Két férj felesége, A korzikaiak Magyarországon és Szapphó címűeket.

Ugyanebben az évben Ujfalussy Sándor társasága szerepel Komáromban, a Zichy-házban, de a társaság leégett és föloszlott. (...)

A múlt század húszas éveiben Komáromban különösen megcsappant a színészet iránti érdeklődés. Ennek oka az, hogy csapás-csapás után látogatta meg a várost: földrengés, nagy tűzvész és árvízveszedelem. Nem is igen sietnek ide a magyar színészek. 1825-ben október

végén érkezik Komáromba Pergő Celesztin társulata. Három hétig voltak itt és mulattatták előadásaikkal a közönséget.

1827-ben a Székesfehérvári Társaság még működött és Horváth József igazgatása alatt ismét ellátogatott Komáromba. Itt nagyon rosszul ment a társulatnak és a színigazgató egész vagyona elúszott a komáromi szereplésben. A társulat sűgője, Könyves Máté kiad Komáromban egy sűgőkönyvet Weinmüller Bálint betűivel, de ebből se tudunk meg többet a komáromi szezonról, mint azt, hogy komáromi szereplésük pártolás hiányában csak rövid ideig tartott.

1828. november végén Fülöp János társasága érkezik Komáromba. (...)

Megemlékeznek a régi források egy komáromi borbélylegényről, Kaján uramról, aki annyira megszerette a színészetet, hogy az egész színi évad alatt ő borotválta a társulatot, természetesen ingyen, csupán tiszteletből és rajongásból. Nemcsak a műhelyében várta a színészeket, hanem fölment a színpadra és ott, a próbák alatt is borotvált. Némelyik színész hiába kapálódzott, hogy hiszen tegnap is megborotválta, nem volt irgalom, újra nekiállott. (...)

A komáromi színpártolók között első helyen állottak a bencés rend tagjai. Az itt működő Czuczor Gergely is lelkes híve volt a magyar színészetnek. Akkor szokásban volt, hogy az ünnepelt színésznőhöz búcsúversezetet írtak. Ilyen vers több mint ezer jelent meg akkoriban. Komlósnyéhoz is írt Czuczor Gergely ilyen búcsúversezetet, amelyet a Honművész című lap le is közölt. (...)

Nem tudjuk biztosan, hogy a Szinnyei József által említett és 1852-ben épült sétatéri nyári színpaddal mi lett, mert a színészek négy évre rá, 1856-ban már Szarka uram kertjében fölállított pajtában játszottak. Lehet, hogy a sétatéri arénáért sokat kellett fizetni, Szarka János pedig ingyen adott helyet. Néhány színlap maradt meg ebből az időből. Egy 1856. szeptember 20-i színlap már a színi évad végét kezdi jelezni, mert jutalomjátékról szól. Hetényi Laura tartotta ekkor jutalomjátékát a Nagymihály utcai (most Deák Ferenc utca) Szarka-kastély kertjében. Szigligeti Ede énekes vígjátékát: A pünkösdi királynét adták. (...)

Három évvel később, mint egy régi színlap mondja, Kőszeghy Endre színtársulata játszik a sétatéri arénában. Június havában egy hátborzongató drámát adnak: A sírásó, vagy a lelkek járása karácsony rémes éjszakáján címmel. (...) A színlap azonban mást is ígér: hat komáromi kislány az előadás előtt táncot fog lejtetni. Ezeket a kisasszonyokat Hillei Emma táncosnő tanította be, aki egyik felvonás közben lengyel táncot lejt. Az élelmes direktor számított arra, hogy a föllépő kisasszonykakat az egész rokonság apraja-nagyja megnézi, hát a gyerekek belépődíját 20 krajcárban állapította meg.

1864-ben Völgyi György igazgató jár Komáromban. A színészek Nérey Ferenc vendéglőjében, a mostani Dózsa Vigadó emeletén játszanak. Éppen a búcsúelőadás színlapja maradt meg. November 13-án búcsúzik a társulat Hinkó hóhérlegény és Maritta hóhér leánya című regényes színművel. A búcsúzó sorokban panaszolja az igazgató, hogy a társulatnak olyan rosszul ment, hogy még a napi kiadásokat se tudták bevenni, kéri a közönséget, hogy legalább búcsúzáskor töltse meg a nézőteret.

1869. augusztus 7-én kezdi meg előadásait a sétatéri arénában Kocsisovszky Jusztin daltársulata. Föltűnő, hogy a színlapon ott ékeskedik a német felírás is. Az igazgató ezt bizonyosan a németül beszélő tisztikar kedvéért tette. Kocsisovszky társulata opera és operett társulat volt. Ilyen még nem járt Komáromban. Több operettet adtak itt: Orpheus a pokolban, Szép Heléna és az első magyar operettet: A szerelmes kántor című vígoperettet, amelyben csárdást és palotást táncolt az egész személyzet. (...)

Kocsisovszkyéknak elég jól ment Komáromban, még a Nőegylet javára is tartottak előadást. (...) A szezon augusztus 7-től szeptember 26-ig tartott.

Ez évben még egy társulat próbálkozott Komáromban: Keleti László énekes, népszínmű, vígjáték társulata. Az év végén jöttek, a Nérey-teremben játszottak, de sajnos, nem nagy erkölcsi és anyagi sikerrel. (...)

Kocsisovszkyék 1871. augusztus havában újra itt vannak. A zenés darabokat a helybeli katonazenekar kíséri Seifert Antal karmester vezetésével. Ez az első eset, hogy Komáromban a magyar színészetet katonazenekar támogatja. A műsoruk igen változatos. A társulat olyan nagy pártolás mellett játszott, hogy augusztus 30-án az igazgató új bérletet nyitott. Szeptember 24-én szomorú kötelességet teljesít a társulat: átmegy Győrbe, a színigazgató, Kocsisovszky temetésére. Itt jegyezzük meg, hogy Kocsisovszky a szabadságharc alatt otthagyta a színi pályát, honvédnek állott be és századosi rangig vitte. Később visszatért első szerelméhez, a színpadhoz. A harctéren szerzett betegség csírája megörölte életét. Olyan kedvelt, népszerű ember volt, hogy temetésén több mint négyezer ember vett részt. Halála előtt azt kívánta, hogy a társulat maradjon meg és azt Lászi Vilmos vezesse. Lászi színigazgatása alatt 1872-ben el is jön a társulat Komáromba. A szezont húsvét hétfőjén kezdték a Nérey-teremben. (...)

1871-ben szintén divatba jön, hogy a színielőadásokat egyéb fölléptekkel tarkítják. Így Nagy Jakab tilinkóművész és Hunyadi ostorművész lépnek föl felvonásközökben. Az ostorművész valószínűleg karikás ostorral pattogatott a színpadon, bár a színpad elég kicsiny volt.

Nagy Jakab tilinkóművészezt az írja a helyi sajtó, hogy Komárom város születtje és hogy művészkörutat tesz Magyarországon, különben pedig Svájcban lakik állandóan. (...)

A Lászi Vilmos vezetése alatt működő Kocsisovszky színtársulat többször ellátogat még Komáromba. 1875-ben is folyamodik a városhoz, hogy a sétatéri arénában előadásokat tarthasson. Lászi azonban kérelmével elkésett, mert előzőleg már Szuper Károly igazgató kapta meg az engedélyt, aki április 15-én el is kezdte előadásait A falu rosszával. (...)

1876 júniusában Aradi Gerő színtársulata játszik az arénában. Két hónapig tartott az évad. (...)

A közben szintén Komáromba jött német színészek miatt Aradiéknak olyan rosszul ment, hogy az előadásait abbaahagyják, a nemezis azonban a német színészeket is eléri, a közönség közönyét ők is érzik, és hamarosan elmennek innét. Ekkor Aradi társulata folytatja előadásait, hogy a hirdetett bérleteket lejátsszák. A szezon végén Hollósy Károly gyermekelőadást tart az arénában, amelynek igen nagy a sikere, de a Komárom című lapban a kritikus igen leszólja az efféle gyermekelőadásokat. Aradiék műsorán sok a népszínmű, operettekkel is megpróbálkoznak, de ezeket az előadásokat a kritika nagyon gyengének mondja. (...)

1877. július 17-én kezdi meg előadásait a sétatéri nyári színkörben Mansberger Jakab győri színtársulata. (...) Sok népszínmű szerepel műsorukon, operettet is adnak zongorakísérettel és a kritika eléggé dícséri előadásait. Szemrehányást tesz a kritikus a katonaságnak, hogy amíg a német előadásokat katonazenekar kíséri, a magyar szíinigazgató ezt nem tudja kivinni. Egy operett előadást végignézett János főherceg, a későbbi tragikus végű Orth János, aki éveken keresztül Komáromban állomásozott és a komáromiaknak kedvence volt. Érdekes, hogy a kritikus többször figyelmezteti a szereplőket, hogy a közönséggel a színpadról való beszélgetést hagyják abba. Azt is szóvá teszi, hogy a karzat gyakran zajong és a nézőtérre beengedett kutyák marakodása nem egyszer a legszebb jeleneteket teszi tönkre. "Hát miért jár a színházba a rendőrkapitány, hogy ilyesmik is megtörténnek?" – kérdi a kritikus.

Bíró Sándor szíinigazgató társulata 1878. február 7-én kezdi meg előadásait a Nérey-féle teremben. (...)

Beódy Gábor győri színi kerületi igazgató társulata a pozsonyi fényes eredményű szereplése után Komáromba jön és 1879. július havában megkezdí előadásait az újonnan épített arénában. (...) A társulat fölszerelése, ruha- és díszlettára kifogástalan, az előadások jók, mégis a közönség közönye megöli a szezon. A helyi lap, a Komárom, szemére veti a

közönségnek, hogy volt rá eset, hogy német társulatot támogatott és most egy kiváló magyar társulat kénytelen innét továbbvándorolni. A társulat műsora is kifogástalan volt, de a komáromiak közönyét nem törte meg.

A következő évben, 1880 júniusában, Beődy Gábor színigazgató az előző év csalódásai után újra megkezdte előadásait Komáromban. A társulat pár új taggal bővült. Hiába minden, a 8 hétig tartó szereplés ismét eredménytelen volt. A társulat a kitűnő előadások dacára csalódottan hagyta itt a közönyös Komáromot. Egy ízben a Renz cirkusz zenebohócai, egyszer pedig két légtornász három öl magas trapézon telt házat vonzottak ugyan, de az anyagiakon nem sokat segített.

1881 júliusában megint Beődy színigazgató kopogtat be hozzánk. Esztergomból, ahol teljesen leégett, jön Komáromba a társulat, de sajnos, itt is nagy csalódás éri őket, a komáromiak közönye túltesz az esztergomiakén. (...)

1882-ben Balogh Alajos színigazgató télen, februárban jön Komáromba és a Nérey-teremben játszik. (...) Egyszer bemutatják Munkácsy világhírű festménye után: Krisztus Pilátus előtt című néma képletet, ami igen tetszett a komáromiaknak. Április közepéig maradnak itt.

Mándoky Béla és Beődy Gábor színigazgatók 1882-ben a nyári szezonra Pozsonyból Komáromba jönnek. A társulathoz tartozik Laczkó Aranka, a nagytehetségű színésznő, aki később a kolozsvári Nemzeti Színház primadonnája lett. Még most is gyakran szerepel a budapesti rádió előadásaiban. Vendégszerepelt Vizváry Gyula. Operával is kísérleteznek: előadják Hunyady Lászlót kétszer is. Augusztus végén mentek innét Pápára. A komáromi szezon 84 napig tartott és ez idő alatt 72-szer volt előadás.

Mándoky igazgató a következő, 1883. évben is Komáromban van. Június 2-án kezdi előadásait. Panaszkodik a kritikus, hogy az itt időző cirkuszba tódul a közönség, de bezzeg a színház üres. Ez Komárom – írja. Megrója a színigazgatót, hogy miért nyomatja ki németül is a magyar darabok címeit. (...)

1886. június 1-én Somogyi Károly színtársulata nyitja ki a színház kapuit. Az arénát előzőleg átalakították úgy, hogy léghuzam már nincs a nézőtéren. A közönségben erősen csalódva, augusztus elején elmennek innét.

1887. június havában Sággy Zsigmond színigazgató gárdája kezd játszani az arénában. Vendégszerepel Blaha Lujza, természetesen hatalmas sikerrel. Komáromi tartózkodása alatt állandóan ünnepelték a nemzet csalogányát. Egyszer előadás után csónakkal bevitték az egyik dunai malomba. Gyönyörű holdvilágos éjjel volt, szélcsend, a szigeti kertekben egy-egy

csalogány csattogott, de aztán Blaháné is elkezdett énekelni. Gyönyörű hangja messze elszállott, elbűvölt mindenkit. (...)

Sághy Zsigmond színigazgató újra eljön és 1889. június elején megkezdí előadásait. Hegyi Aranka vendégszerepel fényes sikerrel. A dalárdakertben tiszteletére estélyt adnak, ahol a kedves ünneplés központja. Jászai Mari is eljön és ő is óriási sikerrel lép föl. Július végén vége a szezonnak. A társulattól néhány színész itt rekedt Komáromban, ezek pár előadást még tartanak. Még ebben az évben december havában újra megpróbálja itt a szerencsét Völgyi György igazgató. Nem tud más termet szerezni, mint a Schnell-féle vendéglő termét, amely színelőadásokra igen kicsi volt, hiszen a színpad a terem felét elfoglalta. Szegény Völgyi megint csalódott Komáromban, a közönség nem támogatta. Amint a kritikus írja, a társulat Komáromhoz képest gyenge volt, de hiszen itt nagy, erős társulatok is leégtek.

1890. május havában Pesti Ihász Lajos és Dobó Sándor kettős igazgatása alatt működő társulat kezd meg a színi évadot. Nagyon jó társulat volt. Mátray Margit volt a primadonna. (...)

Komjáthy János, a győr-soproni színházak igazgatója 1894. május 24-én kezd meg előadásait igen jól szervezett társulatával.

Valósággal csoda történik: a komáromiak szorgalmasan járnak színházba, a társulat annyira meghódította a közönséget. A közönség kedvencei: Komjáthy-pár, Folinuszné, Miklósi Ilona, Sziklay Kornél, Csillag Amália, Szende Anna, Perényi, Békési, Szilágyi. Ujházy Ede vendégszerepel a társulattól, amely július elejéig marad Komáromban. Komjáthy színigazgató a következő évben, 1895. június elején újra itt van Komáromban és a csoda tovább folytatódik, a közönség melegen támogatja állandóan a társulatot. A helyi sajtó panaszkodik, hogy kicsi a színekör, különösen a páholy kevés. Reménykedik, hogy majd az állandó színház kérdését is meg lehet oldani, ha a Dalegyesület új otthont talál, egyben ott színházat is lehet építeni. (...)

A színigazgató bevezette a népelőadásokat igen alacsony helyárrakkal. Vasár- és ünnepnapokon tartott ilyeneket. Összesen 90 előadást tartottak és augusztus elején elhagyják Komáromot. A helyi sajtó a legnagyobb elismerés hangján ír a társulatról és a színházat pártoló közönségről.

1895. május 23-án a budapesti Opera balettkara tart előadást néhány este a nyári színekörben. Igen nagy a siker. Felvonásközben a híres komáromi cigányprímás, Lakatos Ferdi játszik nagy elismerés mellett.

Komjáthy harmadszor is ellátogat Komáromba és 1896. június 3-án megnyitja az aréna kapuit. Társulata az előző évekéhez hasonlóan jó. A közönség támogatása kissé lecsendesedett, de azért elég tűrhető. Július 26-án tartják a búcsúelőadást meleg tüntetések között. A komáromiak megszerették a Komjáthy-társulatot és nehezen válnak meg attól. (...)

Talán a világ legmerészebb emberei a színigazgatók. Hiába minden csalódás, azért újra neki mernek vágni. Íme Deák igazgató is 1900 májusában ismét idejön szerencsét próbálni. A komáromi közönség azonban Komjáthyék kitűnő társulata óta nagyon igényes és gyengébb társulatot nem igen támogat. Deákék küzdenek a közönnyel. Vendégszerepel Ujházy Ede. Egyszer végignézi az előadást Beöthy László és Bródy Sándor. Július 14-én vége az évadnak.

1901. június 21-től augusztus 10-ig Kövesi Albert társulata játszik Komáromban. (...) Előadják Erkel Hunyadi Lászlóját, de az operaelőadás nem sikerült. A színészettel kapcsolatban a Dalegyesület hangversenyt ad a színpadon. A színészek egy rövid darabot adtak, utána a dalkör hangversenyzett. A társulatot a közönség melegen pártfogolta és a helyi sajtó se fukarkodik a dicséreteken.

1902. május 16-tól július 20-ig Balla Kálmán igazgató társulata játszik a nyári színpadon. (...)

Márkus Emília a Kaméliás hölgyben, a Vörös talárban és a Nők barátjában vendégszerepel. Az egymással állandóan polemizáló komáromi sajtó tagjait Márkus művészete kibékítette és küldöttségileg hatalmas rózsacsokrot nyújtottak át neki, amit ő igen melegen köszönt meg. Sziklay Kornél is vendégszerepelt.

Balla Kálmán társulata nagyon rossz anyagi viszonyokkal küzdött. Sárközy Aurél főispán, Tuba János és mások aláírásával gyűjtőíveket bocsátottak ki a társulat fölsegítésére.

Csaknem tíz esztendeig, 1903-tól 1911-ig Mezei Béla a komáromi nyári szezon igazgatója. A közönség hamarosan megkedvelte Mezeit, mert mindig jó társulattal jött. (...) Mezei rendszeren a nyári szezont két részre osztotta, tartott úgynevezett pótszezont is. Augusztusban társulatával legtöbbször elment Pöstyénbe és ott terjesztette a magyar kultúrát.

1909 novemberében Szabadhegyi Aladár a Katolikus Legényegyletben kezdi meg a téli szezont, de nagyon rosszul sikerült ez a vállalkozás. Hiába, Komárom kicsi ahhoz, hogy téli színészetet fenn tudna tartani. Két vendégszereplés: Kápolnai Irén tánc- és énekművésznő és Szentgyörgyi Lenke telt házat vonzott ugyan, de a szegény színészek nyomorán nem segített sokat. Három hétig vergődtek itt. (...)

1912-ben Kövesi Albert színtársulata jön Komáromba. 1901-ben Kövesi már volt Komáromban társulatával. Előző évben, 1911-ben a nyári arénát lebontották. Kövesi a katonai

lovardában fölállított színpadon tartotta előadásait. (...) Kövesiék két hónapig voltak Komáromban.

1913 szeptemberében a Katolikus Legényegyletben kezdi meg előadásait Könyves Jenő stagione társulata. (...) 14 napot akartak itt tölteni, de egy nappal meg kellett rövidíteni a szezont, a közönség annyira került a színházra, pedig a társulat elég jó volt és a műsoruk is művészi, változatos. Hogy el tudjanak utazni, helyi műkedvelőkkel kabaré előadást rendeztek, amely elég szép házat hozott össze. A helyi sajtóban elkezdődtek cikkek jelennek meg, hogy Komárom álmodozik állandó színházról, ahol két hétig nem tud megélni egy stagione társulat. Cirkusz kell ide, hangzik el nem egyszer.

1914. június elején újra Komáromba jön Mezei Béla debreceni színigazgató. A katonai lovardát átengedik neki, amelyben Boldoghy Gyula és társa nyári színpadot állított össze. A társulat igen jó és a műsor elsőrangú. (...) Verdi Trubadúrját is előadják szép sikerrel.

A világháború szelét már lehetett érezni. Ez elsöpörte a komáromi színészetet is, a katonazenekar nem kísérhette az előadásokat, a lovarda is kellett a katonaságnak. A szezont július közepén hirtelen berekesztik. A társulat jó volt, a műsor is, de a közönség közönye nem törött meg.

A katonai lovardában fölállított nyári színpad nem valami jó hely volt, rossz volt az akusztika és a hátrább ülők alig hallottak valamit az előadásból. A páholyban ülőknek aztán megengedték, hogy székeiket a zenekar mellé vigyék és ott hallgatták az előadást.

1916. szeptember 2-án a Kis-Duna partján levő, azóta már lebontott Maitz-féle Apolló moziban kezdi meg előadásait Szabados László színigazgató. (...)

A társulatot nagyon fölkarolta a közönség, csaknem minden nap telt ház előtt játszottak. A szezont szeptember végén fejezték be.

1917 januárjában Fehér Vilmos színtársulata jön Komáromba és a kollégium emeleti nagytermében játszanak a közönség igen meleg pártolása mellett. (...) Március elején mentek el Komáromból.

1918. augusztus 31-én Szabados László színigazgató újra eljön társulatával és a tiszti kaszinó nagytermében játszik. (...) A közönség meleg pártolása mellett október végéig maradtak itt.

1919-ben, már a cseh megszállás alatt, augusztus 2-án Polgár Károly, a pozsonyi magyar színház igazgatója Komáromba jön társulatával és a Katolikus Legényegyletben megkezdte a szezont. (...) A kitűnő, nagyvárosi igényekre szervezett társulat augusztus végéig maradt Komáromban. A közönség elég lanyhán viselkedett, csak a szezont végén melegedett föl.

Polgár Károly később ismét eljön Komáromba, de akkor csak prózai műveket ad elő a társulat, zenés darabokat nem.

A cseh megszállás alatt a következő színtársulatok tartottak előadást Komáromban: Földessy Sándor, Faragó Ödön és Iván Sándor társulata. E társulatok mind a Kultúrpalota emeleti nagytermében játszottak. Mind a három nagyon jó társulat volt, a közönség a legmelegebb szeretettel támogatta. E három társulat szereplése után a Jókai Egyesület lebontatta a színpadot és az ez után jövő Földes Dezső társulata már a Katolikus Legényegyletben játszott. Ez utóbbi társulat többször megfordult Komáromban, változó szerencsével. Más hiába folyamodott ezért a kerületért, mindig ez a társulat kapta meg. (...)

A cseh megszállás alatt nagy segítségére voltak a magyar kultúra fennmaradásában a komáromi műkedvelő gárdák. Ilyenek voltak: a Katolikus Legényegylet, a Komáromi Dalegyesület, az Iparosköré, a Református Ifjúsági Egylet, az Egyetértés Műkedvelőgárda és a vasasok Hajnalpír gárdája. A komáromi műkedvelők már előbb is nagy szerepet vittek. 1881-ben például a komáromi műkedvelők köre hat előadásra bérletet nyit. (...)

A cseh megszállás megszűnése után vitéz Jakabfy Dezső, vitéz Bánky Róbert és Vértés Károly színigazgatók keresték fel Komáromot kisebb-nagyobb szerencsével.

Jakabfy és Bánky társulata igen jó, erős volt, de sajnos, a komáromi közönyt egyik se tudta megtörni.

A most, 1941-ben Komáromban szereplő Vértés Károly társulata már harmadszor van nálunk és az idei szezon megnyitása 1941. december 4-én igen szép reményekkel kecsegtet.

A komáromi színház történetében fordulópontot jelent az 1911. esztendő. Ez év szeptemberében bontották le a sétatéri nyári színpadot, amely a gesztenyefák árnyékában olyan sok kellemes estét nyújtott a magyar színháznak. Akkortájt reményelni lehetett, hogy Komáromban kőszínház épül, siettek hát lebontani, hogy így jobban kiverekedhessék az állandó kőszínházat. Aztán jött a világháború és az állandó kőszínház tervének – úgy látszik – örökre befellegzett. Különben is éppen a komáromi színház története bizonyítja, hogy Komárom kicsi ahhoz, hogy állandó színházat eltarthasson. Legfeljebb olyan módon lehetne építeni kőszínházat, mint Léván: együtt van a színház, mozi, bál- és táncterem, vendéglő, szálloda, kávéház. Ha nincs színelőadás, megy a mozi és így kiegészítik egymást. A lebontott nyári színház még most is betöltené hivatását: nagy színpad, lejtős, nagy nézőtér bársonyulésekkel, lesüllyesztett zenekar, kétoldalt páholyok, igen nagy karzat. Ráfogták, hogy korhadt, pedig javításokkal, pótlásokkal akár századokig eltartott volna. A lovarda táján az első nyári színpadot 1852-ben építették. A nézőtér nyitott volt és a közönség mindig esernyővel

ment színházba. A színpad és az öltözők voltak csak fedettek. Hittrich József nyug. városi főpénztáros említi, hogy gyermekkorában a színpad melletti fákra másztak föl ők gyerekek és onnan élvezték végig ingyen az egész előadást. Ezt a faalkotmányt lebontották és Mikos Nándor komáromi épületvállalkozó nagyon szép, emeletes, tágas nyári színpadot épített, amely díszére vált a sétaternek. Ez azonban 1877-ben leégett. (...) Ennek a helyére is épített új arénát Mikos Nándor, de ez már nem volt olyan tetszetős. Megnyitás után panaszkodott is a közönség, hogy kicsi és igen léghuzatos. Erre Mikos kibővítette és átalakította. 1887-ben ezt az arénát is lebontják, és az anyagot átviszik az út túlsó felére, a gesztenyefák alá és ott építik föl újra. Az előbbinél nagyobb és kényelmesebb lesz. Ezt adják el 1911-ben a bokrosi gazdaságnak, ahol mint pajta, vagy kocsiszín folytatta tovább pályafutását. A gazdasági cselédeknek szerzett ez legnagyobb örömet, mert a bársonyüléseket kiosztották közöttük. (...)

Kiss Gyula említi, hogy néha elsőrangú német társulat is működött Komáromban, ilyen volt Diegelmann Jakab társulata. A társulat nem egy tagja később a legnagyobb bécsi színházakba szerződött le.

Komáromban az utolsó német társulat 1886-ban működött. 1877. május havában Benke Béla színigazgató kezdi el a szezont. Ki hinné, hogy ez a jó magyar nevű férfiú német színigazgató volt, bécsújvárosi színigazgató és német társulatot hozott ide, Komáromba. Ennek mintegy rákontrázása, hogy ugyanazon évben, egy hónap múlva Mannsberger Jakab színigazgató, német neve dacára, mint magyar színigazgató üt tanyát a sétateri arénában.

A színészvilágnak és a színházlátogatóknak a színelőadások után a már említett vendéglőkön kívül népszerű helyük volt az Angol Királynő Szálloda. Ma már kevesen tudják, hogy hol volt ez. Komárom élő krónikásától, Hittrich Józseftől tudtam meg, hogy az a Dunaparton volt, a mostani Bányai-házban. A szálloda és étterem a földszinten volt. De a közeli Magyar Király Szálloda hamarosan legyűrte. Komárom tehát nemcsak egy egész ország nevét (Anglia) adta sétaterének, hanem itt történt meg az a csoda is, hogy a magyar legyőzte az angolt. Ismert szórakozóhely volt a Schnell-féle étterem is, ahol egyszer színészek is játszottak. Ez a Nádor, akkor Rác utcában volt, az Ipvovitz-Iványdy gyártelepen felül, a későbbi Fábiánné Jó pásztor vendéglője, ahová János főherceg is szívesen betért egy-két pohár borra. Jónévű vendéglő volt a Kokas vendéglő, a mostani Duna-, előbb EMKE Kávéház helyén. (...)

Komárom Újvárosban is többször tanyát ütött egy-egy színtársulat már a régebbi időben is, de különösen a cseh megszállás alatt, amikor a város kettészakadt, minden évben meglátogatta Újvárost egy-két társulat. (...)

De most már befejezem a komáromi magyar színészet történetét. (...)

A rohanó időben minden ki van téve az elmúlásnak, azért siettem megmenteni, amit még lehetett. Talán később előkerül pár régi színlap és talán lesz, akit szintén föllekesít a komáromi színészet múltja és megírja azt, amire nekem eddig nem sikerült adatokat szerezniem.

Komáromi és Komárom környéki „színesek”

Régészeti ásatások Komárom mellett⁵

Kevesen tudják vármegyénkben, hogy Komárom és Izsza között, egészen a Duna folyása mellett nagyobb római castrum állott valamikor szemben a nagy római várossal Brigetióval, amely Szőny község helyén terült el. E több mint kétezer éves múlttal bíró római erődöt izsai Leányvárnak hívja a nép, az igazi római nevét nem sikerült ez ideig a történészeknek kikutatniok. Az elmúlt századokban még a várost körülvevő falak, őrtornyok és épületek falmaradványai jól kiemelkedtek a földből, az akkori kutatóknak könnyű dolga lett volna, az egész város alaprajzát játszva megrajzolhatta volna. De az izsai Leányvárt is utolérte a kőben szegény vidék átka, a jó izsaiak és a környékeliek lassankint elhordták a földből kiállt falmaradványok pompás és ezredévekkel dacoló bélyeges tégláit, köveit. Csaknem egész Izsza, az izsai templom is leányvári római téglákból, kövekből épült fel. Mennyi feliratos kő, ez az igazi kőbevésett történelem van – talán örökre – elrejtve az izsai falakban és fundamentumokban. A jelenkor régésze már alig talált valamit a felszínen. A mélyreható régészek ásót kellett elővenni, hogy a föld alá temetett maradványokat felkutassa.

A Komáromi Múzeum Egyesület a Műemlékek Országos Bizottságának anyagi támogatásával már 1906 óta fáradozik az izsai Leányvár teljes kiásatásával. Az ásatásokat valószínűleg ez évben be is fejezik.

A közvetlen a Duna mellett fekvő négyszögű várat négy hatalmas kettős bolthajtású kapuval és húsz toronnyal ellátott erős falak vették körül. A fallal körülvett és beépített város területe mintegy öt katasztrális hold nagyságú volt.

Az 50-60 méter hosszú hatalmas katonai épületek közül eddig huszonkettőt sikerült teljesen feltárni és felmérni. Az előző évi ásatások alkalmával fürdőmedence, hypocaustum, sok melegítő csőmaradvány és több ritka és becses lelet került napfényre. A most folyó ásatás alkalmával is sok meglepő lelet került elő. A hatalmas kaszárnyaépületek közül ismét többet sikerült feltárni. Több kutat is találtak, amelyek közül az egyik meglehetősen épen megmaradt.

5 Forrás: Komáromi Ujság, 1912. No. 43.

Hol is feküdt az igazi Rév-Komárom?⁶

A budapesti sajtó a Felvidék felszabadításáról írván, Komáromot, már tudniillik ezt a bal parti, nagyobbik Komáromot Rév-Komárom névvel illeti. Ez nagyon is helyes, mert különben hamarosan zavarba jöhetünk, mert a kisebbik, jobb parti Komáromot nem nevezhetjük Új-Komáromnak, mert a bal parti Komárom állomás neve már a cseh megszállás előtt a MÁV elhatározásából Új-Komárom és a visszacsatolás után is ezt a nevet adta vissza a MÁV ennek a csallóközi vasútvégállomásnak, mert Komárom, mint állomásnév a Budapest–bécsi vasútvonalon szerepel. A kisebbik, jobb parti Komáromnak legjobb volna a régi Komárom Újváros nevet adni és akkor kevesebb lenne a zavar. A postai jelzés szerint a régi, öreg Komárom Komárom 1, a túlsó oldali Komárom pedig Komárom 4 jelzésű postabélyegzővel bélyegez. Ha visszaállítják Komáromban a kispostát, akkor annak Komárom 2 lesz a neve és a pályaudvari posta lesz a Komárom 3 jelzésű.

Aki Rév-Komárom alatt az öreg Komáromot érti, amelyet most szabadítottak föl, akkor nincs semmi hiba. Rév-Komárom neve a komáromi református egyház és néhány régi egyesület nevében maradt még fenn, de a régi, ősi Rév-Komárom nem itt feküdt, ahol most az öreg Komárom elterül. Engedjék meg, hogy mint Komárom város és Komárom vármegye régi krónikása pár századdal visszavezesse olvasóinkat a múltba.

Az igazi Rév-Komárom a komáromi újszónyi Duna partján, a Csillagvár helyén feküdt. Az igazi Rév-Komárom elpusztulása után az öreg Komáromra szállott át a Rév-Komárom név, amelyet a legújabb időkig viselt hős Klapka városa és a budapesti sajtó jóvoltából lehet, hogy újra fölvesz városunk. A régi Rév-Komárom különösen a XIV. században virágzott, amint azt Teleky írja, a Hunyadiak kezében.

A régi, eredeti Rév-Komáromot a törökök pusztították el a XVI. században. Az elpusztult község romhalmazán aztán a gróf Zichy család 1659-ben, mint a komáromi várjóságok birtokosa az öregvár átellenében kényelmes vendégfogadót építtetett, amelyet utazásuk közben a főúri családok is szívesen használtak. Amikor Wesselényi Zsuzsánna bárónő, báró Bánffy Györgyné fivére, Wesselényi Miklós a fékezhetetlen zsigói főúr Kufsteinben raboskodó merész lovas érdekében Szilágyból Bécsbe utazott, ebben a fogadóban szállott meg férjével és családjával.

A Rév-Komárom romhalmazán épült Zichy-féle vendégfogadó körül idővel egy kis telep, falucska épült, amelyet a régi, Öregszónytól megkülönböztetésképpen Újszónynek

6 Forrás: Komáromi Lapok, 1938. No. 50.

neveztek el. Már ez az Újszőny is megszűnt és a neve átszállott a vasútállomás körüli telepre és a komáromi vasútállomást még most is sokan újszőnyi állomásnak hívják.

Visszatérve a Zichy-féle fogadóra és a körülötte létesült telepre, az a Csillagvár építése alkalmával és az 1848–49-i események következtében pusztult el.

Az elpusztult Rév-Komárom nevét idő folytán a mostani öreg Komárom veszi át és országszerte így ismerik Komáromot. Ennek a névnek az áttételében nagy szerepe van a már harmadszázéves Komáromi Kalendáriumnak amely a borítékversikéiben mindig Rév-Komáromról és a rév-komáromi várról ír. (...)

1387-ben Zsigmond király a komáromi várat minden tartozékaival együtt 8000 aranyforinton elzálogosítja Lackfi István nádornak, ezen oklevélben Komárom meg van különböztetve Rév-Komárom falutól. (...) Említik még Rév-Komáromot 1387, 1422, 1460. években. (...)

1592-ben a komáromi várbirtok összeírásánál Rév-Komárom már mint a törökök által elpusztult község szerepel Gyulai Rudolf: Törökvilág Komárom megyében című munkájában.

Mint nemesi előnév Rév-Komárom előfordul a Patkhó család előnevében.

Ettől a valamikor népes és élénkforgalmú községtől jutott a mostani Komárom a Rév-Komárom névhez. A rév előnevet természetesen a dunai révtől kapta ez az eltűnt község. Ezzel szemben a bal parti rév az Öregvár táján volt és igen élénk forgalom bonyolult le a két rév között.

A komáromi révek, hidak és kompok⁷

Az évek növekedtével egyre fogy azoknak a száma, akik a dunai vashíd előtti hajóhídon jártak át a Duna egyik partjáról a másikra. Bizony, mind kevesebben leszünk, akik végiggyalogoltunk a régi hajóhídon.

A komáromi hidak, révek 1767-ig a Zichy családé voltak. Akkor megvette Komárom városa.

Eleinte a közlekedést a két part között kompjárattal bonyolították le. Később repülőhidat építettek, amely akkor nagy látványosságzámba ment. (...)

A repülőhid a Duna nagyobbik ágán bonyolította le a közlekedést. A Kis-Dunán állandó fahíd volt, amely 1847-ben István nádor látogatása alkalmával a rácsődült hatalmas néptömeg nagy súlya alatt leszakadt és sokan a vízben lelték halálukat. A Vág-Dunán húzós komp volt.

⁷ Forrás: Komáromi Lapok, 1938. No. 33.

A nagy dunai repülőhid helyett 1838-ban hajóhidat építettek, amelyet a téli zajlás előtt szétszedtek és a hidat tartó hajókat kikötötték a partra. Tavasszal nagy eseményszámba ment, amikor a hajóhidat újra beállították. Előbb a hidat tartó hajókat horgonyozták le és aztán rakták rá a híd farészeit. Télen, amikor a hajóhid szünetelt, kompon jártak át a gyalogosok és a kocsin utazók. Ha megindult a jégzajlás, kis propeller szállította át az utasokat. Néha a propeller maga után vontatta a kompot. Gyerekkoromban nagy eseményszámba ment nálam, amikor ilyen kis csavargőzősön mehettem az egyik partról a másikra.

Régebbi időben az erős telek gyakoribbak voltak, mint most és nem volt ritka ha a Nagy-Duna befagyott. Ilyenkor kijelölték a Duna jegén, hogy merre mehetnek át a kocsik, az utat behintették szalmával, törekkkel, hogy a lovak és a gyalogosok el ne csússzanak. Hamarosan rendes országútszerű alakulat teremtődött a Nagy-Duna jegén. Gyermekkoromban én is mentem kocsiháton keresztül a Nagy-Dunán.

A hajóhid közepén két, esetleg négy hajót ki lehetett gyorsan kapcsolni és a Dunán haladó hajóknak, gőzösöknek szabad út nyílt a híd közepén. Szőnyénél és Monostornál megfigyelői voltak a repülőhidnak, akik ha észrevették, hogy gőzhajó közeledik, hatalmas póznára kosarat húztak föl, ezzel jelezték a komáromi hajóhid embereinek, hogy a híd közepét szabaddá kell tenni, mert jön a hajó.

Ilyenkor persze elzárták a hídon a közlekedést, de azért egyszer mégis történt szerencsétlenség. Egy ízben nyitva volt a híd közepe, a szárazföld felől azonban nem jól zárták el a hidat, éppen akkor robogott oda egy hintó, át akart menni a hídon, hiába figyelmeztették a hídfőnél állók, hogy a híd közepe nyitva van, a lovak megbokrosodtak, örült galoppban robogtak a hídon, a kocsis nem tudta a megvadult állatokat megfékezni, belerobogtak a biztos halálba, lovak, emberek a vízbe fúltak.

A Kis-Duna hídja az 1848-i borzalmas tűzvész alkalmával leégett, helyette 1849-ben talphidat építettek.

Itt említjük meg, hogy a dunai repülőhidat 1838 előtt id. Szinnyei József, a nagynevű komáromi író édesapja bérelte.

A nagy-dunai híd mindkét hídfőjénél elég élénk forgalom volt, mind a két helyen vendégfogadó várta az utazó és az érdeklődő közönséget, ahol jó borocska, ízletes harapnivaló tette az ott időzést kellemessé. Állandóan kapható volt a komáromi illatos halászlé, a komáromi molnárcsusza, a komáromi fehér cipó foszlós belével, kedvenc étele volt a tarisznyából szalonnát, szárazkolbászt falatozó utasoknak, akik rendszeren magukkal hozták az ennivalót, az italt aztán a csapláros adta. Nagy forgalmat adtak ezeknek a komáromi hídfői

csárdáknak a szántói savanyúvizes, a kamocsai hagymás és zöldséges (kamocsaiasan gyökeres), az oroslányi meszes, negyedi káposztás, a néhai nagytanyi cukorgyár jegescukros, a neszmélyi és gutai szilvás, a nyitra megyei almás, a pozsonyi boros, a csallóközi portékás, a tatai fazekas, a komáromi zsindeyes, léces, deszkás, mézeskalácsos, vagy népiesen bábas, pozsonyi csizmadia, pápai cipész, gutai paprikás, szilasi, ekecsi, megyeri, szerdahelyi tők, vagy lenmagolajos, komáromi szekeresgazda kocsik, a lókupecok, marhahajcsárok, lócsiszárok, üvegesek, borovicska árusok, mindenárus olaszok, az olcsójánosok és a világ minden részéből erre vetődött utasok.

A csapláros bora nem egyszer megártott az utasoknak és boros fővel botorkáltak a hídon át. Ez nem járt nagyobb veszéllyel, csak akkor történt nemegyszer baj, amikor télen a hajóhidat kikötötték és kompon, vagy ladikon keltek át. A ladikon való átkelés ilyen részeg utasokkal nemegyszer okozott halálos szerencsétlenséget. Így pl. 1807. február 7-én is fölborult egy ladik és harmincan a vízbe fúltak.

Amikor a hajóhidat télire beszedték, nagyon fontos közlekedési eszköz volt a postaladik, amely a postát, hírnököket, előkelő személyeket, stafétákat, ordonáncokat, orvosokat, bábákat szállította egyik partról a másikra.

A hídfőknél levő kocsmák nemegyszer kóbor komédiások, csepűragók, szemfényvesztők, paprikajancsik mutatványaiknak is színhelye volt. Egyszer az egyik színigazgató a komáromi hídfőnél állította föl nyitott arénáját, számítván arra, hogy az utazóközönség köréből is akad kíváncsi néző.

Ezek a hídfő melletti csárdák nemegyszer a várótermek szerepét töltötték be, mert bizony sokszor kellett várni, míg a Dunán haladó gőzhajó miatt szétnyitott hidat újra egészé tették, az nem ment valami gyorsan.

A szőnyi hídfőnél a Zichy család építtetett már századokkal előbb vendégfogadót, ahol meg is lehetett hálni. Ez a vendégfogadó egy elpusztult falu, Rév-Komárom helyén épült. Ezt a Rév-Komárom azóta elpusztult falut gyakran emlegetik a XIV. és XV. századbeli okiratok. A törökvilágban pusztult el és a Zichyek 1659-ben az elpusztult falu omladékain építették föl az említett vendégfogadót. Rév-Komárom már a XVI. században elpusztult, de nevét átvette a mostani Komárom, amely sokáig használta a Rév-Komárom nevet. Egyik-másik egyesület és egyház még mindig használja a Rév-Komárom nevet, így például a komáromi ref. egyház és a régi, több mint kétszáz éves országszerte ismert Komáromi Kalendárium borítékverseiben mindig Rév-Komáromról zengedett a naptárcsináló.

A most is fennálló dunai vashíd azután halálra ítélte a nagy dunai hajóhidat, amely sok-sok éven keresztül bonyolította le a közlekedést a komáromi két part között.

A rohanó idő, a technika mérföldes lépésekkel történő haladása itt is megkövetelte a halálos áldozatot és a komáromi hajóhid már csak az öregebbek emlékezetében él és maholnap ezek az öregek is kihalnak.

Kocs község és a kocsi⁸

Komárom vármegyének is van olyan nevezetessége, amelyről sokat írtak és nemcsak a megye, de az egész ország határát is túllépte hírneve. (...)

Ilyen európai hírű ritkasága, nevezetessége a kocsi, amelyről már egész kis könyvtárat írtak össze hazai és külföldi tudósok, akiknek nagy része azt vitatja, azt állítja, hogy a kocsi, ez a könnyű jármű, nemcsak hogy magyar találmány, de egyenesen Komárom megyéből, Kocs községből származik. Kezdetben "kocsi szekér" volt a neve, de később elmaradt a "szekér" és maga a "kocsi" jelző is kifejezte azt a könnyű, személyszállításra felette alkalmas, a külföldiektől agyon dicsért, kényelmes járművet. A kocsi szekér kifejezésből úgy lett egyszerűen kocsi, mint ahogyan a tokaji bor helyett egyszerűen tokajit, a prágai sonka helyett prágait, a debreceni kolbász helyett csak debrecenit mondunk.

Mindenekelőtt tisztázzuk a kérdést. Akik tagadják, hogy a kocsi magyar, illetve Komárom megyei találmány, azt hozzák föl érvül, hogy már az asszíroknak, az egyiptomiaknak is volt kocsijuk. Igaz! Egyiptom és Ázsia földjén előkerült ősi emlékeken látható, amint királyok vagy hősök ellenséget, vagy vadat üznek kétkerekű kocsikon. Az ókori és középkori kétkerekű kocsik, talyigák igen kényelmetlenek voltak és kizárólag hadi, vadászati, később gazdasági célokra szolgáltak. (...)

Szóval, ha voltak is két, később négykerekű kocsik, azok nehézkesek, kényelmetlenek voltak és személyszállításra nem igen feleltek meg. Magyarországon, Kocson nem magát a négykerekű járművet találták föl, hanem annak egy könnyű, kényelmes személyszállításra és gyors hajtásra alkalmas fajtát, amelyet sietett a külföld utánozni, úgyannyira, hogy még a magyar elnevezését is átvette és az idegen nyelvekbe is átment a kocsi szó. Íme néhány példa: nem lehet kétség, hogy a német Kutsche, a francia coche, a spanyol coche, az olasz cocchio, az angol coach, a legyel koz, a flamand goetse, a svéd kusk stb. magyar eredetűek.

8 Forrás: Kocs község és a kocsi. Komárom, 1942. Unio ny. 16 p.

Természetesen vannak, akik tagadják ezt, részint német, cseh, részint olasz és francia eredetűnek mondják a kocsi szót. Legerősebb érv ezek ellen, hogy a kocsi szó először a magyar nyelvben fordul elő, azután bukkan föl egymásután az európai nyelvekben a XVI. században. Francia nyelven először Montaigne használta. Olaszországban 1550 körül fordul elő a szó Giovan Cecchinek egy színdarabjában. Németeknél a XVI. század elején tűnik föl, Spanyolországban Avila történetíró 1548-ban használja, Angliában csak a század végén használatos. Az angol nyelvtörténeti szótár is magyar eredetűnek mondja a kocsi szót. (...)

A kocsi szónak Kocs falu nevéből való származását már Jerney bebizonyította egy 1267-i oklevélből (...), továbbá egy 1496. évi számadásból. (...)

Különösen fontos a Jerney által is említett "currifero de Koch" kifejezés, amelyből világos, hogy a kocsi szó Kocs község nevéből származik.

A királyi udvar 1494-i számadásai említik többek között, hogy "egy kocsi édes és savanyó narancsot visznek Budáról Visegrádra". Majd számadásokat találunk, hogy mit fizettek a Kocs falubeli szekereseknek. Estei Hippolit kardinális 1495-i olasz nyelvű számadásaiban is igen gyakran előfordul a kocsi szó.

Semmi lehetetlenség nincs abban – mondja Tóth Béla –, hogy a könnyű faszekeret Kocson gyártották legelőször. Ez a falu – tekintettel arra, hogy főforgalmú útvonalban: Buda és Bécs között feküdt – sokáig a gyorssekeresek, gyorsparasztok faluja volt.

A kocsi leírására és eredetére különösen fontosak azok a följegyzések, amelyek hazánkban megfordult külföldiektől származnak, mivel a szemtanúk megjegyzései mindig megbízhatóbbak.

Lássuk a külföldi utazók följegyzéseit a kocsiról, mint Komárom megyei találmányról:

Ansbert lelkész útleírása a harmadik keresztes háborúról említi 1189-ből, hogy a magyar király Frigyes császárnak és embereinek többek között sok kocsit ajándékozott. – Bertrandon de la Brocquiere, Jó Fülöp burgundiai herceg tanácsosa és főudvarmestere 1432-ben a Szentföldről visszatértében átutazik hazánkon és Komárom megyén is. Útjában nagyon megtetszett neki a magyar kocsi, amelyről igen sok dicséretet ír:

"Magyarországon keresztülutazván – írja többek között – gyakran találkoztam magyar eredetű kocsikkal, amelyen 5–6, sőt 8 személy is kényelmesen elfért. A hátsó kerekek mindig nagyobbak, mint az első. Némelyek az ottani szokás szerint be vannak fedve, ezek nagyon szépek és oly könnyűek, hogy beleértve a kerekeket is, egy ember könnyen a vállára emelheti és elviheti. Mivel a föld sík, a lovak állandóan ügetve mennek. A síkság okozza, hogy olyan hosszú barázdát húznak, hogy csoda."

A könnyű kocsi magyar eredetére nézve nagyon fontos Brocquiere megjegyzése. Ő sokat utazott, sok földet bejárt és sok járművet látott, s ha föltűnt neki a magyar kocsi, ez azt bizonyítja, hogy másutt nem voltak ilyen könnyű járművek, mert ha lettek volna, nem vesztegetett volna annyi dicséretet a magyar kocsira.

Midőn Komárom szülöttje, V. László követsége 1457-ben Párizsban járt, ott megbámulták a magyar járműveket.

Mátyásról tudjuk, hogy gyorskocsikon rövid idő alatt sokszor hihetetlen nagy utakat tett meg.

Herberstein orosz követ, amidőn 1517-ben Magyarországon utazik, megfordul Kocs községben is. Bécsből indul ki. Első állomása Bruck, a második Óvár, a harmadik Győr. "A negyedik – írja Herberstein – a Győrtől 6 mérföldre eső Kocs község volt, a szekerek és vezetőjük a nevüket vették". Herberstein többször is megfordult Magyarországon és értékes adatot jegyzett föl útleírásaiban a Komárom megyei kocsiról. Az 1518-i útjáról ezt írja többek között: "Bécsből kocsin Buda felé folytattam utamat. A kocsi neve a Budán innen 10 mérföldnyire fekvő Komárom megyei Kocs falutól ered. E jármű elé 3 lovat fognak. Vasalása igen kevés, úgyszólván semmi sincs rajta. A kocsissal együtt 4 személy számára van rajta hely. Budától Bécsig, tehát 32 mérföldnyi utat egy nap és egy éjjel teszi meg. Útközben azonban 5–6 mérföldenkint etetnek is, fele úton lovat váltanak. A kocsik igen kényelmesek, mivel élelmiszereket, ruhát, ágyat, italt, szóval minden szükségletet magukkal vihetnek rajtuk."

A kocsi szót – írja Prikkel – 1494 körül, sőt még 1526-ban is éppúgy használták a Kocsról származott híres fuvaros szekereknek, mint a könnyű fedett járművek megjelölésére. Csak a XVI. században lett a currus fogalmának általános jelzőjévé, amely értelemmel azután, mint nemzetünk dicsőségének egyik hirdetője, átvándorolt a többi európai nyelvekbe is.

A kocsi magyar eredetét bizonyítja egy másik följegyzés is. Avila y Zuniga spanyol történetíró 1546-ban azt írja Commentarios című művében: "V. Károly fődött szekéren feküdt le aludni. Az ilyen járművet Magyarországon kocsinak nevezik, az elnevezés és a találmány ezen országból ered".

Avila spanyol történetírót, aki V. Károly császárt a németországi háborúba elkísérte, megerősíti Friedrich Hortleder, aki szintén arról értesít, hogy V. Károlyt podagra gyötörte, magyar kocsi szekéren hált (in ein ungarisch gutschwagen). Ez a kifejezés, hogy magyar kocsi szekér, eléggé bizonyítja, hogy azok állítása, akik szerint a kocsi nem Magyarországból származott, meg nem állhat.

Orio velencei követ, midőn 1530-ban Bakócz Tamás primással Esztergomból Pozsonyba megy, bár nekik nem volt valami alkalmas szekerük, de azért megemlékezik a kényelmes, személyszállító magyar kocsikról.

Az 1523. XX. tc. kimondja, hogy a nemesség ne mint eddig kocsin, hanem lovon menjen hadba (non in Kotsi).

Broderithus azt írja Tomoriról, a mohácsi csata fővezéréről, hogy II. Lajoshoz repült "egy könnyű szekéren, amelyet mi Kots helységéről kocsinak nevezünk". (...)

Még a XVIII. században is nagy a különbség a magyar kocsi és a külföldi jármű között. Eléggé bizonyítja ezt Hoffmannsegg gróf, aki 1793–94-ben Magyarországon tartózkodott és többször keresztülutazott Komárom vármegyén. Élményeiről, tapasztalatairól levélben szokta értesíteni nővérét, aki Kleist porosz huszárszázados felesége volt. E levelekben nem győzi eléggé dicsérni a magyar kocsi kényelmességét. A grófnak ez a véleménye annál fontosabb, mert mint világlátott ember, bejárta Német-, Francia-, Spanyolországot, Portugáliát, így hát ugyancsak sokféle járművet használt és mégis nekünk adta e tekintetben az elsőséget. 1793. július 3-án Budáról kelt levelében ezt írja nővérenek: "Múlt (június) hó 23-án utaztam el Bécsből. Lehetetlen jobb, kényelmesebb, gyorsabb kocsiposta-szolgálatot kívánni, mint ebben az országban van. Csak ilyen intézmény mellett lehetséges két nap alatt éspedig reggel 5 órától este 9 óráig tartó utazás után 36 mérföldnyi utat megtenni, mert ilyen messze van Buda Béctől és mégis a második nap este már ott voltam".

Érdekes, hogy a XVIII. századbeli angol Johnson etimológiai szótárában Kocs község nevéből származtatja az angol coach (kocsi) szót.

Ezek azok a fontos adatok, amelyek a kocsiról, erről a Komárom megyei nevezetességről szólnak.

Az ellentábor azzal is érvel, hogy nincs semmi okiratos emléke annak, hogy valamikor Kocson virágzó kocsi ipar lett volna. Ennek könnyű okát adni. A Kocsról való szekér, vagyis a kocsi, hamar meghódította az egész országot, a híre-neve megmaradt akkor is, amikor Kocs községet porrá égették a törökök. A háborús forgatagban elpusztult minden emlékével a híres kocsi szekéripár! De csak magában Kocs községben szűnt meg ez az iparág, mert a kocsi szekér mintája megvolt az egész országban, utána csinálták. Már akkor nem volt fontos, hogy magában Kocs községben újra felvirágozzék a szekéripár. Voltak az országban akkor már híres szekérgyártó műhelyek, de bárhol készültek is ezek a szekerek, a nevét a Komárom megyei Kocs község adta ezeknek a könnyű járműveknek, amelyek előtt kalapot emelt egész Európa és annak jó tulajdonságairól dicshimnuszokat írtak és erre mi, Komárom megyeiek

igenis büszkék lehetünk, hogy szűkebb hazánk és mi, sokak által barbároknak tartott magyarok, milyen kényelmes közlekedési eszközt adtunk a kultúrájára mindig büszke nyugati Európának!

A kisközművelődés⁹ 1749–1913

Körülbelül egy hét múlva már teljesen eltűnik a föld színéről városunk egy régi ódon középülete, a kisközművelődés, amely másfél századon át adott hajlékot a hazafias és vallásos nevelésnek. A munkások bontócsákányai gyorsan fejtik le a téglákat, köveket a régi, masszív falakról, gyorsan közelednek a föld színéig. Nemsokára üres lesz a tér, ahol így tavasszal vidám gyermekek örültek az életnek. Üres lesz a tér, de nem sokáig. A szorgalmas, izmos munkások egy sokkal nagyobb, sokkal impozánsabb épületet emelnek majd ott, a kultúrpalotát.

Bár városunk fejlődése, szépítése szempontjából nagy jelentőségű ez a lebontás, mégis megilletődés nélkül nem mehetünk el e bontás alatt levő épület mellett. Hány derék polgára a hazának, a megyének és városnak került ki ebből a megfakult épületből! Megilletődve nézzük a lebontást, mint egy öreg, érdemekben megőszült polgár temetési szertartását.

A kisközművelődést 1749-ben építették a jezsuiták, amikor övéké volt a közművelődés. Az építésre a jezsuita rendtartományi főnök is hozzájárult 500 forinttal. Eredetileg emeletes volt az épület s kezdetben az iskola a most lebontás alatt levő kisközművelődésnek csak azon részét foglalta el, amely a Kiscsapó utcában fekszik és a Szent András-templommal szembe néz.

Az 1763. június 28-i földrengés az akkor díszes, emeletes épületet sem kímélte meg. Dacára annak, hogy a tanév akkor szeptember 15-én végződött, a földrengés miatt június 28-án már bezárták az iskolát, mert az épület megrongálódásán kívül az iskolába járás is veszéllyel járt s a városbeliek házai összeomlván, nem tudtak a diákoknak megfelelő szállást adni.

Rövid idő alatt azonban újra helyreállították az épületet, a megrongált emeletet lebontatták, s mint földszintes épület szolgálta tovább a hazai kultúrát. 1773-ig, a rend feloszlásáig a jezsuiták tanítottak benne, majd 3 éven át, 1776-ig a világiakká lett exjeszuiták. 1776-tól 1812-ig sokszor változtak a tanárok a kisközművelődésben, amely majd mint bencés, majd mint állami közművelődés működött. Végül Ferenc, a hazafias, derék bencésekre bízta a

9 Forrás: Komáromi Ujság, 1913. No. 10.

kisgimnáziumot, akik a főgimnázium felépítéséig sok-sok hasznos polgárt neveltek a magyar hazának. A főgimnázium felépítése után pár elemi iskolai osztály, a napközi otthon s a Vármegyei és Városi Múzeum Egylet Néprajzi Osztálya nyert ott elhelyezést, míg végre 1913. március hó 3-án, hétfőn reggel 6 órakor az első csákányvágás elkezdte bolygatni a régi falakat.

Orth János Komáromban¹⁰

Szalvátor János főherceg, a később oly tragikus véget ért Orth János, hosszabb ideig tartózkodott Komáromban éspedig 1876–1881 között lakott itt, közben csak a boszniai okkupáció alatt hagyta el Komáromot, ő is részt vett az okkupációban, amelynek lezajlása után újra visszatért ide.

A komáromiak egészen közről, a személyes érintkezés alapján ismerhették meg János főherceget, az uralkodóház e szimpatikus tagját. És ez a közvetlen ismeretség csak növelte iránta a tiszteletet, szeretetet. Nemes lelke, fennkölt gondolkozása a mindennapi élet sok-sok változatban igazi nagyságával tűnt fel. Szerették is, becsülték is, nemcsak lojalitásból, hanem önmagáért. (...)

Még sokan emlékeznek ma is rá. A legegyszerűbb ember köszöntését is kedves nyájassággal fogadta. A polgársággal szívesen érintkezett. A polgárság és a katonaság közötti jó viszonyt melegen ápolta. A polgárság közül nem egyet felkeresett otthonában, különösen, akiről meghallotta, hogy régi tárgyai vannak. Nagy régiségkedvelő lévén, személyesen nézte meg a tárgyakat, összevásárolta a város úgyszólván összes szélkakasait, vett sok régi edényt, antik bútort is.

Demokratikus érzelmei lépten-nyomon kitűntek. Ha valamelyik iparosnál rendelt valamit, maga elment többször a műhelybe, hogy megnézze a készülő munkát, s ott hosszasan elbeszélgetett a mesterrel. A komáromi ipart még akkor is támogatta, amikor már nem lakott itt. (...) Itt-tartózkodása alatt egy antik szekrényt vett a főherceg Prágay Ferenc komáromi molnármestertől, amely már nagyon rozoga állapotban volt. E szekrényt Molnár Ferenc komáromi asztalos (...) restaurálta a főherceg rajzai és utasításai szerint. Ezenkívül egy asztalt is készített nála szintén a saját rajzai után. Amíg a munka tartott, gyakran be-benézett a műhelybe, s el-elbeszélgetett. Sőt esténként, ha Molnár Ferenc kinézett

10 Forrás: Komáromi Ujság, 1912. No. 25.

a Nádor utcai lakásán, s a főherceg arra ment, gyakran megállt az ablak alatt és hosszasan eldiskurálgatott.

A város érdekeit is szíven viselte. Még ma is emlékezetben él, hogy az 1880. évi árvíz alkalmával mindent elkövet a veszedelem elhárítására. Az ő kezdeményezésére épült a Duna-parti védőtöltés, amelynek építésére a katonai munkaerőt is átengedte. (...)

Itt-tartózkodása alatt szorgalmasan tanult magyarul. Tanítója Nemes Soma községi iskolai tanító volt. A magyar nyelvben igen szép haladást tett. Egyszer kifejezte azt az óhaját, hogy Petőfit eredetiben szeretné olvasni.

Hogy mennyire tudott már magyarul, azt megmutatta egyébként is. Eltávozása után, amíg élt, a komáromiak szeretete, rokonszenve nyomon kísérte a főherceget. Születése napján minden évben a város polgármestere a lakosság nevében táviratban szokta üdvözölni és a főherceg sohasem mulasztotta azt megköszönni. Bárhol, sokszor idegen országban találta a jó komáromiak üdvöz-lete, mindenkor meleg hangon és hibátlan magyarsággal köszönte azt meg, mindig hangsúlyozta a régi kellemes emlékeket s a komáromiak iránt érzett rokonszenvét.

A komáromiak utolsó üdvözlete a madridi udvarnál találta a főherceget, ahonnét válaszolt is. Ez volt az utolsó köszönete. Egy év múlva már eltűnt a főherceg.

János főherceg nemcsak kitűnő katona, hanem a tudomány komoly mű-velője is volt és emellett szabadelvű gondolkodású. (...) Még tüzér őrnagy korában írta meg: Drill oder Erziehung című röpiratát, amellyel Albrecht főherceg engesztelhetetlen ellenszenvét vonta magára. Áthelyezték rögtön Galiciába, a 12. gyalogezredhez.

De ez az áthelyezés nem vette el kedvét a történetírástól. Hozzáfogott a 12. gyalogezred történetének a megírásához. Vaskos kötetet tesz ki ez az alapos tudással megírt munka, amelynek minden lapja írójának fennkölt gondolkodásáról és nemes szívéről tesz bizonytságot.

A 12. gyalogezred itt harcolt Magyarországon a szabadságharc alatt, mint ellenség. Szerepelt Komárom várának a magyar csapatok által történt vértelen elfoglalásánál és a fegyverletételnél is.

János főherceg a történetíró elfogulatlan tárgyilagosságával írja meg az eseményeket, s Komárom átadásához ezt a megjegyzést fűzi: "Komárom városának vitéz helyőrsége az átadáskor vitézségének megfelelő méltányos fel-tételeket kapott."

Tehát volt hadseregünkben egy főherceg, aki így írt, így beszélt és így érzett, aki eldobott magától címet, rangot és legfényesebb jövőt, csak azért, hogy szabad ember lehessen.

János főherceg gyakran vezette a katonai gyakorlatokat, amelyeket Csallóközben Dunaörs, Szentpál, Aranyos táján, majd Mocsa, Szőny, Monostor és Béla-pusztá között tartottak.

Komáromi ismerősei közül többen részt vettek a boszniai okkupációban. Ha ezekkel találkozott, szívesen és örömet töltött velük pár órát vidám hangulatban.

Komáromban a Jó Pásztorhoz címzett vendéglőben gyakran együtt borozgatott, beszélgetett, tréfálkozott, s adomázott a tisztekkel.

Egyébként a nagy nyilvánosságot kerülte, kávéházba nem igen járt. A nagytehetségű, nyílt szívű és szókimondó főherceg többnyire az adjutánsával a Nádor utcán, a parkban szokott sétálni. Néha a Tolnai, Víz és a Tó utcákon is végigsétált, sőt kiment az Erzsébet-szigetre is. Templomba csak katonai ünnepély alkalmával ment. Néha megjelent a térzenéken, de a tiszti kaszinó zajosabb estélyein már nem igen vett részt. A nőknek mindig nagy tisztelője volt, s nem egy komáromi szép leány és szépasszony vonta magára a főherceg figyelmét.

Most pedig felsorolom az egykorú komáromi sajtó pár tudósítását János főhercegről. E hírek sok érdekes dolgot mondanak el a tragikus véget ért Orth Jánosról. (...)

1876. szeptember havában egy gyakorlat alkalmával János főherceg észreveszi, hogy a kürtöshöz odasiet egy asszony és valamit súg neki, mire a kürtösnek megerednek a könnyei. A főherceg megkérdi, hogy mi baja? A feleségem meghalt – feleli az könnyezve. A főherceg azonnal hazaküldi a szerencsétlen kürtöst. A temetési költségekre 50, az anyátlan gyermekeknek 500 frt-ot küld hadsegéd által.

November hóban 23.500 frt-ot küld a Komáromi Első Takarékbba, mint betétet. Itt nem valami nagy örömmel fogadják, mert a betét csak rövid időre, 2 hónapra szólt.

1877. június 5-én, kedden du. 5 órakor Edelsheim Gyulay Lipót báró tábornagy, országos katonai főhadparancsnok Érsekújvárról Komáromba érkezik. Másnap, szerdán díszszemle, majd meglátogatják a várerődöket, Monostort, a katonai kórházat. Harmadnapra csütörtökön Szalvator János kir. hercegnél díszebéd volt, amely esti 6 óráig tartott. Ebéd alatt a Rudolf ezred zenekara játszott. (...)

1877. október 28-án vasárnap Simor János hercegprímás a bajcsi nyaralójából Komáromba jön, s itt bémál, majd a plebániára megy, ahol Rosenzweig altábornagy s várparancsnok bemutatja a hercegprímásnak a törzstiszteket, köztük Szalvator János főherceget is. Délben a bíboros meglátogatta a főherceget.

1877 decemberében írják a lapok, hogy János főherceg nagy régiségkedvelő lévén, az iránt kereste meg a városi tanácsot, hogy a Városház téren lévő közkút ódon vasrácsozatát neki átengedjék. A lap erősen agitál az átadás mellett.

A múlt évben mozgalom indult meg városunkban, hogy ezt a remek vasrácsot, amelyet a főherceg megkapott, visszaszerezzék a gmundeni tó partján fekvő Orth-kastélyból, ahol most ez jelenleg van. A mozgalom azonban nem vezetett eredményre.

1878 márciusában már jelzik, hogy a főherceg a 49. dandár parancsnokává neveztetvén ki, hamarosan elhagyja a várost. Általános sajnálkozás. Április 6-án már a világi hatóságok búcsúisztelgését fogadja. A város szegényeinek 100 forintot ad.

Mindenesetre különös játéka a véletlennek, hogy János főhercegről már 1878-ban egyszer azt hitte a világ, hogy eltűnt. Ez év szeptember 1-én írja egyik helyi lap, hogy János főherceg, akinek eltűnéséről szárnyalt a hír, Kisaljákban fekszik vérhasban, most már azonban javulóban van.

1879. március 30. Már előre jelzi a nagy örömhírt, hogy János főherceg, mint a 33. hadosztály parancsnoka április 1-én Komáromba jön állandó tartózkodásra. Húsvét vasárnap du. meg is érkezett a főherceg, aki Érsekújvárról kocsin jött. A Vág hídját zöldágakkal, nemzeti színű zászlókkal és Isten hozta fenségedet felirattal díszítették fel. Az eső csak úgy szakadt, de azért nagy közönség várta és éljenezte a főherceget, aki a tisztelgők előtt kijelentette, hogy nagy örömmel jött vissza e kedves városba.

1879 májusában Grosz Dávid komáromi könyvkereskedő remek emlékalbumot adott át a főhercegnek. Benne a főherceg arcképén kívül Komárom látképe, amelyet Egressy Lajos aljárásbíró selyemre festett. Szívesen fogadta, mint kedves emléket.

1879. augusztus 18-án, a király születése napján a tiszti kaszinóban tartott lakomán előbb németül, majd csengő magyarsággal mondott felköszöntőt, amely mindenkit meglepett.

1879 novemberében János főhercegnek vendége volt Boszniából Phillipovich bég s annak egyik rokona. Az okkupáció alatt a bégnél lakott a főherceg. Már akkor megígérte a bég, ha erre utazik, meglátogatja a főherceget. Most éppen Bécsbe megy, így tehát beválthatta az ígérését. A főherceg igen szívesen fogadta a vendégeket. Sétakocsizást tettek a várerődök és a Csillagvár körül, megnézték a bábolnai ménest is. Majd díszebédet ad a tiszteletükre, amelyen a katonai és polgári előkelőségek is részt vesznek.

1880. januári városi közgyűlést kimondotta, hogy feliratban mond köszönetet a főhercegnek azért a humanitásáért, hogy a múltkori árvíz alatt mindent elkövetett a vész elhárítására.

1880 júliusában meghallotta a főherceg, hogy Prágay Ferencnek régi almáriumja van, személyesen nézte meg, s meg is vette. A vételáron felül arcképét ajándékozta a családnak.

1880. augusztus 24-én megnézi a komáromi iparosok kiállítását.

1880 októberében János főherceg Gmundenből, ahol hosszabb ideig tartózkodott, visszatért Komáromba. A gmundeni tó mellett fekszik az Orth-kastély, amelynek nevét vette fel, midőn lemondott rangjáról.

1881 augusztusában (...) János főherceg elhagyta Komáromot és Bécsbe költözött. Általános a sajnálkozás. Távozása előtt búcsúlátogatást tett a polgár-mesternél. Sajnálja, hogy itt kell hagynia Komáromot, amelyet annyira megszeretett, hogy valósággal komáromi polgárnak érzi magát. Mindig örömmel fog visszaemlékezni a komáromi napokra. A város szegényeiről ezúttal se feledkezett meg.

1881 októberében becses ajándékkal tüntette ki János főherceg rendes komáromi fodrászát, Buza Sándort. Magas jutalomdíj mellett saját arcképét is elküldte a borbélynak, aki azt féltve őrizte.

1882 áprilisában János főherceg komáromi időzése alatt Merkl Alajos komáromi könyvkötőnél szokta köttetni könyveit. Az ízléses munka annyira megtetszett a főhercegnek, hogy még Bécsből is Merklnak küldi köttetni a könyveit, aki a héten is több száz darab kész könyvet küldött Bécsbe a főhercegnek.

Ettől kezdve mindig gyérülnek a helyi lapok tudósításai János főhercegről. Születése napján említik csak meg, hogy a polgármester üdvözlétére meleg hangú magyar táviratot küldött.

Aztán egyszer megjelenik az az eleinte kételkedve fogadott szomorú hír, hogy János főherceg, akkor már Orth János, Dél-Amerika partvidéke körül elsüllyedt hajójával.

Még sokáig hitték, hogy ez a hír hazudik, nem igaz.

Most már azonban, sajnos, tudjuk, hogy az a hír igazat mondott, Orth János, a komáromiak daliás János főhercege valahol Dél-Amerika mellett a tenger csendes mélyében az elsüllyedt S. Margeritha hajó roncsai között alussza örökös síri álmát.

Ötven éves a városi magyar könyvtár¹¹

A komáromi Jókai Egyesület kultúrházának földszintjén elhelyezett városi magyar közkönyvtár sok száz olvasója közül igen kevesen tudják, hogy ez a népszerű intézmény csendes jubileumot ül, fennállásának félszázados évfordulóját ünnepli. Félszázaddal ezelőtt, 1887-ben a magyar kultúra lelkes barátai ültették el a kultúra csemetéjét, amelyből a mai erős fa fejlődött ki.

1882-ben a magyar közoktatásügyi kormányrendeletet adott ki a népkönyvtárak létesítése érdekében és a komáromi sajtó állandóan felszínen tartotta ezt a kérdést, a közönség pedig türelmetlenül várta a kilátásba helyezett nyilvános könyvtár mielőbbi megnyitását. Akkortájt két kölcsönkönyvtár működött Komáromban, mindegyik magántulajdonban volt és a közművelődés szempontjából sok kívánnivalót hagytak maguk mögött. Egyik volt a Grosz-féle, a másik a Spitzer-féle kölcsönkönyvtár. Ezek magyar és német nyelvű könyveket adtak ki kölcsön. Sajnos, akkor még a németnyelvű könyvek kelendőség szempontjából megelőzték a magyar könyveket. A Spitzer-féle kölcsönkönyvtárat közben Schönwald és Freisinger cégek vették meg.

A komáromi közkönyvtár létesítésére nagy segítség volt az iskolaszéknek 1886-ban kimondott határozata, hogy a tanulóktól szedett díjakból egy népkönyvtári alapot létesít és abból megszervezi a könyvtárat. A könyvtár megszervezésére és az előkészítő munkálatok végzésére népkönyvtári bizottságot küldtek ki, amelynek elnöke Sipos Elek iskolaigazgató, tagjai pedig Ányos Lajos, Hittrich József, Kacz Lajos, Kemény Károly, Lakatos Károly, Polóni Lajos, Szépe Pál, Szijj János, Szücs Sándor és Tuba János voltak. Az idők homokóráján félszázad pergett le azóta és a kezdeményezők sorait ugyancsak megritkította, már csak ketten élnek közülük.

A népkönyvtári alapból ez a bizottság 400 forintot folyósított könyvek beszerzésére. Az új beszerzésekhez járult a régi kaszinó hagyatékából átvett könyvanyag. A könyvtár első kezelői voltak Hittrich József és Szijj János, községi iskolai tanítók, akik a könyvtárt rendezték, katalógust nyomattak ki és a könyvtárat 1887. április hó 17-én megnyitották és átadták a forgalomnak. A könyvtár az akkori polgári leányiskolában volt, a mostani Széchenyi utcai rendőrségi épületben. A megnyitáskor a könyvtár állománya 443 műből állott, 566 kötetben. A kinyomtatott könyvtári címjegyzék négy csoportra osztotta a könyveket: 1. Népirodalom, költemények, színművek és elbeszélések. 2. Regények és nagyobb elbeszélések.

¹¹ Forrás: Komáromi Lapok, 1937. No. 93.

3. Vegyes tartalmú, szaktudományi és társadalmi könyvek. 4. Lapok és folyóiratok. A könyvtár hetenkint kétszer, szerdán és vasárnap, később szombaton du. 2–4-ig volt nyitva. Olvasási díj egy évre 1 forint, vagy havonta 15 krajcár volt.

Már az első évben szépen nekilendült a könyvtár, 82 nyitási napon 251 olvasó, ötezer kötetet olvasott. Az olvasók, az olvasott könyvek száma mindegyre szaporodott. A könyvek beszerzésére is mindig több összeget fordítottak. (...) Id. Szinnyi József a budapesti Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtárának öre 46 évfolyam képes folyóiratot ajándékozott a könyvtárnak, amelyek igen nagy kelendőségnek örvendtek. 200–300 között hullámzik az olvasók száma, de 1899-ben 574-re emelkedett.

A kölcsönkönyvtár jövedelmei közé tartoztak: segély az iskolaszéktől, katalógus és olvasójegy díjak, olvasódíjak, adományok, kamatok, vegyesek. A könyvtárat állandóan segítette a Komárom Vidéki és a Komáromi Első Takarékpénztár.

A könyvtár első otthona, mint jeleztük, a volt polgári leányiskola volt, de innét az odaköltözött városi mérnöki hivatal kiszorította. Akkor a mostani polgári leányiskola épületében kapott helyet. Egy telet a városmajorban töltött, de akkor nem működött, majd a városi női kórház épületében húzhatta meg magát. Ez az épület a mostani bencés főgimnázium helyén állott, nagyon rozoga állapotban volt és oda nem szívesen ment az olvasóközönség.

Mint ismeretes, Kulcsár István Komárom szülöttje, tanár, az első magyar, pesti lapszerkesztő száz évvel ezelőtt, 1827-ben több ezer kötetes könyvtárát és megfelelő összeget a könyvtár kezelésére, Komárom vármegyének ajándékozta. Ez a könyvtár a legújabb időkig működésben volt. Rendesen a vármegyei levéltáros kezelte és a vármegyei levéltárban is volt elhelyezve. Az utolsó Komárom megyei levéltáros, dr. Alapi Gyula volt 1907-ben ennek a könyvtárnak az öre. Ebben az évben Ghyczy Dénes alispán dr. Baranyay József újságíró kinevezte könyvtárosnak a vármegyei könyvtárhoz, amelyet megkeresett a város közönsége, hogy nem venné-e át a városi népkönyvtárat a vármegyei könyvtár vezetősége? A vármegyei könyvtár vezetői örömmel vállalták a városi könyvtár kezelését, és mint elkülönített rész a városi népkönyvtár a megyei levéltár helyiségébe került és a vármegyei könyvtárral együtt nagy szolgálatot tett a magyar kultúrának. Az átvétel után dr. Alapi Gyula, dr. Baranyay József segítségével könyvtári címjegyzéket adott ki a városi népkönyvtár anyagáról, amely akkor 1299 műből, 1989 kötetből állott. A megyei levéltárban a városi népkönyvtár hetenkint kétszer: hétfőn du. 2–5-ig és pénteken de. 8–11-ig volt nyitva.

Komárom vármegye könyvtárát később a Jókai Egyesületnek ajándékozta, mivel helyet már nem tudott adni a könyvtárnak. Amikor a Jókai Egyesület kultúrháza fölépült, 1914-ben a megyei könyvtár és a városi népkönyvtár a kultúrházba költözött és hetenkint háromszor: hétfőn, szerdán és pénteken du. 2–5 óráig állt a közönség rendelkezésére.

Az államfordulat után a 430/1919. számú törvény a községi közkönyvtárakról Komárom városát is kötelezte közkönyvtár fölállítására, ami itt annál könnyebben ment, mert a városi népkönyvtár szép anyaga még megvolt és csak át kellett a könyvtárat alakítani. Megalakult a könyvtártanács, amely dr. Alapi Gyulát, a kultúrpalota, múzeum és könyvtár igazgatóját városi könyvtárosnak megválasztotta. E tisztségét egy évig viselte. Ez idő alatt kinyomatta a közkönyvtár első számú könyvtári címjegyzékét. Állásáról lemondván, 1927-ben a könyvtártanács dr. Baranyay Józsefet, a vármegyei könyvtár volt könyvtárosát, kultúrpalotai könyvtárost választotta meg városi könyvtárosnak, aki immár harminc esztendeje, 1907 óta kezeli a városi közkönyvtárat.

Amint már jeleztük, a régi könyvtár első kezelői Hittrich József és Szijj János voltak, – Szijj János helyét 1890-ben Vidák Ferenc, Hittrich József helyét 1897-ben Szalkai Vilmos foglalta el. Ők ketten a népkönyvtárnak a megyeházára való beköltözéséig, 1907-ig őrői voltak. (...)

Ha az ötven éves könyvtári címjegyzéket átlapozzuk, elismeréssel kell adóznunk az akkori könyvtárosok lelkiismeretes és körültekintő munkája előtt, mert a magyar irodalom akkori legjobb termékeit siettek beszerezni a könyvtár részére. Azóta sok magyar író – sajnos – kiment a forgalomból, ma már nem olvassák, minők: Szatmáry Károly, Tolnai Lajos, Petelei István, Áldor Imre, Bánfi János, Gaal József, Jósika Miklós, Pálffy Albert, Radó Vilmos, Szokoly Viktor, Vajda János, Vértesi Arnold, Abonyi Árpád és Abonyi Lajos, Ábray Károly, Ábrányi Kornél, Baksay Sándor, Bartalus István, Csiky Gergely, Eötvös József, Gabányi Árpád, Gyarmathy Zsigáné, Szikra, Hevesi József, Jakab Ödön, Kemény Zsigmond, Podmaniczky Frigyes, Szabó Endre, Vadnay Károly, Várad Antal, Vas Gereben stb. Ezek között sok-sok irodalmi érték van. Az elfeledés ellen a közkönyvtárak úgy küzdhetnek, hogy a régi írók műveiből is szereznek be és forgalomba hozzák azokat is a fölkapott, divatos írók mellett.

Ha végiglapozunk a régi népkönyvtár írásai között, örömmel látjuk, hogy Jókai művei mindig vezettek a nagy forgalom tekintetében. A nőolvasók különösen fogyasztották Beniczky Lenke, Gaal Karolin, Marlitt Emilia, Ohneth György, Spielhagen ma már nem igen keresett könyveit.

Istenem, ötven év alatt sok minden megváltozott. A régi írók helyet adtak az új íróknak, de azért a régieket nem szabad teljesen elfelejtenünk, mert a régi idők patinája csak értékesebbé teszi azokat, ha abszolút jó írókról van szó.

Az ezeréves magyar kultúra kis részecskéje ugyan az az ötven év, amelyet a komáromi közkönyvtár befutott, de azért jóleső érzéssel tekinthetünk rá most, amikor a mi kedves könyvtárunk csendes jubileumát üli.

A komáromi kőszűz¹²

Minden helynek megvan a maga nevezetessége, amelyre büszke minden ott lakó polgártárs. E nevezetességek nem mindig az épületek, régi műemlékek, vagy intézmények sorából valók, a gasztronómia is sok városnak, helynek adott már nevezetességet.

A mi ős Komárom városunknak, amely éppen hét híddal dicsekedhetik, szintén megvan a maga nevezetessége. Nem is egy, hanem több is. Mi, komáromiak, ha Komárom nevezetességeivel akarunk dicsekedni, akkor büszkén hivatkozunk a komáromi híres szekeres gazdák délceg bandériumára, az ezüstgombos és láncos mentékre, aztán a komáromi halászlére, a messze földön híres komáromi pipaszárra, a tulipános ládára, a szigeti nagy fára, a molnár csuszára; a régiek még a komáromi cipót és mézes kőtést, a foszlós kalácsot is szokták emlegetni, mint komáromi nevezetességet.

Van azonban két komáromi nevezetesség, amelyről a világ legmesszebb élő magyarja, még ha Komáromban soha nem is járt, tud valamit beszélni. Ez a két nevezetesség a komáromi vár és a komáromi kőszűz. A komáromi várról minden komáromi meg van győződve, hogy ez bevehetetlen. Így a komáromi várról az az általános hiedelem, hogy ez a földkerekség legbiztosabb erőssége, amelyben még sohasem járt ellenség, nagy tévedésen alapszik. Talán nekünk, komáromiaknak kissé ez furcsán hangzik, de bizony úgy van, hogy a komáromi vár nem tartozott a bevehetetlen erősségek közé (...) a valóság az, hogy a tatárjáráskor, a kuruc-labanc korban és az 1848–49-i szabadságharcban beigazolódott, hogy nem bevehetetlen vár.

A komáromi vár e tévesen hitt bevehetetlenségének a szimbóluma e másik, hetedhét országban híres "komáromi kőszűz" vagy komáromiasan: szűzlány. A komáromi kőszűzet hírből minden magyar ember ismeri és átment a köztudatba, hogy ez a kőszobor hatalmas, kiemelkedő és már messziről látható kolosszális szobor, amely a vár bevehetetlensége

12 Forrás: Csallóközi Naptár, 1925. évre. Komárom, 1924.

szimbólumaként dacosan fügét mutat az ellenségnek, és hogy ez ellenállását, megközelíthetlenségét jobban kimutassa, a néphit szerint a szobor talapzatára az van írva, hogy: "Gyere holnap!"

De nemcsak a Komáromtól messze lakó emberek, hanem igen sok komáromi őslakó – tíz közül legalábbis nyolc – szentül hiszi, hogy ez a kőszobor tényleg fügét mutat.

Érdekes, hogy ennek a komáromi nevezetességnek, ennek a kőszűznek egész kis irodalma támadt. A megjelent cikkek mind akörül forognak, hogy fügét mutat-e a kőszobor vagy sem és hogy mi van a talapzatára írva.

No de hát lássuk, mi is van a szobor talapzatára írva? (...) A valóság az, hogy a szobor talapzatára ez a régi, a középkori francia várakon is gyakran olvasható felírás van vésvé:

NEC ARTE,
NEC MARTE!

Ami magyarul annyit jelent, hogy sem hadi csellel, sem hadsereggel nem lehet bevenni. Röviden: Sem csellel, sem erővel.

Ezzel a felirat vitáját elintéztük, most lássuk a fügét. A füge az nincs sehol és e kőszobor sohasem mutatott fügét. A kőszűz a régi és az újabb építkezéseket elválasztó bástyatorony alatt áll és egyáltalában nincsen kimagasló, messziről látható helyen. Aki közelebbről akarja megnézni, annak le kell szállni a sáncárokba, onnét jól láthatja a nőalakot, amely hosszú és derékban övvel összeszorított ruhában van ábrázolva. A vállára omló palást alól a jobb karját egyenesen előre tartja és kezében koszorút tart és esze ágában sincs fügét mutatni. A balkeze egyenesen lenyúlik és az alá hulló palástot fogja fel. (...)

Az egész füge meséje onnan ered, hogy a kinyújtott kéz ércből való koszorút tartott. Az érckoszorút megette a rozsdá, lehullott és az ököl üresen maradt. Ezt aztán egy kis fantáziával fügét mutató kéznek lehet tekinteni.

A kőszobor valószínűleg I. Lipót idejéből való. Gránitkőből van kifaragva és inkább két összeérő bástyafal záró díszítményéül szolgál és elhelyezésekor nem tulajdonítottak neki valami nagy jelentőséget vagy szimbólumot, mert akkor valami forgalmas helyre helyezték volna el, nem pedig egy sáncárok fölé.

A szobornak művészeti szempontból nincs valami nagy értéke. Mi komáromiak azonban mindezek dacára büszkék vagyunk a kőszűzünkre, melyet az utóbbi időben egy névtelen tisztelője a mohától és piszoktól megtisztított, a koszorút rendbe hozatta és az egész szobrot átfestette és azóta a komáromi kőszűz új toalettben büszkélkedik.

A komáromi nagy fa¹³

Komáromnak nem egy nevezetessége, ritkasága van, amelynek híre messze túllépte Komárom szűkebb határát. Ilyen a komáromi kőszűz, a Komáromi Kalendárium, a komáromi pipaszár, a komáromi tulipános láda és még több más.

Ezek közé a nevezetességek közé tartozik a komáromi nagy fa, amely már több száz éve dacol a viharral, széllel és az idők minden viszontagságával és mégis áll a hatalmas fa kissé kopottan, megtépázva, de azért megtörve nem.

A komáromi Erzsébet-szigetnek Almás felé néző felében áll ez a hatalmas fa, a komáromi hajógyár telkén.

Azt hiszem, nem lesz érdektelen egyet-mást elmondani erről a komáromi nevezetességről, ritkaságról, erről a vén öreg komáromi nagy fáról, amelynek, ha nem is nagy, de azért van még egy kis irodalma és már elég sokszor írtak erről a komáromi nagy fáról. (...)

A Természettudományi Közlöny 1897-i évfolyamában Lengyel Bálint tollából cikk jelenik meg Hazánk néhány nevezetesebb nagy fája címmel. Ebben a cikkben megemlékezik a komáromi nagy fáról is. Az erre vonatkozó adatokat a cikkíró Geőcze Saroltától, az akkori idők neves írójától kapta. Geőcze Sarolta akkor ugyanis a komáromi leányiskolának volt az igazgatónöje. Geőcze Sarolta közli a szerzővel, hogy Komáromban az Erzsébet-sziget keleti orrán van egy óriási fa, de az nem tölgy, mint előzőleg írták, hanem fehér nyárfa, amelyet a nép szurkos nyárfának hív. A Természettudományi Közlöny képben is bemutatja a komáromi nagy fát.

Hat évvel később újra írnak a komáromi óriási fáról. 1903-ban jelenik meg Hanusz István főreáliskolai igazgató kiváló munkája, a Fák birodalmából címmel, amely A nyárfa című fejezetében megemlékezik a mi nagy fánkról. Fölemlíti Hanusz, hogy a komáromi nagy fatörzs a földtől 60 cm magasságban 14 cm híján 8 méter kerületű. Minthogy 8–10 méter magasságban kezd elágazni. Koronája dús, de aránylag nem nagy terjedelmű, nem nagyon terebélyes, amennyiben legnagyobb szélessége, azaz átmérője 15–20 méterre tehető. Kérge csaknem teljesen csupasz, egészen ép és kökemény, repedezetlen. Vastagsága ott a legnagyobb ahol elágazik. Magassága körülbelül 40 méterre tehető. Korát 300 évre becsülték negyven-ötven évvel ezelőtt.

13 Forrás: Barázda naptár gazdák és iparosok részére, 1935. esztendőre. Komárom, 1934.

E nagy fa II. József császár ellenes aktusnak is tanúja volt. 1790-ben e fa alatt égették el Csejtey István akkori főszolgabíró kiküldetése mellett II. József császár földmérési rendeletét és aktáját még az elégetést kimondó vármegyei közgyűlés tartama alatt.

A komáromi nagy fát a nép Klapka fájának is nevezi, mert a néphagyomány szerint 1849-ben Klapka tábornok, Komárom hős védője, ennek a nagy fának az ágai között tartotta, rejtegette a fontos iratokat és a béketárgyalások alatt is itt tartózkodott. Ami az okiratok elrejtését illeti, semmi valószínűség sincs a dologban, mert az ágak és a lombzat bizony sose volt olyan sűrű, hogy az alkalmas rejtekhely lett volna papirosok megőrzésére. Ami a másik néphitét illeti, hogy Klapka a nagy fa alatt szokott tartózkodni, az már jobban hihető és talán gyűléseket és összejöveteleket is tartottak ott, mert a régiek nagyon szerették a szabad természetet és alig van olyan nagy fa, amely alatt valami gyűlést, összejövetelet ne tartottak volna a régebbi időben. (...) Szívesen is pihentek nagy, történelmi személyek a nagy fák alatt. Így például Mátyás király nagyon megharagudott, mikor megtudta, hogy Csallóközben kivágták a kedvenc madi hársfáját, mely alatt örömezt pihent és nem egyszer Buda és Bécs közötti útjában megállt és kedvenc nagy fája alatt ebédelt meg.

Ha nem is igaz Klapka okmányainak kapcsolatba hozása a komáromi nagy fával, de azért azt bizonyítja, hogy a nép képzeletét mennyire foglalkoztatja ez a nagy fa.

Amint már előbb említettük, a szigeti nagy fát ugyan nem vette föl címerébe Komárom vármegye, de annál inkább sietett egy másik komáromi nevezetesség, a Komáromi Kalendárium a borítékján közölni.

A komáromi nagy fa különben kapcsolatba jutott a magyar kultúrával, a színészettel is és százöt évvel ezelőtt, 1829-ben e nagy fa alatt állította fel Komlóssy Ferenc színigazgató fedetlen arénáját és e fa árnyékában játszott a színtársulata.

A komáromi molnárok életéből¹⁴

Van itt Komáromban egy öreg, közismert bácsink, a népszerű Farkas István bácsi, aki hosszú ideig, egész 1921-ig a molnármesterséget űzte. Ekkor elégett a malmuk és más életpályát kellett keresnie. A komáromi molnár céhnek 25 esztendeig volt a jegyzője, így természetesen sok följegyzése maradt a komáromi dunai malmokról, a molnárok életéről. Ezenkívül, bár most 88 éves, emlékezőtehetsége kitűnő. Tőle igen sok adatot kaptunk erre vonatkozólag.

14 Forrás: Komáromi Lapok, 1939. No. 34.

1870-ben Komárom mellett még 33 dunai malom kelepelgetett. Ebből később, 1873-ban elvittek egyet, de Budáról hoztak helyette másikat. Ez abban különbözött a komáromi malmoktól, hogy a hajóház ellenkező oldalon volt.

Nem kell azt hinni, hogy a komáromi dunai malmokat csak Komárom vidékéről keresték föl az öröltető gazdák, hanem messze vidékről is jártak ide. Hogy többet ne mondjunk: Ete, Császár, Kisbér, Bakonyszombathely, Kis- és Nagyigmánd gazdáinak kedvenc öröltetési helye volt Komárom.

Nem jöttek üres kézzel ezek a gazdák. Nemcsak gabonával volt tele a kocsijuk, hanem bort, törkölyt, sült libát, kacsát, kolbászt és egyéb jó eledelt is hoztak bőven magukkal. Illett a jó molnárt megbecsülni, megvendégetni. A molnárok aztán viszonozták a vendéglátást a hagyományos komáromi halászlével és molnárcsuszával. Boszorkányos ügyességgel készítették ezt a molnárcsuszát, még a női kezek ügyességén is túltettek.

A halat rendszeren maguk fogták, mert minden molnár egyben halász is volt és fenékhorggal halásztak. Régebben a komáromi molnárok pogácsát is sütöttek. Akkortáiban keletkezett ez a komáromi szálóigeféle versike:

Túrós csusza, sós pogácsa

Ez a molnár vacsorája.

A pogácsasütésben is mesterek voltak és a tűzhelyt bélelő téglákat annyira áttüzesítették, hogy a pogácsa pirosra, ropogósra sült meg azokon.

A komáromi vízimolnárok szitára és parasztra öröltek. A szitára való őrlés finom, kalácsnak és rétesnek való lisztet adott, a parasztra örölt liszt barnakenyér sütésre volt jó és egészséges, tápláló kenyeret adott. Később áttértek a Ganz-féle örölőszékekre, amely többet termelt a kővön való őrlésnél. A szitára való őrlésnél használt szitákat tótok szótták és hozták Komáromba eladásra. Ötféle sűrűségűen voltak ezek a sziták.

A malomköveket is tótok hozták. Egy-egy kocsira fölraktak 10-12 ilyen követ. Ezek a kövek Gyeletnekről és Újbányáról valók voltak. Tóth Ignác komáromi molnármester tartott ezekből a kövekből nagy raktárt, amely a mostani Nádor utca végén levő emeletes Freistadtlház helyén állott. Minden molnár kész kőfaragó is volt, mert 21 óra alatt simára koptak ezek a kövek, nekik kellett naponta rovátkásra faragni. Később francia követ hozattak, amely egy egész hónapig bírta az üzemet kopás nélkül. A vízikerekeket rendszeren Ásvány községben készítették, négy-öt évig bírta a munkát. A vízikerek előtt lévő padlót, amelyen a völgyhajóról

a házhajóra lehetett átmenni, vízjárónak hívták, a rajta levő zsilipet vízfogónak. Ha nagy volt a víz, akkor ellenzöt is tettek a kerék elé.

A molnárok békés emberek voltak, bár sokat vitatkoztak és sokszor összevesztek, de a harag nem tartott sokáig, és ha veszedelem érte valamelyik malmot, mind a harminchárom malomból villámgyorsan siettek a segítségére. Malomkaró verésnél, a malom elszabadulásánál egy szívvel, egy lélekkel segítettek egymásnak. A város 800 forint biztosítékot követelt a híd megvédésére, és ha az elszabadult malom kárt okozott, ebből az összegből javították ki a hidat.

A malom bekötése és kikötése rendszeren nagyobb céció között történt. Kauer Ferenc komáromi kamarás föltalált egy készüléket, amellyel a malmokat könnyűszerrel a partra vontatták. Ezt a találmányt a komáromi molnárcéh 800 forinton megvette. Rengeteg csiga, kötél és egyéb alkatrész tartozott hozzá. A komáromi malmok gyérülésével ezek a szerszámok mind elkallódtak.

A komáromi molnárok víg életébe néha beleszólt a kegyetlen sors szívtelensége is. A víz sodra által hozott hullák sokszor megakadtak a vízikeréken, néha többször is fölvitte a kerék a magasba és onnét zuhant vissza a vízbe, ami elég borzalmas látvány volt. De még ennél is furcsább dolgokat művelt a véletlen. A molnárlegények rendszeren a vízjáró széles padlóján aludtak és nemegyszer megtörtént az a visszataszító eset, hogy reggelre egy vízbefült hullája feküdt mellette. A vízikerék odadobta.

De hagyjuk ezeket a sötét képeket. Térjünk vidámabb dolgokra. A malmokban vidám élet folyt. Az öröltető gazdák és egyéb látogatók hangossá tették a malmot. Ha nem volt ott idegen, maguk a molnárok rendeztek egy kis vitát. Mondotta is az akkori álmoskönyv, hogy molnárral álmodni pört jelent. De hát mint előzőleg jeleztük, ezek a viták nem voltak veszedelmesek.

A szerelem is tanyát ütött sokszor a malomban és este, a sötétség beálltával a partról a malomhoz sikló ladik néha nem zsákot vitt, hanem szerelmes nőt, akit a szíve bálványa, a szerelmes molnárlegény csókkal és öleléssel várt.

Egyszer nagy megtiszteltetés érte a komáromi malmokat. Amikor a nemzet csalogánya, Blaha Lujza Komáromban járt, kedvet kapott, hogy a malmokat is megnézzék. Csukás Benő molnármester malmát látogatta meg a bájos művész. Pompásan mulatott, ízlett neki a molnárcusza, a halászlé és finom bor. Aztán, amikor a gyöngyöző jókedv tetőfokra hágott, kiállott a malomhajó orrára és gyönyörű, szívet-lelket elbűvölő hangján elénekelt:

De szeretnék rámás csizmát viselni,
Ha a kovács jól meg tudná vasalni.
Vasald kovács, sej, haj,
Tíz, húsz pengő nem drága,
Majd megisszuk a csingilingi-rengetegi csárdába...

Szélcsendes, ábrándos est volt, a gyönyörű hang messze elszállt és a csallóközi berkek fülemüléi elcsendesedtek, nem akarták zavarni, amikor a nemzet csalogánya énekel.

Komárom a magyar népdalokban¹⁵

Van-e nótásabb, dalosabb nemzet a világon a magyarnál? Minden nép szereti a dalt, de úgy egy se forrott össze a dallal, mint a magyar. Történeti múltja, jelene szoros összefüggésben van a dallal. A magyarság dicsősége, gyásza, öröme, bánata, könnye és mosolya mind kifejezést talált a magyar népdalokban. Hogy dalos nemzet vagyunk, bizonyítják a szájhagyományok, a krónikások. Az Etel várába vonuló Árpád seregét sípok, kobzok zenéje fogadja, és napokon át szól a zene és az ének. (...)

A IX. században a portyázó magyarok meglátogatják a Sankt Gallen egyházát. A megrémült barátok elég sötét képet rajzolnak az ősmagyarokról, de megemlítik azt is, hogy kitűnő kedvvel táncoltak és daloltak és a közepük keveredett egyik társuk, Heribald barát oly jól érezte magát a mulató magyarok között, hogy folyton áhítozott a magyarok visszajövelete után.

Később megint hallunk a magyarok énekéről, de amíg a Sankt Gallen-i híradás harcias mulatságról szól, most a magyar népdalról hallunk és pedig Szent Gellért legendájában. Szent Gellért, a tudós püspök a Bakony táján jár társával, Walter mesterrel. Rájuk esteledik és betérnek egy vendégszerető magyar házába, ahol sokáig elbeszélgetnek, már éjfélre jár, amikor pihenésre térnek, de nem tudnak aludni, mert a vendéglátó gazda egyik szolgálója gabonát őrölt a házi malmon és közben énekelt. Ez az ének annyira tetszett a két szent férfinak, hogy sokáig hallgatták és nem aludtak el. Gellért püspök a magyarok szimfóniájának

15 Forrás: Komárom a magyar népdalokban. Komárom, 1938. Szerzői kiad. 44, 4 p. (Részletek) – A kötetből újabb válogatás jelent meg 2002-ben Pozsonyban a Kaligram Kiadónál Koncsol László szerkesztésében, Mácza Mihály előszavával.

nevezi ezt a bájos dalt, amelynek értelmét Walter magyarázza meg a magyarul még nem egészen jól tudó püspöknek.

A bölcsőtől a koporsóig az élet minden változataiban hű kísérője a dal a magyarnak. A bölcső- és az altatódaltól egészen a halotti torok daláig száz és száz változatban adják vissza a dalok az emberi érzéseket. A katona és a szerelmes dalok a leggyakoribbak, hiszen a katonáskodás és a szerelem nagy szerepet játszott mindig a magyarok életében.

"Ki teremti a népdalt?" – kérdi Jókai Mór, Komárom halhatatlan nagy szülöttje és aztán meg is felel rá: "Honnan jönnek e zengzetes, sajátos énekek, miknek dallama és verse egyszerre látszik születve lenni, senki se tudja, hogy kitől? Ki az, ki titokban költészetet és dalt teremt, melynek minden képe, minden hangja oly igazi, oly nemzethű. Aratóleányok a mezőn, halászegények a folyón eltanulják egymástól, nem tudni soha, ki volt az első, aki azt énekelte? Hol lakik ez a kimeríthetetlen költészet? Ez a pazarlás mindennel, ami szép, ami ragyogó, ami kedves? Öröme, hajnalhasadása, bánata permetező felhő, szerelme tavaszi napsugár, elválása tengervégtelenség, ábrándja csillagos ég, gyásza feketére festett éjszaka. Izenetet küld a fecskétől, szeretni tanul a gerlicétől, liliomharmatban mosdik, patakok partjára megy sírni, virágos réteken sétál, tenger fenekéről hoz gyöngyöt, melybe szerelmese nevét foglalja, illatos leveleken alszik, lovát cédrusfához köti, rózsabokor alatt csókol, virágoskertbe temetkezik, rózsát ültet a sírhalomra és azt hű szeretőknek hagyja... És mindenütt magyar, minden ízében, szavában, dala hangzatában, tárgyai képében – magyar eltagadhatatlanul. Hol van az, aki mindezeket teremti? Ki van hivatva arra, hogy lelke túlömlő érzelmeinek szavat, hangot adjon, ki van hivatva arra, hogy beszéljen a nemzet ős szokásairól, a vigadó bánatról, a fehér házról a távolban, a pusztai délibábról és a kedvenc paripáról? Hova lettek, ki ismert egyet közülük valaha? Vagy talán úgy születik a népdal, mint a felhő? Minden nap új, meg új van az égen s még sem látta senki, hol és hogyan támad!"

Így ír a mi nagy Jókaink a magyar népdalról. Hogyan is születik a magyar népdal? A névtelen szerző megalkotja, megtanítja rá barátait, aztán szárnyára veszi a nép szeretete és a legmesszebb vidékre is elviszi. Legtöbb népdalunk szerzője ismeretlen. Az újabb dalokról tudjuk ugyan, hogy ki alkotta, de idők múltával a szerzők feledésbe mennek, aminthogy igen sok dalt írt Petőfi és több nagy magyar költő, de a nagyközönség előtt már a szerzők ismeretlen számba mennek. Valamit javított vagy változtatott rajtuk a nép ízlése és az ismeretlen szerzőjű dalok számát szaporítják. A magyar népdalnak én is rajongója vagyok. Ezrekre megy azon dalok száma, amelyeket ismerek. A magyar népdal-gyűjteményekben nem egy helyen találunk tévedést. Az összegyűjtő ismeretlen szerző művének tart igen sok

dalszöveget, amelyeknek pedig meg lehet állapítani a szerzőjüket. De ezeknek a szerzőknek ezzel csak nő a dicsőségük, mert olyat alkottak, amelyet a nép magáénak tart és vall.

A sok ezer és ezer magyar népdalszöveg között igen sokat találtam olyat, amely Komárom városával foglalkozik. És ez természetes is, hiszen Komárom olyan nevezetes városa volt mindig a magyarságnak, hogy okvetlenül kellett, hogy megihlesse az ismert és ismeretlen népdalszerzőket. Komárom mint katonaváros is gyakran témája a dalszövegeknek, de előfordul sok más vonatkozásban is. Természetesen a komáromi szerelmes leány és legény is gyakran tárgya a daloknak.

A sok dalszöveg olvasása közben elhatároztam már jó régen, hogy a Komáromra vonatkozó szövegeket összegyűjtöm. (...)

A gyűjtés több évet vett igénybe és igen sokszor tettem közzé felhívást a lapokban, hogy aki ismer Komárommal foglalkozó dalszöveget, küldje be. Így is igyekeztem az anyagot gyarapítani.

A gyűjtés eredményét itt közöljük.

Érdekes, hogy két gyermekversikét is találtunk, amely Komáromot említi. A szövegek közlését talán kezdjük el ezzel a két versikével:

GYI PÁPÁRA...

Gyi Pápára pillangóért,
Onnét Győrbe gyöngyért,
Fehérvárra főkötőért,
Komáromba kontyért!

Gyermekkoromban még hallottam ezt a versikét régi öregektől. Gyerekeket térdükön lovagoltattak és közben a fenti verset mondogatták. Érdekes a versben a betűk összecsengése.

KOMÁROMBA...

Komáromba dömbér, dömbér...
Elmentem egy teknő földér.
Leltem benne krajcárt, aranyost,
Aki jó lesz, alszik, – kapja most. (...)

Komárom régi dicsőségéről zeng ez a nóta is:

HEJ, KOMÁROM...

Hej Komárom, Komárom, te búbanat
őre,
Porladozó vitézek mohos temetője,
Szép vidéked halmain nem gerlicék
búgtak,
Vérrózsákat fakasztó csatadalok
zúgtak.
Hej Komárom, Komárom,
Minden röged megáldom!

Hej Komárom, Komárom, könnyek
ringatója,
Régi magyar dicsőség tépett lobogója.
Itt villogott legtovább a szabadság
kardja,
Tán a Duna, Nyitra, Vág most is azt
siratja.
Hej Komárom, Komárom,
Minden röged megáldom!

Szövegét írta 1905. évben Posa Lajos, megzenésítette ugyanakkor Szijj Ferenc dr., Komárom nyugalmazott polgármestere, a Jókai Egyesület elnöke.

Komáromról szól ez a régi gúnyvers is:

KURUC TANYA

(1709 november–december)

Három híres Komáromok vagynak
az országban,
Mindeniknek elég jutott a külső
jószágban;
De az egyik többet ivott, hihető
a Vágban,
Mert a többit nem engedi élni
szabadságban.

Rév-Komárom pogácsából vagyon
felépítve,
A bástyái szalonnával vagynak
erősítve.
A házak is mind tejfellel lévén
fehérítve,
Semmi csoda, hogy így el van vára
híresítve. (...)

A Csinom Palkó dallamára is lehet énekelni.

E gúnyoros vers ötödik versszaka még előbb is ismeretes, mert amikor Tollius Jakab, németalföldi tudós, egyetemi tanár, 1678-ban Komáromban jár, már említik ezt a gúnyoros verset, de a negyedik sort így is énekelték:

A Dunával kőfalai környű vannak
véve! (...)

Komárom 1849-i kapitulációja is foglalkoztatja a névtelen, ismeretlen szerzőt és a komáromi vár föladása után a Klapka-induló dallamára nemsokára énekli a nép:

HIRES KOMÁROM BE VAN VÉVE

Híres Komárom be van véve,
Klapka nagy kegyel el van küldve,
Klapka föladta, - Görgei eladta ...
Egy, két aranyért a magyart eladta.

Görgeyt a nép sokáig árulónak tartotta és ebben dalban is kifejezésre juttatta. Csak a legújabb időben sikerült a történészeknek Görgeyt teljesen tisztázni a magyar nép előtt.

A fenti dal ilyen változatban is előfordul:

Híres Komárom be van véve,
Klapka generál el van küldve.
Nem végzi már fényes útját,
Éljen sokáig Klapka generál!

A harmadik sort így is énekelték:

Nem vezeti ő már többé a csatát...

A csallóközi nép ajkán is dal terem a komáromi vár föladása után pár napra:

HOSSZÚLÁBÚ KLAPKA

Hosszúlábú Klapka
Komáromot föladta.
Ej, haj! Komáromot föladta!

Egye fene a németet,
Ezt a kutya nemzetet
Ej, haj! Ezt a kutya nemzetet! (...)

A Híres Komárom be van véve! kezdetű dalt csak nehezen tudtuk megmenteni a feledéstől. Már 1923-ban fölhívtuk olvasóinkat a Komáromi Lapok hasábjain, hogy közöljék ennek a Bach-korszakbeli dalnak a teljes szövegét, mert mi is csak az első sorát ismertük. Erre az első

sorra is véletlenül jöttem rá. A Vasárnapi Ujság 1902. évfolyamában a 395. lapon találtam Szabolcska Mihálytól egy bájos verset, amelynek refrénje ez volt: Híres Komárom be van véve. Ebből következtettem, hogy valamikor volt egy ilyen kezdetű régi nóta. Érdekes, hogy Komáromban senkise emlékezett erre dalra és többszöri felhívásunkra kaptunk csak választ. (...)

A következő dal már szerelmes ének:

MAJD ELMEGYÜNK RÓZSÁM, KOMÁROMBA

Majd elmegyünk rózsám Komáromba,
Ott is együtt leszünk kovártélyba.

Simontornyán most volt a közgyűlés,
Ott is aztat tette a jóvégzés:
Hogy a katonaság arra menne,
Háborút is ottan nagyot tenne.

Nekem sincs egyebem egy rózsámnál,
Az is zálogban van az anyjánál.
Hej, aki azt nekem kiváltaná,
Aztat a Kirisztus megáldaná!

Van nekem szeretőm, nem tagadom.
majd eljön estére, megmutatom.
Fekete szemét látni hagyom,
Piros két orcáját megcsókolom. (...)

Az alábbi dal a sokszor megismétlődő dunai áradással kezdődik:

KIÁRADT A DUNA VIZE MESSZIRE

Kiáradt a Duna vize messzire,
Valahol egy szép leány volt, elvitte.
Fogja ki hát mindenki a magáét,
Ne szeresse soha senki a másét.

Nincsen kedvem, mert elvitte a fecske,
Egy száraz jegenyefára fölvitte.
Akkor leszek édes rózsám a tied,
Mikor ez a jegenyefa megéled.

Nincsen kedvem, mert elvitte a gólya,
Mert azt szerettem, kit nem kellett volna.
Majd lesz kedvem, majd meghozza a szélvész,
Komáromban majd kihúzza a révész.

Ez a város de be van kerítve!
Kedvesemet kivitték belőle,
Keskeny az út, nem tud visszajönni,
A szerelem kezd tőlem távozni. (...)

Kedves, szerelmes dal ez is:

EGY ÚT MEGY A VÁG-DUNÁRA

Egy út megy a Vág-Dunára,
A Vág-Dunának hídjára,
Ott egy csinos szöglet ház van,
Karcsú kislány lakik abban.

Karcsú kislány, szép galambom,
Mért nem néztél az ablakon?

Kétszer mentem el előtted,
Mégsem láthattam a képed.

Föl is mentem, le is mentem,
Ablakodra nézve néztem,
Néztem, néztem, de hiába,
A szívem is sírt bújába.

A Vág felől hús szél támad,
Körüllengi a rózsámat,
Bár felém is lengedezne,
Bút-bánatot tőlem üzne. (...)

Gyűjtötték Komáromban, 1848-ban. Dallamát nem ismerjük, de a Ne menj rózsám a tarlóra dallamára lehet énekelni.

A házasulandó legény kínos tépelődését festi az alábbi dal:

MOST ÜZENTEK KOMÁROMBÓL...

Most üzentek Komáromból,
Kell-e leány vagy sem.
Éppen arról gondolkozom,
Elvegyem-e vagy sem.

Jaj nekem szegénynek,
Jaj árva legénynek.

Ha nagyvárosi lányt veszek,
Olyan, mint az angyal.
Ha falusi leányt veszek,
Olyan, mint a bárány.

Jaj nekem szegénynek,
Jaj árva legénynek.

Ha kisebb városit veszek,
Nem győzöm ruházni.
Ha nagyobb városit veszek,
Nem győzöm vigyázni.
Jaj nekem szegénynek,
Jaj árva legénynek. (...)

Kedves, tréfás ének az alábbi:

ELHAJTANÁM A LIBÁT

Elhajtanám a libát
Komáromig mezítláb,
Libaláb, libaláb
Komáromig mezítláb.

Ha galambom láthatnám,
Tovább is elhajtanám.
Libaláb, libaláb
Komáromig mezítláb.

Komáromi kisleány,
Vigyél által a Dunán.
Libaláb, libaláb
Vigyél által a Dunán.

Ha átviszel a Dunán,
Megcsókollak a partján.
Libaláb, libaláb
Megcsókollak a partján. (...)

A versszakok harmadik sorában a libaláb helyett ezt is mondták: Lidláb, ludláb.

1933-ban, június havában Böhmné Sztojanovits Adrienne vokálegyüttese énekelte ezt a dalt a budapesti rádióban Kerényi átíratában.

A pirosító és a púder gyanúja ellen tiltakozik ez a régi dal:

AZÉRT, HOGY ÉN ILYEN KICSI VAGYOK

Azért, hogy én ilyen kicsi vagyok,
Kilenc betyár szeretője vagyok,
A tizedik el van tőlem zárva
Komáromi, de nagy kazamatákba.

Azért, hogy én ilyen piros vagyok,
Ne gondold babám, hogy festve vagyok.
Így szült engem anyám e világra,
Piros púder de nem kell az orcámra.

Megrándult a kis pej lovam lába,
Térdig jár az a fekete sárba.
Szenvedj lovam, szenvedj a hazáért!
Én is szenvedek egy szép barna lányért. (...)

Ez a dal is azt bizonyítja, hogy nincs új dolog a nap alatt: már ebben a régi dalban is szó esik a festékről és a púderről. (...)

KOMÁROMI KIKÖTŐBEN...

Komáromi kikötőben áll egy hadihajó,
Közepében, négy sarkában nemzeti lobogó,
Fújja a szél, fújja, hazafelé fújja,
12-ös öreg bakák mennek szabadságra.

Gyere pajtás abfürolni, fegyver lesz az első,
Hull a könnye a bundásnak, mint a záporosó,
Ne sírj bundás, ne sírj, letelik az idő,
Nekem is volt, de már letelt a három esztendő. (...)

Régi szövegű dal ez is:

BÚZA, BÚZA, DE SZÉP TÁBLA BÚZA ...

Búza, búza, de szép tábla búza,
Kivezet a komáromi útra,
Kivezet a komáromi útra...

Széle piros, a közepe sárga,
Én vagyok a lányok babája,
Én vagyok a lányok babája...

Mikor engem katonának visznek,
Vág vizében még a víz is reszket,
Vág vizében még a víz is reszket...

Komáromi mivoltával dicsekszik a szerző ebben a katonanótában:

KOMÁROMI GYEREK VAGYOK...

Komáromi gyerek vagyok,
Komáromban születtem,
Kis koromtól nagy koromig
Benne fölnevelkedtem.

Végig megyek, végig megyek
Komáromi fő utcán,
Véletlenül betekintek
Kisangyalom ablakán.

Onnét is csak azt kiáltja:
12-ös gyere be!
Adj egy csókot, egy utolsót,
Gyere, ülj az ölembe.

Fölszántatom, fölszántatom
Komáromi fő utcát,
Vetek bele, vetek bele
Piros pünkösdi rózsát.

Ha a Tisza, ha a Duna
Piros rózsát teremne,
Minden szőke, barna kislány
12-őt szeretne! (...)

Ógyallán énekelték ezt a dalt:

ENGEM BABÁM...

Engem babám ne sirass,
Értem könnyet ne hullass,
Mert beírták nevemet a nagykönyvbe,
Komáromi hadkiegészítőbe.

Gyűjtötte Endrey Elemér, volt ógyallai, most budapesti meteorológus. (...)

A messze földön híres komáromi dunai malmok is megihlették a nótaköltőt:

KOMÁROMI DUNAMALOM...

Komáromi Dunamalom kereke,
Lisztes mónár Sári jánya szeret-e?
Nem tudom, forog-e annyit a kerék,
Mint ahányszor elsóhajtom a nevét.

Komáromi Duna mentén van egy gát,
Kifut elém tán a babám, ha meglát.
De ha nem jő, de ha várat magára,
Nem lát többé Rév-Komárom határa.

Szövegét írta Kovács Mihály Budapest, zenéjét szerezte Buday Dénes Budapest.

Vidám nóta az alábbi:

BÉKARIKATÓ

Komáromi híres csárda "Békarikató".

Öreg cigány hegedűjén sír a nótaszó.

Azt se tudja, mi a kóta,

Még is szépen szól a nóta,

Hogy aszongya:

"Nagy a feje, búsuljon a ló".

Komáromban befagyott a réti Bese-tó.

Ott füstölög a parton a "Békarikató".

Ha zörög a feleségem,

Átsúszok a síkos jégen,

Ott danolom:

"Nagy a feje, búsuljon a ló".

Szövegét írta Kovács Mihály, Budapest, zenéjét szerezte Hetényi Heidelberg Antal, Budapest.

Ez a dal 1932-ben jelent meg és a budapesti rádió is közvetítette. (...)

KOMÁROMBÓL JÖN A POSTA...

Komáromból jön a posta sebesen,

Szomorú hírt hozott rólad, kedvesem,

Gyász-szegélyű levélbe' van megírva:

Holnap tesznek kisangyalom a sírba...

Ne itass most postáslegény, menj

vissza,

Hisz a lovad a Vág vizét nem issza,

Keserű lett, belesírtam könnyemet,

Eredj vissza, mily szaporán csak lehet.

Eredj vissza, mondd meg ottan
mielőbb,
Szélesebbre ássák rózsám sírhelyét,
Még ma engem úgyis megöl a bánat,
Temessenek oda, hová babámat...

Szövegét írta Baranyay József dr., zenéjét szerezte Mihola Gyula dr.

Van egy magyar közmondás is, amelyben Komárom előfordul:

"Jó odahaza, mint a komáromi leány." (...)

Van egy közismert, régi rigmus is, amely Komáromot említi:

RETIRÁLJ...

Retirálj, retirálj...

Komáromig meg se állj!

Ez a rigmus 1809-ben keletkezett a június 14-én lefolyt győri csata alkalmával, amikor az utolsó nemesi felkelést és a többi osztrák, magyar hadakat a franciák Jenő olasz alkirály vezetése alatt Kismegyer pusztán, Győr mellett szétverték. Sokat írtak már erről a csatáról és vannak sokan, akik a nemesi felkelést védelmükbe veszik, mert jobb muníció, ügyesebb vezetés mellett a nemesek győztek volna a franciák felett.

A most 232. évfolyamban lévő régi, híres Komáromi Kalendárium kék borítékján is szokott rigmusokat közölni, amelyek szintén Komárommal foglalkoznak és hamarosan elterjedtek és a nép széltében-hosszában használta. Az első boríték vers, rigmus 1818-ban jelent meg:

Ez itt ama híres Komárom városa,
Melynek oldalait a két Duna mossa.
Nézd, e nagy erősség Rév-Komárom
vára,
Mely még ellenségnek nem jutott
karjára.

1830-ban így szól a Komáromi Kalendárium boríték-rigmusa:

A két Duna között Rév-Komárom
fekszik,
Hogy még magyar város, ő méltán
dicsekszik.
E várat nem tudta a török megvenni,
El kellett alóla néki mindig menni.

1831-ben:

Csallóköz-szigetén Rév-Komárom
főhely,
Szép magyar lányokat, menyecskéket
nevel.
Két Duna keríti a komáromi várt,
Szűz vár, ellenségnek ő keblet nem tárt. (...)

Ezek a rigmusok nagyon elterjedtek, mert hiszen maga a Komáromi Kalendárium népszerűség tekintetében vetekedett a lőcsei kalendáriummal. (...)

A régi nótagyűjtők közül sokan azt mondják, hogy az alábbi pár nóta komáromi eredetű:

ARRA ALÁ FARAGNAK AZ ÁCSOK...

KÉK A KÖKÉNY...

HÁT A KESZEG MIT ESZIK?...

HÁT TE KESZEG, MIT ESZEL?...

Végére értem a Komáromra vonatkozó nóták közlésének. Szeretettel kerestem, kutattam, hogy minél több dalt szedhessek össze, amely a mi szűkebb hazánkat, Komáromot is említi.

Kedves olvasóim, vegyék olyan szeretettel ezt a kis mezei bokrétát, amilyen szeretettel én összekötöttem.

Csallóközi képek

A régi Csallóközről¹⁶

Azt hiszem nem lesz érdektelen, ha leírjuk, hogy geológusok szerint mikor, hogyan és miért keletkezett Csallóköz.

Csallóköz az ún. aquitániai korban keletkezett, mikor Magyarország alföldjeit, lapályait óriási víztömeg, a pannóniai tenger borította. Csak a Kárpátok gránit tömege, s imitt-amott egyes szigetek, szigetcsoportok emelkedtek ki a víztömegből. Tehát akkor a fejlődő Duna rövidebb volt; nem a Fekete, hanem a pannóniai tengerbe ömlött valahol Pozsony vagy Bécs táján. Tudjuk, hogy a patakok, a folyók nagy mennyiségű iszapot, kavicsot, üledéket sodornak magukkal, amelyet torkolatuknál – sebességük megszűnővén – leraknak, ún. deltát, szigetet képeznek. Amint a mostani Duna deltát képez a fekete-tengeri torkolatánál, éppúgy képzett deltát az akkori Duna ott, hol a pannóniai tengerbe ömlött. Ebből a deltából lett aztán a Csallóköz és a Szigetköz. A keleti Alpokból, Kárpátokból, Tátrából lesodort omladékból keletkezett a Kisalföld; hasonlóképpen Ausztria homok, kavics, iszap hordalékaiból, amit a Duna sodort magával, épült fel a Csallóköz. (...)

Tudjuk, hogy a delták vízerekkel vannak át- meg átszelve; Csallóköznel is így volt, mikor még delta jelleggel bírt, sőt még azután is sokáig.

Tehát Csallóköz helyén valamikor tenger terült el, melynek vize eleinte sós, aztán félig sós, végül édes ízű volt. Akkor az éghajlat is tropikus volt itt, amit bizonyít az, hogy a pannóniai tengerben korall is élt; a korall pedig csak 19–20 °C hőmérsékletű tengervízben tenyészik, ha a levegő 25 °C. E tenger partján a csendes lagúnákban remek tropikus növényzet díszlett, amit a kövületek eléggé bizonyítanak. Ebben azonban emberi szem nem gyönyörködhetett – nem lévén még ember (...).

Hogy mennyi időbe kerülhetett körülbelül, míg a Duna a csallóközi deltát összehordta, erre nézve még hozzávetőleges adatot mondani is bajos (...).

Csodás állat- és növényvilága volt Csallóköznek, mikor még delta volt. Természetesen, mikor a pannóniai tenger leapadt, s a mai folyamrendszer kialakult, a tengeri állatok eltűntek,

¹⁶ Forrás: Csallóközi naptár 1925. évre. Komárom, 1924. – A kötetből újabb válogatás jelent meg 2002-ben Pozsonyban a Kaligram Kiadónál Koncsol László szerkesztésében, Mácza Mihály előszavával.

szárazföldiek léptek helyükbe. A Vágban, a löszben, a dilúviumban ősszarvasok, őselefántok, ősrorszarvúak, tengeri tehének csontmaradványaira bukkantak.

A ma már úgyszólván csak Amerika őserdeiben élő vízépítő állat, a hód, Csallóköznek szapora állatfaja lehetett valamikor. A Természettudományi Közlöny régebbi évfolyamának egyik cikke azt mondja, hogy Magyarországon a hód elterjedt állat volt, amit bizonyít a sok hódról elnevezett helynév (Hódmezővásárhely stb). Ezen az alapon határozottan állíthatjuk, hogy Csallóköz és környékén hajdan sok volt a hód. Hisz Csallóköztől nem messze van egy falu: Hodi; magában Csallóközben egy Hodos nevű falu és major és dűlőnév van.

Mi is kell ennek a sokszor nagy területek vízrendszerét megváltoztató állatnak bőven? Víz és fa. Vízet talált itt quantum satis. A most fában szegény Csallóköz hajdan erdőkben gazdag volt. Nagy kiterjedésű tölgyerdők terültek el rajta, melyeknek maradványai láthatók voltak a múlt század 60-as éveiben. Ezt bizonyítják még a Duna szigetén található törzsek és utóhajtások. Szóval a hód fát is talált itt bőven.

Csallóköz hajdani buja növényzetét mi sem bizonyítja jobban, mint a rajta található nagy tőzegterületek. Így pl. Bösnél 300, Várkonyánál 400 holdnyi területen 5–6 láb vastagságban terült el.

A nádasok is igen nagy területet képeztek itt régebben; ott tanyázott a nádi farkas, meg a vízi madarak száz és száz faja. Ma is 1000 holdnál jóval több a nádas a Csallóközben. (...)

Hogy a nádi és a réti farkas igen szapora állatfaja volt Csallóköznek, azt eléggé bizonyítja az a körülmény, hogy igen sok csallóközi község határában találunk Ravaszlik nevű dűlőt és Ravaszlik a csallóközi nyelvjárásban farkasvermet jelent. A farkasveremnek ma már híre sincs, de a dűlő neve fényesen bizonyítja, hogy a községek farkasveremmel voltak kénytelenek védekezni a vadak ellen. (...)

Az előrehaladott vízszabályozás előtt sok dunai sziget mintegy megőrizte a régi Csallóköz buja növényzetének emlékét. Valóságos őserdő volt ilyen Csallóköz menti sziget, kicsinyített kiadásban. Százados jegenyék, fűzfák rezgőnyárfák, égerfák, akácok, áttörhetetlen iszalagokkal voltak benöve. Hozzájárultak a táj szépségéhez az erek, füzesek, nádasok, átvágások. Nyáron a rekkenő melegben szinte tropikus tájnak tünnek fel az ilyen szigetek.

Különben Csallóköz növényzete mindig szeszélyes, változó képet mutatott. A gyakori kiöntések hordta iszapban sokszor idegen növényfajok kezdenek tenyészni ma is, melyek aztán eltűnnek. Valóságos növényvándorlás hazája volt mindig Csallóköz.

Hogy a Duna sodra árvízkor mire képes, példa erre többek közt az is, hogy az 1876-i árvíz Nagytany közelébe a kistanyi domb mellé pár száz facsetet sodrott valahonnét, s ott lerakván, szépen meg is éledtek és ma is megvannak mint nagy fák.

Mikor az ősemler megjelent Csallóközben, sok vizet, buja növényzetet, gazdag állatvilágot talált itt. Szóval elég könnyű megélhetési viszonyok fogadták itt az embert. Emellett a nádasok, vízerek, csalitok, erdők, hasasztok, apró szigetek menhelyül, búvóhelyül szolgálhattak, ami ismét újabb vonzerőt gyakorolhatott az ittlakásra, hisz akkor az ellenségeskedés, a létért való küzdelem sokkal durvább, kegyetlenebb volt.

Hogy Csallóköz ősidők óta "megült", azaz lakott hely, arra igen sok adatunk van. (...)

Az itt letelepült magyarok eleinte nagyrészt állattenyésztéssel, a Duna mellett lakók pedig kizárólag halászattal foglalkoztak. Ezt később tervszerűleg is üzték, amit eléggé bizonyít az is, hogy Csallóközben sok helyütt találnak halastavak nyomaira. Hodos határában van két dűlőnév: Csíktó és Pontyostó, mivel ott ma már a víznek nyoma sincs, valószínűleg ott valamikor mesterséges halastavak voltak.

A halászat nagy elterjedését eléggé bizonyítják a következő csallóközi gyakori családnevek: Keszeg, Csukás, Halász, Halászi, Halas, Póda. A nagytanyi ref. egyház anyakönyvének 1795-i bejegyzésében találunk ilyen nevet: gelléri Pontyos István. Ugyancsak a fenti egyház birtokában levő 1789-i bizonyítványban ócsai Czompó János nevet találunk. Régebben gyakori családnevek még: Kárász, Csukárd. (...)

Természetesen egyidejűleg marhatenyésztéssel is foglalkoztak az itt letelepült magyarok. A nagy fűzesek, az óriás árterek mintegy önként kínálkoztak állattenyésztésre. Tudjuk, hogy Csallóközben nagy marhaállományok – sőt Alistálon és Felistálon – királyi ménesek is voltak. A Csallóközben és környékén tanyázó királyi disznópásztorok se voltak utolsó emberek, sőt amint az Uriás pannonhalmi apáttal folytatott pörükből is látható, hatalmas és számottevő osztályt alkottak!

A juhtenyésztés is korán kifejlődött itt. A csallóközi juhászok idővel igen tekintélyes helyet foglaltak el a gazdasági alkalmazottak között. Később céhet alkottak külön szabállyal. E szabályzat 1717-ben készült. (...)

A földművelés is hamar meghonosul a Csallóközben. Régi adatok bizonyítják, hogy a XII. századtól kezdve Csallóköz bő gabonatermést szokott adni. Nem lehetetlen, hogy az itteni földművelés, földbirtoklás emlékeit őrzzi a régebben igen gyakori csallóközi családnév: a Földes.

A földművelés emlékét őrzi a Szántóér is az ekeli határban, amely viszont Szántó elpusztult csallóközi község emlékét tartja fenn.

A csallóközi gabonatermést nem egyszer tönkretette valami elemi csapás: árvíz, fagy vagy rozsdá.(...)

Csallóköz földbe írt története¹⁷

Kissé talán furcsán hangzik ez a fenti cím, de csak első pillanatra. Ha a háttérreszek, dűlők, utak, vizek, falvak stb. neveit figyelmesen vizsgáljuk, hamarosan szembeötlő lesz, hogy a helynevek között nagyon sokat találunk, amelyekből kiegészíthetjük sokszor hiányos ismereteinket a múltra nézve. Egy-egy helynév világot vet az illető hely ma már megváltozott körülményeire, állat- és növényvilágára, régi birtokosaira, esetleg a szomszédságára is és egyéb körülményeire. A nép esze járása mindig következetes, ha valamely helynek nevet ad, az a név mindig szoros összefüggésben van a helyi viszonyokkal. A viszonyok századokon át már régen megváltoztak, de az illető hely neve fenntartotta századok múltán is a régi és régen megváltozott viszonyokat. (...)

Íme pár példa. Csallóközött valamikor csererdő borította, különösen a Komáromhoz közel eső részét. Ennek a csererdőnek ma már semmi nyoma, de emlékét megőrizte az Aranyos melletti Cserhát-puszta neve. (...)

Az írott források feljegyezték, hogy Komárom megye és így Csallóköz is egyike volt azoknak a területeknek, ahol az ősi színmagyar faj megtelepedett. Az írott emléket megerősítik a következő csallóközi helynevek, amelyek közül nem egy már csak dűlőnévben tartja fenn az emlékét egy-egy elpusztult községnek, falunak. Az első pillanatra feltűnnek az alábbi csallóközi helynevek: Kis- és Nagymagyar, Nagymegyer, Megyercs, Kis- és Nagyudvarnok, Kürt, (...) Árpá, Árpád, Vitézárpad, Árpadsoka elpusztult faluk Bős határában, Vajka, Vajkasziget, (...) Tárnok, Nyék, Csenke, Kavalhát, Csongor-dűlő (Tonkháza). (...)

Egész Csallóköz és Guta és Kamocsa között a Vágmellék nemcsak őseink bejövetelekor, de még századokon keresztül is a vizek, folyók, nádasok, zombékok végtelen útvesztőivel volt tele és ezzel annyira el volt zárva a világtól, hogy az oda letelepült színmagyarság legtovább meg tudta őrizni ősi eredetiségét. Nem túlozunk, amikor azt állítjuk, hogy az itt élő magyarok áldoztak legtovább a berkek, vizek és források mentén a pogány istenüknek. Itt tudták legtovább fenntartani a táltosok, a boncok, a magyarok istenének tiszteletét és itt

17 Forrás: Csallóközi naptár 1934. évre. Komárom, 1930.

szúrták le az utolsó fehér lovat, mint az égő máglya mellett a pogány istennek bemutatott áldozatot. Az idemenekült és az ingoványok útvesztőitől védett pogány magyar kultusz itt tudott legtovább dacolni a mindegyre terjedő kereszténységgel.

Mindezt eléggé bizonyítja maga Guta község neve, amely a pogány magyar kultuszban a rossz szellem kifejezésére szolgált. Ezt bizonyítja a Pogányhely nevű dűlő Guta, Szimó és Naszvad között, a Pogány-sziget és Bálványvíz nevű határrészek a bósi határban, a Máglyadomb-dűlő Etrekarcsa mellett, a Máglya elpusztult falu neve Bogya határában és Pogány nevű elpusztult falu Bős közelében (...)

Csallóközhöz fűződik a magyar regevilágnak egyik legszebb gyöngye, az Aranykert regéje, amelyet ma már széltében-hosszában mesélnek mindenütt, ahol csak magyarok élnek. Csallóköz lelkivilága annyira összenőtt e bájos regével, hogy még e regének a földbe írt történetének az elmosódott nyomait is megtaláljuk és nem egy csallóközi helynévben bukkanunk rá e kedves mese nyomaira. (...)

Nincsenek írott emlékeink, hogy a ma már csak úgyszólván Amerika őserdeiben élő vízépítő állat, a hód Csallóközben is tanyázott. Az írott emléket azonban pótolja a földbe írt történelem és csallóközi Hodos falu és a Hodos-major és az 1532-ben elpusztult Hodos halastó Csicsó mellett. A Hodos-dűlő neve igazolja, hogy itt is tanyázott ez az Európából már kipusztult állat, amely bőven megtalálta itt a két életfeltételét: a sok vizet és a nagy erdőket. No, a sok vizet még elhiszi nekem a jó csallóközi, mert van belőle most is bőven, de a csallóközi erdőkre már hitetlenül csóválja a fejét, pedig a Mátyás király korabeli feljegyzések nagy csallóközi cser- és tölgyerdőket említenek meg, de hát nem eléggé bizonyítanak-e a feljegyzések nem léteben is az alábbi csallóközi helynevek, mint teszem föl: Cserhát-pusztá, Erdőkarcsa, Erdőhátkarcsa, Bodzáserdő, és Erdőaljai-major, Vágotterdő, Nagyerdő-pusztá, Feketeerdő-pusztá, Kiserdőmalomhely. (...)

Hogy Csallóköz századokkal ezelőtt sok kis szigetből állott és sok kisebb, nagyobb folyó, ér csörgedezett e szigetek között, sok dűlőnév elárulja és ahol most a víznek se híre, se hamva, ott valamikor malom kepelgetett. (...) Az Ócsa melletti Malomárok, a Malomföldre Bős, a Malomhely nevű dűlő Várkony mellett eléggé bizonyítja.

Csallóköz vizeinek halbőségét igen sok hely és családnév örökíti meg az okiratos emlékeken kívül. Ilyenek: Pontyos-tó-dűlő Hodos mellett, Tok-tanya, régi dűlőnév Csicsónál és a következő községnevek: Keszegfalva, Kis- és Nagykeszi, (...) Abonycsukár (Sikabony régi neve), Harcsás és az alábbi csallóközi családnévek: Keszegh, Póda, Csukássy, Halászi, Halas, Halász, Halasi, Pontyos (említik 1795-ben Tanyon), Czompó (ugyanott 1789-ben),

Kárász, Csukárd mind azt bizonyítják, hogy volt itt hal bőven és nagyon sokan foglalkoztak a halászáttal. (...)

Csallóköz régi vadbőségének is megtaláljuk emlékeit a helynevekben. A Vadaspuszta Őrs határában Mátyás király vadaskertjének az emlékét őrzi, az apácaszakállasi Nyestekmajor elárulja, hogy a nyest nagyon gyakori volt e szigeteken, a Ravaszlik nevű dülők, amelyek egész Csallóközben igen gyakoriak, elárulják, hogy a farkas nagyon is gyakori vendége, helyesebben állandó lakója volt e szigeteknek (...). 1626. február 25-én egy boszorkánypörben kihallgatják a tanyi pásztort és azt vallja, hogy a tehének elvesztéséhez nem kell a boszorkányasszonyok bűbájossága, mert elvégzik azt a réti és a nádi farkasok és ezekből a toportyán férgemből rengeteg van és jaj annak a tehénnek; amelyik a nádasba beletéved, annak már csak a csontjait találja meg a gazdája, ha ugyan be merészkedett menni a nádasba. A tanyi pástornak több esze volt tehát, mint az egész vármegyének, mert nem ült fel a mendemondának és nem hitt a boszorkányokban, pedig akkor alig volt falu, ahol egy szerencsétlen nőt meg ne égettek volna azért, mert boszorkánynak tartották. (...)

A régi igazságszolgáltatás emlékeit őrzik a következő dülőnevek: Akasztófadomb Nagymegyér mellett, ahol az ezerhétszázas években boszorkányt is égettek és 1848-ban pár szőkevény katonát végeztek ki, a Törvényföld-dülő Dénes mellett, ahol még a múlt században láthatók voltak az akasztófa maradványai. (...) Szomorú, lehangoló emlékek ezek.

A régi hadászat emlékei is beírták nevüket a csallóközi földbe, amit Őralja- major, Őrspuszta, Tatárhányások dülők, Várparlag, Békevár, Csigagyür, Guta mellett eléggé bizonyítanak.

Ezzel még egyáltalában nem merítettem ki az anyagot, de hiszen ez a rövid vázlat is eléggé bizonyítja, hogy Csallóköz földbe írt története a legbeszédesebb történet azok előtt, akik szeretettel közelednek hozzá és akik tudnak belőle olvasni.

A rejtelmes Csallóköz¹⁸

Bizony rejtelmes Csallóközről is lehet beszélni, mert a jó öreg Csallóköz még a múlt század közepéig is rejtélyes, változó és titokzatos volt, mint egy szép, szeszélyes asszony. Az összes rejtekhelyeit, nádasok, füzesek, vízerek, lápok útvesztőit, limbusait megismerni, kikutatni, azokban eligazodni, kevés volt egy ember élete. A régi világban a folyókat nem szabályozták

18 Forrás: Csallóközi naptár 1927. évre. Komárom, 1926.

töltések, gátok, arra folytak a vizek amerre lejtőt találtak. Pár száz évvel ezelőtt Csallóköz a Nagy- és a Kis-Duna mellékágainak, a nádasoknak, láp oknak, zsombékoknak, a süppedő "kotló laposok"-nak, réteknek, füzeseknek valóságos útvesztője volt. De ez az útvesztő állandóan változott. Egy-egy nagyobb esőzés, olvadás okozta áradás egészen új mellékágakat, ereket ásattak az iszap és kavicsrétegben a rengeteg víztömeggel. A régi erek, mellékágak, folyócskák eltűntek, mintha sose lettek volna ott, újak keletkeztek új szigetekkel, zátonyokkal, új hordalékokkal. Még a saját földjén is nemegyszer alig tudott kiigazodni a jó csallóközi, mert máról-holnapra megváltozott minden. Újra kellett kezdeni az ismerkedést ezzel a boszorkányos földdel. És amikor már kezdett egy kicsit beleszokni, hogy merre vannak az új erek, torkolatok (csallóköziek nyelvén tőnek hívták a torkolatot, innét: Erecstő, Mélyértő, Csiliztő) az új ágak, gázlók, úsztatók, forgók, megint jött egy újabb árvíz és boszorkányos módon megint megváltoztatott mindent. Szóval csalóka volt ez a föld és azért hívták Csallóköznek.

Az csak természetes, hogy a nádasok, vízerek, füzesek, zátonyok útvesztőjében nem igen volt tanácsos eltévedni egy pár száz évvel ezelőtt. Az elővigyázatos csallóközi nem is indult el egymagában az ilyen veszedelmes útra. Akkortájt könnyen ott hagyhatta az ember a fogát, lévén akkor réti, nádi és egyéb farkas bőven ezekben a nád- és fűzfarengetegekben. Egy XV. századbeli tanúvallomásból tudjuk, hogy a csallóközi pásztorok arról panaszkodtak, hogy ha egy tehén véletlenül elmaradt a nyájtól, azt rendszeren felfalták a farkasok. Belekergették a nádasba, ott aztán elbántak szegény párával. Ha a kárvallott gazda másnap volt olyan merész és a törtetett csapáson követte a nyomot a nádrengetegben a Bimbónak, vagy a Rózsának a csontjain a rókák, nádi sasok civakodtak már. Így járt minden állat, amely a nádasba tévedt. Az embernek se volt tanácsos egyedül kóborolni a nádrengetegben.

De azért senki se gondolja ám, hogy nem akadtak merész, vállalkozó szellemű, bátor emberek, akik ne merészkedtek volna be ezekbe a veszedelmes helyekre, sőt voltak, akik állandóan a vizek, nádak, rétek, füzesek, zátonyok, szigetek e titokzatos és végtelen birodalmát járták.

Ilyenek voltak az aranyásók, az aranymosók, (...) akik hetekig kóboroltak a Duna mentén és a Duna fővényéből mosták ki kezdetleges eszközeikkel az aranyport.

Aztán ilyen vízen járó emberek voltak a halászok, akiknek fő életemük éppen a vízi birodalom volt.

Ilyenek voltak a különböző vadra leső vadászok. Ha téli bundára vagy bekecsre való meleg prémre volt szüksége a csallóközieseknek, de még inkább, ha a szíve választotta

áhitózott ilyen prémre, akkor nem igen nézte a veszedelmet és elindult rókára, farkasra, vidrára, régebben hódra, erre a Csallóközben már kiveszett állatra vadászni. Aztán nem is volt igazi legény, akinek a süvegét nem díszítette a kócsag, vagy a darutoll! Erre nem is egyszer vadásztak a csallóközi legények. Vadkacsa, vadliba, vízicsibe, vízityúk és a vízi szárnyasok száz és százféle faja szintén kecségtette a vadászokat, hogy zsákmányul ejtsenek azokból.

Aztán ott volt a vízi birodalom egyik specialitása: a csíkász, aki csíkos tarisznyájával a vállán a mocsaras vizeket leste, hogy hol bugyborésszik a víz és ott elkezdett csíkra, erre az eleven állatra halászni. Ha sikerült a fogás és hazavitte a nyüzsgő csíkokat, otthon az asszony csíkoskáposztát főzött az embernek. A csíkoskáposzta ma már csak az öregebb csallóköziek emlékében él, a mai kor gyermeke már nem ismeri. Maga a csík is kiveszében van Csallóközben és maholnap már csak a csíktól származott népies hasonlatban (eleven, mint a csík) fog fennmaradni a csík neve!

80–100 évvel ezelőtt még sok vidra élt Csallóközben és igen sok volt a vidravadász. Az akkori útleírások nagyon gyakran és részletesen írnak a csallóközi vidravadászokról.

A vizek birodalma, a Csallóköz nádasainak, füzeseinek kóbor lakói az aranyásók, a halászok, vadászok, madarászok száma aztán később megszorodott a molnárok, a révészek, komposok, a talpasok, a tutajosok, a víz és útmenti csárdások, kocsmárosok, pásztorok csőszök, nádvagók, a vesszősedők, a gyékényesek, a kosárfonók számával.

E sokféle foglalkozásúak mellett hamarosan megjelentek a bujdosók, akik valamilyen rossz fát tettek a tűzre. A rossz fa alatt azonban nem kell mindig valami nagy bűnt érteni, mert nem egyszer politikai menekülteket is rejtegetett a csallóközi zombékrengeteg. Az osztrák sógor komizkodásai előtt igen sok jó magyar menekült erre a biztos rejtekhelyre! Hiszen még az 1848–49-i magyar szabadságharc alatt is nemegyszer megtörtént, hogy a Csallóközben rekviráló osztrák katonák előtt a falvak népe kocsistul-lovastul bemenekült a végtelen nádasokba! Ott aztán kutathatta az osztrák sógor! Aki a Csallóköz végtelen nádasába bevette magát, azt kereshette a legügyesebb titkosrendőr, az ha önként elő nem jött egészen elveszett a külvilág számára. Elnyelte a nagy végtelen nádas, elnyelte a rejtelmes Csallóköz.

A csallóközi aranymosás¹⁹

(...) Aranyat mosni, aranyászni jelenti azt a foglalkozást, amely iszapolás útján a folyamok fővenyéből kiválasztja, kimossa az arany szemeket. Ezt a foglalkozást úzóket nevezték és nevezik ma is Csallóközben aranyásznak, aranymosóknak.

Hazánkban már az ősidőkben mostak aranyat, Csallóközben a rómaiak idejében a quádok űzték leginkább ezt a mesterséget. űgy, hogy midőn őseink elfoglalták Csallóközt, itt már eléggé kifejlődött aranymosó mesterséget találtak, amelyet könnyűszerrel eltanulhattak a bentlakóktól.

Hogy őseink szívesen ráadták fejüket az aranymosásra, azt olthatatlan kincsszomjukon kívül több körülmény elősegítette.

Őseink, mint nomád nép, nem szívesen telepedtek le, kapva-kaptak tehát az úgynevezett nem helyhez kötött vándorló foglalkozáson. És ilyen foglalkozás volt az aranymosás is. Az aranymosó nem kötheti helyhez a foglalkozását. Már az idő alatt is hosszú partvidéket kell neki bekóborolni, míg megfelelő zátonyhoz, kavicsoshoz jut, ahol érdemes felűtni a sátorfáját és aranymosó padját. De az a zátony se adja örökké az arany szemeket, kimerűl. Tovább kell vándorolni. (...)

A csallóközi aranyász felment sokszor Ausztriába, vagy a Duna mellékfolyóin a Kárpátokba, sokszor le a Dunán egész délig.

Ennek az aranymosó foglalkozásnak ez a kóborló tulajdonsága volt a fő vonzerő, amely őseink közül többet rákapatott erre a mesterségre. (...)

Őseink közül nem egy adta a fejét erre a mesterségre, mert a halász- és a pásztorélet sok-sok mellékkörülményét, mozzanatát megtalálta abban, a magányosságot, a szabadság és a függetlenség érzetét, nem parancsolt neki senki.

Ha pogány volt még, vonzotta a víz iránti tisztelete, áldozhatott pogány istenének, vizet, berket talált eleget.

Nem túlozunk akkor, midőn azt mondjuk, hogy az aranymosók, különösen a csallóközi aranyászok azok közé tartoztak, akik legtovább megőrizték a pogány magyar vallást, legtovább tudtak dacolni a terjedő kereszténységgel.

¹⁹ Forrás: A csallóközi aranymosás. Komárom, 1911. Szerzői kiad. 76 p. (Részletek) – A kötetből újabb válogatás jelent meg 2002-ben Pozsonyban a Kaligram Kiadónál Koncsol László szerkesztésében, Mácza Mihály előszavával.

Csallóköz századokkal ezelőtt át és át volt szeldesve vizekkel, sűrű erdők borították, ebben az útvesztőben a csallóközi halász, a csallóközi aranyász meghúzhatta magát több századon át pogány kultuszával együtt.

Mindezt eléggé bizonyítja a Pogányhely nevű dűlő Guta, Szimó és Naszvad körül, a Pogánysziget, s a Bálványvíz nevű határrészek a bösi határban. (...)

Vannak, akik az aranyászokat olyan dologkerülőeknek tartják, afféle típusnak, mint a Hermann Ottó által olyan megkapóan leírt "szerencsehalász". (...) De akik ezt állítják, túloznak.

A csallóközi aranyásznak és a fent említett szerencsehalásznak csak egy közös vonása van, s ez az, hogy mindketten várják a szerencsét, erősen reménykednek, de míg a szerencsehalász egyszerűen kiveti hálóját vagy a horgát, aztán a parton vagy a tutajon várja tétlenül a jó szerencsét, addig az aranyász fáradtságos munka után jut ahhoz a pár szem aranyhoz. Egész nap, sokszor másodmagával meri a vizet a mosópadra. Aztán hányszor nincs eredmény!

E fáradtságos munka mellett sok veszélynek is ki volt téve a csallóközi aranyász pár századdal előbb, amikor még végtelen nádasok borították el Csallóközt. (...)

Aki ilyen végtelen nádasba, süppedő ingoványba beletévedt, az sokszor ott is veszett ebben az útvesztőben. De ezekhez járult az a veszély is, hogy a réti és a nádi farkasok farkái nem egyszer csörtettek elő a sziszegő nád és zörrenő haraszt közül. (...)

Visszatérve az aranyászokra, az aranyász lelkivilága magányt szerető, mondhatnám ábrándozásra hajló, amely fellegvárakat épít, ha a mában csalódik, bízik a holnapban. (...)

Ezeknek az aranymosóknak, ezeknek a kincset kereső csallóközi Ripp van Winkléknek lelke aztán tele van reménnyel, ábránddal. Meséket, regéket gondol ki.

Sajnos, ezek közül az aranyász mesék közül csak egyet-kettőt ismerünk, minő az Aranykert regéje. A többit elfeledték. Az utókorra nem maradt belőle más semmi, mint néhány közmondás, szólásmód, amelyet nem is annyira az aranyászok használtak, hanem inkább őket gúnyolták vele.

Pedig, mint a magyar halásznak megvan a maga mesevilága, népdala, éppúgy megvolt a csallóközi aranyásznak is mindez. De ez már mind feledésbe ment, mint ahogy pár év múlva már azt is kevesen fogják tudni, hogy mi is volt az az aranyász? A csallóközi aranyászok utolsó mohikánjai is kihalnak maholnap és legfeljebb egy-egy csallóközi hely, zátony, határrész neve őrzi majd az emléküket és egy szép mese, az Aranykert meséje.

Hadd mentsem meg tehát az emlékezésnek, ami még megmenthető! (...)

Aranykertnek nevezik Csallóköz a csallóközi aranyászok meséiben. Az aranyásznak emberektől elzárt foglalkozásában képzelete csapongott, fantáziált, s látva azt a sok-sok aranyszemet a homokban, kereste, kutatta, hogy hogyan került az oda? Mit tudott ő szegény aranyat tartalmazó kőzetről, amelyet az idő vasfoga mindig apróbb és apróbb darabokra porlaszt, s a víz lehozza a folyók partjaira. Ő ehhez nem értett. De hát magyarázatát akarta adni. Kigondolt ott a füzesek unalmasságában egy szép mesét. Megszületett agyában az Aranykert, az Ilka vagy a Jóka-szigete, a Macska-rév, a Mogyorósi rét, Tündér Ilona, az aranyhajú tündérek, a hajukból kihullott aranypor, a boldog kor, az emberi gonoszság, az aranypatkó és a Csallóköz. Ebből aztán megkonstruálta szépen az Aranykert gyönyörű meséjét, amely még most is él a csallóközi nép ajkán.

A mese röviden ez: Csallóköz azelőtt Aranykert volt, ebben az Aranykertben tündérek laktak. Tündér Ilona volt a királynéjuk. Örök tavasz virult itt, s aranygyümölcsök termettek. Fényes vízi palotáikból rendszeren a Kis-Dunán levő Jóka, régente Ilka szigetére rándultak ki, ahonnét a Macska-réven át a Mogyorósi rétre mentek mulatni. Ha a tündérek távoztak, útjukat megjelölte a hajukból kihullott aranypor, amelyből ki-ki annyit szedhetett, amennyit akart. Ez a fövénybe hullatott aranypor már összefüggésben van az aranymosással. A mese vége aztán az, hogy egyszer egy halandó ocsmány módon viselkedett a tündérek asztalánál, erre a tündérek örökre eltűntek, mindössze egy aranypatkót hagytak hátra. A boldog kornak vége szakadt. Így lett az Aranykertből Csallóköz, amely valósággal megcsalta az embereket, akik a boldog kor reményében mentek oda.

E mesében az aranymosásra vonatkozó részeken kívül megcsillámlik a boldog aranykor emléke, amely minden nép regevilágában előfordul. (...)

Érdekes, hogy az Aranykert emlékét őrzi egy Aranykert nevű dűlő a Csallóközben, amely fekszik a Tany és Füss közötti országút mellett, a kanális hídjához közel.

Aranyos csallóközi község nevéhez egy kedves aranyász legenda fűződik, amelyet Pázmány Dániel, Csongrád megye levéltárnoka gyűjtéséből közölök:

A legenda szerint egy Duna bal parti molnárlegény Ácsra járt egy leányhoz, és valahányszor a Dunán átcsónakázott, mindannyiszor egy rózsát tűzött kalapjához. Egy ízben a szél kalapja mellől a rózsát kitepte, s az iszapba vágta. Visszajövén a molnárlegény, a rózsát csónakja mellett megtalálta, s nagy öröme a rózsa aranyporral volt behintve. A helyet elnevezte Aranyosnak, s már ekkor - azon a helyen megkezdődött az aranymosás.

Hasonlóan kedves dolgot énekelt meg Tompa Mihály az Ásvány falu regéjében.

Lássuk most a csallóközi aranyászokra vonatkozó közmondásokat.

Csak néhány közmondás, népies szólásmód és egy mondóka maradt csak fenn a csallóközi aranymosók emlékeiből.

Egy ilyen közmondás, melyet a csallóközi nép használ, s amely a letűnt aranyászó foglalkozás emlékét őrzi, így szól: "Kenyerész, mint az aranyász" azaz: kenyéren él, mint az aranyász. PásztoreMBERre szokták mondani, akinek eledele leginkább a kenyér.

Aztán fennmaradt még a csallóközi aranyászközl egy mondás is, mely szerint:

"Sokat fárad a vadász,
Ritkán száraz a halász;
Mindig vizes az aranyász." (...)

Használja még a csallóközi nép ezt a közmondást is: "Ahány aranyász, annyi rongyász", és "Harminc aranyász, harminc halász és harminc vadász, kilencven koldus."

Mindezekkel azt akarta a csallóközi nép kifejezésre juttatni, hogy az aranymosásból nem igen lehetett meggazdagodni, mert amelyik aranyásznak hű kísérlője volt a szerencse, azt rendszeren könnyelmű élettel verte meg az Isten. Amit keresett, hamar elverte, elitta. "Sok pénzt kerestek, de azért mégis élhetetlenek voltak" - mondja róluk az öregebb csallóközi. (...)

Mondanunk se kell, hogy az aranyász könnyebben, kevesebb fáradsággal jut az aranyhoz, mint az aranybányász. Az utóbbinak ugyanis az aranyat tartalmazó ércet ki kell fejtenie a bányá mélyéből, azt felszállítani, gépekkel összezúzni, s a zúradékot vízzel mosni, hogy az idegen anyag elváljon az aranytól. Az aranymosó csak az utolsó aktust végzi el, a vízzel való mosogatást, a többit elvégzi a természet. Az aranyat tartalmazó sziklát ledönti az idők mindent megemésztő vasfoga, az időjárás hirtelen változása, az esők, havazások mind kisebb darabokra porlasztják azt, végre fövény alakjában lehordja a víz az alsóbb helyekre, s ott a folyamok medrében, partjain lerakódik. Ezek az árvízi aranytelepek, amelyek alkalmat szolgáltatnak az aranymosásra. (...)

Az aranyász által termelt aranyat mosott aranynak nevezik, megkülönböztetésül a bányászott aranytól.

Az arany por alakjában hazánk folyóvizeinek homok, kavics, iszap lerakódásaiban bőven előfordult a régi időben. (...)

Első királyaink minden aranyat és ezüstöt tartalmazó jószágot, hogy a pénzhiányt pótolják, minden ellenszolgáltatás nélkül lefoglaltak. Ez idő tájt Csallóközben és másutt is aranyat csak a király mosathatott.

Károly Róbert már enged e merevségből, az 1327-i oklevelében megengedi, hogy az aranyat és ezüstöt tartalmazó jószágokat, ha a király csere útján megváltani nem akarja, a földbirtokosok megtarthatják, sőt a királyi jövedelem egyharmada is az övéké. Nagy Lajos 1351. évi 13. tc.-ben még inkább kiterjeszti a birtokosok jogait. Zsigmond alatt az aranyat tartalmazó jószágokat elcsereélni csak akkor lehetett a királynak, ha a földesúr beleegyezett; a termelt aranyat, ha saját maga nem használta fel, a királynak kellett eladnia.

Mátyás király mindezeket a kedvezményeket megszorítja, az 1486. évi 49. tc.-kel a régi állapotokat állította vissza. Az arany és az ezüst monopóliumok lettek. A földbirtokosok a saját földjeiken is csak akkor termelhettek aranyat, ha ezen jogot a király nekik adományozta. Végre az 1523. évi 39. tc. az arany, ezüst termelését bizonyos feltételek mellett szabadnak nyilvánította.

Érdemes följegyezni, hogy Zsigmond király éppen Komárom vármegyében, tatai tartózkodása alatt ad ki egy rendeletet, amely a csallóközi aranymosókat is közelebről érdekli. 1425. május 14-én ugyanis Zsigmond király eltiltja az idegeneket Magyarországon a nyers arany és ezüst vásárlásától. (...)

Zsigmond királynak e tilalma eléggé érinthette a csallóközi aranymosást; de Csallóköz közel fekvén a határhoz, a tilalmat bizonyosan kijátszották, s ha kellett, ki is csempészték az aranyat.

Az aranyászokra vonatkozólag nem egyszer hoztak rendszabályokat, rendeleteket. Egy ilyen érdekes rendeletet találunk Komárom vármegyének 1791. évi közgyűlési jegyzőkönyvében, mely szerint: "Az aranyászok az aranyat és ezüstöt nem másoknak, hanem egyedül a cs. kir. Bányatisztségeknek adhatják el."

Mindebből az következik, hogy a XVIII. század végén még sokan foglalkoztak Komárom vármegyében aranymosással, mert ha csak egynehány aranyász lézengett volna a vármegyében, feleslegesnek tartották volna, hogy a vármegyei közgyűlésen még külön rendelettel is szabályozzák őket. (...)

Nem kell azt hinni, hogy csak a mai folyóvizek mentén mostak aranyat a Csallóközben. Ahol most gőzeke hasogatja mélyen a földet, ott valamikor száz és száz kisebb nagyobb ér, patak folydogált. (...) Tekintettel, hogy ezek mind az aranyban gazdag iszapot lerakó Dunának voltak a mellékágai, erei, ezek partjain is aranyat tartalmazott a fővény. Így bizonyosan nemcsak a nagyobb ágak partjain mostak aranyat, hanem a kisebb erek mellett is felütötte tanyáját az aranyász. Vizet, eret, folyót talált ott bőven, amennyi csak kellett. (...)

Így aztán megesik, hogy gödör, árokásás közben aranszemekben gazdag homokot találnak Csallóközben, amint például Komáromban 1909. évben, midőn a fő gyűjtőcsatornát ásták, az Anglia sétatéren több méter mélyen aranyban gazdag folyamhordta homokra bukkantak nagyobb mennyiségben. (...)

A Győr megyei Szap község legelője is valamikor szintén vízmeder és part volt. A gyepek alatt elterülő homokban – a szapiak szerint – annyi az arany, hogy azon az egész község határát meg lehetne venni.

Hogy Csallóközben milyen elterjedt foglalkozás volt az aranymosás, eléggé bizonyítja több csallóközi helynév, családnév, amelyeknek az eredetét az aranymosásra lehet visszavezetni. Lássunk ezek közül néhányat:

I. *Aranykert*. Csallóköz régi neve az aranyászok regéiben. (...)

Itt említem meg, hogy némelyek szerint nem az egész Csallóközt, hanem csak Komáromot nevezték Aranykertnek, Csallóközt pedig Aranyköznek. (...)

1891-ben még űzték Komáromban az aranymosást.

Felemlítésre méltó, hogy Apáczaszakállas község egy részét ma is Aranykertnek hívja a nép.

II. *Aranykert dűlő*. (...)

III. *Aranyos község*. Aranyos, csallóközi község neve is emlékeztet a csallóközi aranymosásra. (...) E csallóközi községet is a közelében divó aranymosásról nevezték Aranyosnak, az bizonyos. Régi okiratok már ezen a néven említik Aranyost, így 1327-ben Károly Róbert is e néven adja e falut, amely akkor két részből állott, elsőszülött fiának, Lászlónak jegyajándékképpen. (...)

Hogy Aranyos, csallóközi község, tényleg az aranyban gazdag fővénye után kapta nevét, az abból tűnik ki leginkább, hogy 1075-ben Aranyost Aureus Locus néven említik az okiratok.

Előfordul még Aranyos Aureus Locus néven 1094-ben, 1124-ben is. (...)

Fényes is így emlékezik meg Aranyosról. (...)

"Aranyos nevét hihetőleg onnét vette, hogy valamint hajdan, úgy most is sok aranyat rak le az iszap a Duna zátonyain, mit az aranyászok kimosván, Győrbe szoktak beváltás végett elvinni."

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a mostani Aranyos csak névleg a régi Aranyos; mert tényleg a régi Aranyost már régen elpusztították a Duna nyaldosó hullámai, s a régi Aranyosnak lakói a mostani Aranyos helyére telepedtek le. A régi Aranyos tehát már csak névleg él, de tényleg nem létezik. (...)

Természetesen az aranymosással összefüggésben vannak mindazok a helynevek, amelyek Aranyos község nevéből származnak, mint például Alsóaranyos, Felsőaranyos, vagy egyszerűen csak Felaranyos.

IV. *Aranyostelek.* Az aranyosi határban feküdt. Neve kétségkívül az aranymosásból származik. A törökök midőn elpusztították, lakosai a mai Aranyosra menekültek és ott települtek le. (...)

V. *Aranyos és Aranyos családok* neve és az aranymosás közötti összefüggés nem minden alap nélküli. (...)

VI. *Aranyossy család* neve annyiban függ össze a csallóközi aranymosással, hogy Aranyos község nevéből származik, amely nevét az aranymosásnak köszönheti.

VII. *Aranyosdomb.* 1269-ben említenek egy Aranyos nevű halmot Csallóközben, amely nevét bizonyára szintén az aranyfövénytől nyerte, - közelebbi helyét azonban nem tudjuk. (...)

VIII. *Aranysziget.* A Vág folyó szigete volt Komáromnál az új vasúti híd fölött, amely nevét szintén az aranymosástól vette. Ma már nem sziget, mert egyé olvadt régen a Vág bal partjával. (...)

IX. *Aranyosi földek.* Hajdan a szapi határban egy dűlőt Aranyosi földeknek nevezett a nép azért, mert ott a szájhagyomány szerint falu volt, s ott nagyban űzték az aranymosást. Tulajdonképpen ez a falu volt a hajdani Szap, de a víz elmosta, s a lakosok a mai Szap helyére telepedtek le. Ez említett Aranyosi földeken később is, körülbelül 40-50 évvel ezelőtt még 10-15 sátra volt az aranyászoknak. (...)

A fentiekből különösen érdekes az említett aranyászsátor. Az aranyászok este nem mentek be a faluba fedél alá, hanem sátrak alatt töltötték az éjet és ott húzták meg magukat a rossz idő elől.

X. *Aranyász család.* A régi csallóközi nyelvjárásban aranyat mosni annyit jelentett mint: aranyászni, aranyásznyi.

Aki aranyat mosott, az aranyász volt. Ma is úgy hívják őket. Manapság is vannak Csallóközben Aranyász nevű családok; mindenesetre aranymosó foglalkozásuk után kapták ezt a nevet.

Némán, Csicsón ma is élnek ilyen nevű családok és feljegyzésre méltó, hogy többen űzik ezek közül a molnár mesterséget, ami azt bizonyítja, hogy amikor az aranymosással felhagytak, nem tudtak megválni a vízi élettől, s molnár mesterségre adták fejüket. Az sem lehetetlen, hogy a molnársággal egy időben űzték valamikor az aranymosást, például mikor nem volt örölni valójuk. (...)

XI. *Aranyászdűlő.* A csallóközi aranyászok emlékét őrzi az Aranyász nevű dűlő az Illésháza, Pozsony megyei csallóközi község, határában (...).

XII. *Aranyászkő.* A Duna sodra által összehordott kavicsos, zátonyos képződmény Csicsó és Néma között, Ásványtő felett, Vénekkal szemben, a Bezdáni csárdánál. Itt szoktak a környékbeli aranyosók aranyászni. Jelenleg egy újabb szerkezetű aranykotró hajó (népies nevén, aranykotró báger) működik ott egy aranybányász mérnök felügyelete alatt. A hajón gépész és munkások látják el a szolgálatot. A munkások szapi és némai aranyosó nemzetségből származottak. A bányász mérnök egy újonnan megkonstruált szerkezettel aranyat keres a dunai fővenyben, hogy az aranyosást a modern technika segítségével újra fellendítse a Csallóközben. (...)

XIII. *Mosótanya.* A somorjai határban egy Duna-parti részt neveznek így, amely nevét az aranyosástól vette. (...)

XIV. *Aranyosó zátony.* Néma község alatt terült el, amelyet azonban a nagy Duna árja már rég elhordott, úgy 1860 körül. A némaiak itt szoktak aranyászni. (...)

XV. *Közmondások.* (...)

Ami a csallóközi aranyosás irodalmát illeti, régebben gyakrabban foglalkoztak írónk vele, de aztán mindig gyérül a csallóközi aranyosásról való megemlékezés úgy, hogy sokan ma már kezdik mesének tartani, hogy Csallóközben aranyat is mostak volna. Pedig a régi öregek még sokat olvastak róla, maholnap azonban azok is kihalnak, akik láttak még aranyat mosni a Csallóközben. (...)

Áttérve magára az aranyosási aktusra, más aranyosó vidéken a legegyszerűbb aranyosó eszköz a szérke; tál alakú, bádognál, fából vagy tőkhéjből. A munkás iszappal tölti meg, aztán vizet merít hozzá, a víz s a föld összekeveredése után a vízben lebegni hagyja a szérkét, majd jól megpergeti: a centrifugális erő a felszínre került homokot kilöki a tálból, a leülepedett arany visszamarad.

Kutatásaim közben nem tudtam nyomára akadni, hogy használták-e, vagy használják-e Csallóközben ezt a primitív szerszámot, a szérkét, amely Kaliforniában még mindig használatban van.

Tökéletesebb az aranyosópad, mely 45 fokú szög alatt lejt. Sok helyen a vályú fenekét rézsút befűrészelték, vagy posztóval, durva vászonnal vonták be, s azokra tapadt az arany szem. Mielőtt a csallóközi ember felállította volna mosópadját, alkalmas helyet keresett; lapátjára vízzel kevert iszapot vett, azt vízbe addig mártogatta, tartogatta, míg a homokot a víz

kisodorta. A visszamaradt arany mennyisége mutatta meg, hogy érdemes-e ott tanyát ütni. Ez az eljárás az aranyezés. (...)

Az arany, amely akár a szérkében, akár a mosópadban visszamaradt, nem volt még tiszta arany, többé-kevésbé homokot is tartalmazott, amelytől úgy tisztították meg, hogy higanyal dörzsölték össze. Ezáltal a higany és arany, úgynevezett aranyfoncsort (aranyamalgam) képezett, a homok pedig visszamaradt. Az aranyfoncsort kanálba véve tűz felett forralták, míg a higany teljesen el nem párolgott. Az így nyert aranyat rendszeren a győri aranybeváltó hivatalnál váltották be, illetve váltják be még most is, ha esetleg mosnak aranyat.

Csicsón s a Komárom megyei Csallóközben az alább felsorolt eszközöket használta minden aranyász. Megjegyzem, hogy az elnevezések a nép ajkáról valók, így hívta és hívja ezeket a szerszámokat maga a nép. (...)

a.) *Aranymosópad*. Négy lábú, lejtős vályúszerű alkotmány. Feneke rézsút be volt fűrészelve, hogy az aranyszemeket felfogja.

b.) *Aranynézőlapát*. Fából. A lapát belseje égetve volt, hogy az aranyszemeket jobban felfogja.

c.) *Aranykaparóvas*. Az aranyport kaparták ki a mosópad rovátkáiból ezzel a kampós szerszámmal.

d.) *Választó*. Kis teknőhöz hasonlít, melynek egyik, kisebb oldala hiányzik. A meglévő oldalán fogantyú van, a teknő közepén a hosszú oldalak fent léccel voltak összekötve. Így két kézre fogva vízbe mártogatták, hogy a mosópadból kikerült homokos aranyat a homoktól megtisztítsák. Belseje szintén égetve volt.

e.) *Köpőce*. Vízmerítő lapát. Hasonlít a serpenyő nevű konyhaedényhez, persze annál sokkal nagyobb.

f.) *Aranytüzelőkanál*. Vaskanál, melyben a higanyt az aranyorból tűzön kiégetik.

Az eljárás, amint azt a csicsóiak elbeszélték, a következő volt: Az aranyász az aranyező lapáttal több helyen megvizsgálta a dunai fővényt (aranyezés), s ahol a legtöbb aranyszem tapadt a lapát megszenesedett részére, ott állította fel a mosópadot. Az aranyat rejtő, kavicsos homokból pár lapáttal tett a pad legmagasabb részére, s azt a köpőce segélyével vízzel öntözgette. A kavicsos homokot lemosta a víz, az aranyszem a pad rovátkáiban fennakadt, amit a kaparóval a választóba kapartak. A választót többszörös vízbemártással megtisztították a homoktól, a visszamaradt aranyat csészébe gyűjtötték össze. Otthon aztán higanyal összekeverték, amire a még bentlevő homok - könnyebb lévén a higanynál, a felszínre került, amit víz locsolgatásával távolítottak el. Most már csak a higanytól kellett az

aranyat megtisztítani, e célból erős vászonzacskóba téve nyomogatták, mire a higany a vásznon át kiszökött. Végre az arany tüzelőkanálban tűzön az utolsó csepp higanyt is kiégették az aranyporból. Az aranyat Győrben a harmincadhivatalban váltották be. Ha 60-70 kr.-t kerestek naponként, rossz keresetnek tartották. Rendesen több aranyász összeállt, s a kereset közös volt. Az aranyásznak ez volt a főfoglalkozása.

Kérdés, mosnak-e még ma is aranyat Csallóközben és hol? A Komárom megyei Csallóközben már sehol. Nem mondom ezzel azt, hogy esetleg egyesek szórványosan nem foglalkoznak napjainkban is aranymosással, de ma már Komárom megyében aranyászó családok nincsenek.

Itt említem meg, hogy Győr megyéből a szőgyei aranyászok át szoktak jönni még napjainkban is a füssi, csicsói, némai partokra, ha ott alkalmas zátony rakott le a víz sodra. Az élelmes aranyásznak ugyanis folyton szemmel kell tartania a partot, hogy nem képződött-e valahol a közelben aranymosásra alkalmas zátony, hol érdemes sátorfát ütnie? A parti birtokosnak valami csekély díjat fizettek a zátony használásáért, ha ott tanyát ütöttek.

Tekintve, hogy az aranyászmesterség a régebbi időben apáról fiúra szállt, az alkalmas zátony megismerésére elég nagy volt a gyakorlatuk és - mondhatnók, hogy a velük született érzékük is eléggé kifejlődött e tekintetben. (...)

Egyik kedvenc aranyászó helyük volt az aranymosóknak a komáromi Erzsébet-sziget. (...)

Az itt működött aranyászok mind aranyosi emberek voltak. Kerestek naponta 1.40-1.60 frt.-ot, ami akkor nagy pénz volt. Ezeknek volt egy hosszúkás, négyszögletes üvegcséjük, amely rovátkával hitelesítve volt, s a beváltáskor a rovátkákból állapították meg, hogy mennyit ér az arany és készpénzben fizették ki. E foglalkozást azért hagyták abba, mert a Duna szabályozása sebesebbé tette a Duna folyását s az aranyat tartalmazó homok nem ülepedhetett le a parton, hanem a folyó medrébe került. Sokszor lehetett látni, hogy a napfényben csak úgy ragyogott a parti fövény. Az aranyászok különösen a Fogthüy-féle kert mellett szerettek tanyát ütni az Erzsébet-szigeten. Asszonyokat, leányokat és gyermekeket is foglalkoztattak az aranymosásnál. Rendesen többen összeálltak "bokrokba", csoportokba. A kereset közös volt. A vizet a zátonyon hevenyében ásott gödörből rendesen ketten merték a mosópadra. (...)

Egy szigeti csósz, Száki Ferenc a következőket mondotta:

"Még ezelőtt öt évvel is mostak itt a sziget orrán aranyat szapi emberek. Volt nekik egy sima rézsútos padjuk, amelyiken egy cm mély és széles rovátkák voltak körösztbe bevésvé.

Némelyiknél posztó is volt a rovátkákban, de azt mondták, hogy a nem posztós pad jobb, mert a fa jobban megfogja az aranyat. Beszélgettünk, hogy milyen az élet náluk, meg nálunk? Azt mondták, hogy ha jól beüt, 60, 80 vagy 100 pengőt is keresnek egy hónap alatt. Mindig dolgoztak. Este kivették azt, amit nappal mostak, reggel meg azt, amit éjjel mostak. Választóvízzel szedték ki az aranyat a deszkáról, aztán kis golyókba gyúrták össze. Összegyúrtak néha akkorát is, mint egy kukoricaszem. Gusztus volt nézni."

Itt megint egy adat arra, hogy az aranyászok nagyon is szorgalmas emberek voltak. Nem csak nappal, de éjjel is dolgoztak. Siettek felhasználni a holdvilágos és a nyári csillagos éjket. E munkához különben nem kellett valami nagy világosság, mert csak vizet kellett merni a vízmerő köpöccével, vagy - mint a szapiak mondták - meringülővel az aranyászdeszkára, amit akár sötétben is elvégezhetek. Az aranymosás többi teendői, az aranyszemek lesöprése a padról, stb. természetesen csak világossal végezhető.

Az éjjeli munkára a meggazdagodás vágya, az olthatatlan kincsszomj, vagy a munkaszeretete ösztönözte-e őket, az a dolog végeredményén nem változtat.

Száki Ferenc említette választóvíz alatt bizonyosan higanyt kell érteni.

A fentebb említett (...) csősz mondtotta még, hogy az aranyászok, akik az Erzsébet-sziget orrán dolgoztak, gyékényből csinált sátrak alatt laktak.

10-15 évvel ezelőtt Czike János tanyi lelkész még többször látott a komáromi Erzsébet-sziget orrán aranyat mosni.

Alapi Gyula dr., Komárom vármegye levéltárnoka és Tóth Imre komáromi városi kamarás öt évvel ezelőtt láttak aranyászni utoljára a komáromi sziget orrán. Az aranyász nem komáromi volt. (...)

Komáromban az öreg Grünhut József aranyműves szokta összevásárolni a kimosott aranyport az aranyásztól. Ő sok érdekes dolgot tud erről a kiveszett foglalkozásról, éppen azért szóról - szóra közöljük szavait. (...)

"Abban a régi jó időben , - úgymond az öreg Grünhut - mikor az aranymosás virágzott, a Duna folyása mentén számos helyen felállították az aranymosók padjaikat. Kis deszkaalkotmány volt ez, és két lába magasabb, kettő alacsonyabb volt. Kétféle ilyen padot ismertek. A pad deszkáját vagy keresztben metszették be kis csatornákkal, vagy posztót szegeztek a deszkára. A szeget alól verték be."

"Erre a padra tették a homokot, melyet a Dunából szedtek ki. Egy közönséges edénnyel folyton meregették a vizet és öntözgették a padon a homokot. Most már így a homok lefolyt, az arany pedig a kis csatornában, vagy a posztóban föntmaradt. Természetesen a posztó több

aranyat fogott fel, mint a deszkába vájt csatorna és az összegyűjtés is könnyebb volt; tehát a posztót jobban szerették, de mert a pénzt sokan sajnálták érte, kevesen használták. "

"Mikor már a homokot lemosták, a posztót megszáritották. A száraz posztóra nagy papirost tettek, a padot megfordították és az egészen száraz posztót levették a padról, kirázták a papirosra és ott volt a kimosott, poralakú arany. Ezt azután összeseperték, (legtöbbször nyúllábat használtak e célra) közönséges kanálba tették higannyal együtt és kiégették. A kiégetés úgy történt, hogy lángra tartották az elkészített kanalat, a higany, mely az aranyat magába szívta, elpárolgott, az arany pedig megmaradt. Ha egyszeri égetés után nem volt elég tiszta az arany, másodszor is kiégették. Kiégetés után kis golyókat csináltak az aranyból."

"Volt rá eset, hogy a teljesen kiégetett aranyban ezüst is volt; ekkor az arany értéke csökkent."

"Egy arany (5 forintos aranypénz) nehézségű aranyért kaptak 5 forintot. (...)"

"Bizony kérem az aranymosók keresete nagyon is bizonytalan volt. Előfordult, hogy egész napon át mostak és nem kerestek semmit. Általában, ha találtak aranyat: egy nap alatt 1–5 forintot kerestek, de a legritkább esetek közé tartozott már az 5 forintnyi napi kereset."

"Komáromban nagyon kevés aranyat mostak"

"Én már 20 éve, hogy nem vettem aranyat, azóta nem hoztak hozzám az aranyászok."

"Abbahagyták az aranymosást, mert a szabályozás folytán a Duna medrébe sok köves és agyagos iszap került és a part alkalmatlan lett aranymosásra. Azután meg a kiégetés veszedelemmel is jár. A higany, kérem mérges gőzt bocsát ki, melyből ha beszív az ember, mind a 32 fogát elveszti, azonkívül még nagyobb szervi bajt is okozhat. Mi, ha tüzes arannyal dolgozunk, aranypénzt teszünk szánkba és a pénz a ráakódott higanytól egészen fehér lesz."

Az aranymosók aranyukat nálunk, aranyműveseknél, ötvösöknél értékesítették, de minket nem tudtak becsapni, mert megpróbáltuk, tiszta-e az arany." (...)

"Legfőbb ok, hogy abbahagyták az aranymosást, az, hogy igen keveset találtak. Fáradságos munka volt nagyon az aranymosás." (...)

Jókai Mór, Csallóköz nagy regényíró szülöttje, nem egy regényében szerepelteti a csallóközi aranyászokat. Mint komáromi, csallóközi születésű, gyermekkorában gyakran látott aranyászni. Ezek a képek megmaradtak lelkében s alkalomadtán fel is használta ezeket. A fekete vér című regényének egyik fejezete: Az aranymosó kunyhója világosan mutatja, hogy Jókai nagyon ismerte az aranymosó mesterséget.

A Lenczi fráter című regényében már egyenesen a csallóközi aranymosást emlegeti. Mikor Lenczi fráter házárdjátékba kezd, s nincs elég pénze a tétre, büszkén veti oda, hogy

leköti zálogul a magyarországi Aranykertben levő aranymosó bányáját. Aztán hozzáteszi Jókai, hogy Lenczinek "valósággal volt a csallóközi birtokuknak a Duna-parti füzesében egy zátony, amelyen egy cigánycsalád aranyat mosott s fizetett érte a földesúrnak évenként hasznobérül egy egész körmöci aranyat." Még többször is említi e regényében Jókai a csallóközi aranybányát és az aranymosó csallóközi cigányokat, amiből az tűnik ki, hogy ő leginkább csak cigányokat látott aranyászni a Csallóközben. A cigánynak ugyanis régi, kedves foglalkozása volt az aranymosás. A part vagy a zátony tulajdonosának kevés évi díjat fizettek érte.

Talán nem lesz érdektelen felemlítenem, hogy egy öreg szavahihető csallóközi beszélte, hogy 40–50 évvel ezelőtt még sokan mostak aranyat a Csallóközben. Találkozott olyan aranymosóval is, aki naponként 5–10 forintot is megkeresett. Persze ez a szerencsétől függött, hogy milyen helyen aranyásztak. Az aranymosásnak is megvolt a maga fortélya, ismerni kellett az iszapot, hogy melyikben van több aranyzem. A családban apáról fiúra szállott az aranymosás mestersége; ezek voltak az aranyászok.

A Pozsony megyei csallóközi aranymosásra nézve Reininger László Somorjáról volt szíves adatokat gyűjteni. Szerinte az aranymosás még az 1890-es évek közepéig dívott Felső-Csallóközben. A napi átlagos kereset 3–10 koronára rúgott. Megjegyzendő, hogy ezen kereset a nyolcvanas évekre áll. Már a kilencvenes években a Duna szabályozása miatt a kereset az aranymosás révén csak 1 korona 20 fill. - 2 koronát tett ki. Ma pedig egyáltalán nem hozna többet, öregebbek állítása szerint, 20–30 fillérről.

Ha most azt kérdezzük, miért hagyták abba az aranymosást a Komárom megyei és a Pozsony megyei Csallóközben, s a Győr megyeiben miért űzik mindig kevesebben és kevesebben? - azt a feleletet kapjuk rá, hogy a Duna szabályozása miatt a folyó sebessége nagyban emelkedett, a gyors folyás nem engedi leülepedni az aranyat tartalmazó iszapot.

Ha le is rakódik az iszap a mi vidékünkön, akkor sem a parton, hanem a folyammeder közepén, mert - amint a szapi aranyász is mondja, a töltések és a kőgátak miatt a víz nem "szegheti" (moshatja, érintheti) a partot.

Évtizedekkel előbb a sekélyes parti vizeken csendes volt a folyás, az arany lassan leülepedhetett.

Ez a legfőbb oka az aranymosás megszűnésének.

Egy másik oka abban a körülményben rejlik, hogy ma már nem igen áll elő Csallóközben az az eset, hogy nincs munka. Ha helyben nem kap a csallóközi munkát, elmegy máshova munka után nézni és kap. A múlt században pedig aratás után bizony sokszor előállt

az a szomorú helyzet. Ha nem volt kereset, akkor kénytelen volt kevesebb haszonnal járó munka után nézni, amilyen volt az aranymosás is.

Az aranymosás megszűnésének egy másik oka az eszközök kezdetleges volta. Amint Szokoly Viktor előbb idézett cikke is mondja, nehezebb munkának tartották az aratásnál és kaszálásnál, ennek a nehézségnek oka pedig a kezdetleges aranymosó eszközökben rejlik, amelyekkel a munka nehéz, lassú és kevés eredménnyel jár. A csallóközi aranymosópadon naponként egy ember 500–600 kg homokot tud kimosni, míg ellenben Kaliforniában van olyan tökéletes aranymosópad, amellyel naponként egy ember 18–20 ezer kg iszapot könnyen ki tud tisztítani. (...)

Ki tudja, ha ilyen tökéletes eszközzel mosnának Csallóközben aranyat, nem lenne-e újra Aranykert! Talán újra beköszöntene a jólét!

Ilyen tökéletesebb aranykotró hajóval próbál most aranyat mosni egy bányász mérnök a némai határban. (...)

Volt alkalmam ez aranykotró hajót a komáromi kikötőben, ahol javítás miatt vesztegelt, megtekinteni. Az aranymosó hajón gőzgép hajtotta kotrók hozzák fel az aranyat tartalmazó iszapos kavicsot. A gép aztán kiszórja a kavicsos részt. Az iszapot hat mosópadra helyezik, s a gép folyton meri reá a vizet. A mosópad meredek részére nem posztót, hanem gyökérből font aranypor felfogókat raknak, amelyek hasonlítanak a lábtörlőkhöz. (...) A csallóközi vizek mentén már a tavasszal megtörténtek a próbák fényes eredménnyel.

A csallóközi aranymosás tehát újra fellendül majd, a csallóközi nép visszatérhet elhagyott, elfeledett foglalkozásához, az aranymosáshoz, mely most már nem csak száraz kenyérhez, hanem bő keresethez juttatja a népet s a parti tulajdonosok előtt is megnyílik egy új jövedelmi forrás: az aranymosó bánya. (...)

E gépekkel jóval megelőztük a külföldet úgy, hogy a magyarországi, illetve csallóközi aranymosás fellendülése biztosra vehető.

Hogy a folyóvizeinkben elveszendő arany mennyiség iránt még a külföld is érdeklődik, azt eléggé bizonyítják azok a hírlapi közlemények, amelyek időnként megjelennek s hírül adják, hogy hol az angolok, hol a hollandok indítanak tárgyalásokat valamelyik folyó aranyászási jogának megszerzésére. Legtöbbször azonban a magyar nemtörődömségen hajótörést szenved az egész vállalkozás.

Holicska mérnök említette azt az érdekes tényt, hogy a csallóközi aranyászok (...) a kimosott aranyat sáranynak nevezik mindenhol, mert a sárból, iszaptól mossák ki. E szó használatban van az irodalmi nyelvben is. Pl. Arany Szent László című verseiben is előfordul.

(Korona volt a fejében, sár-aranyból, kővel ékes.) Tehát a sárarany kifejezés nem a sárga arany megrövidítése, amint sokan hiszik. (...)

Ennyi, amit a csallóközi aranyászkokról tudok és talán nem végeztem meddő munkát, mikor ismertettem ezt a kiveszőfélben levő régi foglalkozást, melynek maholnap már utolsó nyomai is elenyésznek. (...)

A régi, elmúlt időknek sok-sok kiveszett alakja sorsára jut hamarosan a csallóközi aranyász is. Kipusztul, aztán elfeledik. Még egy darabig mesél róla a nép, aztán a mese, a rege is feledésbe megy.

Azért siettem megmenteni mindazt róluk, ami még megmenthető volt, az emlékezésnek.

Jókai és Csallóköz²⁰

A világirodalomban is ritkítja párját az a gyermekkori fogékonyság, megfigyelőképesség és mindenre figyelés, amellyel a mindenható Jókait megáldotta.

Kis ökölnyi gyerek még és a nagyok elviszik sétálni. Szembetalálkoznak az öreg Domonkos Jánossal, a dúsgazdag gabonakereskedővel. Amikor elhagyják az öreget, a Jókai család tagjai halkán, csendesén, hogy a kis Móric meg ne hallja, előhozzák, hogy milyen mendemonda kering az öreg Domonkos Jánosról, hogy sokszor fél évre is távol van otthonától, Komáromtól, de nem ám a gabonakereskedés miatt, hanem mert lenn délen nőt tart magának. A Jókai család nem is sejtette, hogy a kis gyerek mindent meghallott és már akkor megszületett lelkében a legnépszerűbb és legolvasottabb regényének; Az arany embernek az eszméje, gondolata.

Akkortájtban parcelláztatja föl a város a mostani Erzsébet-szigetet és Jókai édesapja is vesz kertet. Először ölben viszik ki a csöpp Móricot a szigetre, majd a saját lábán is kitepeg, sőt később vesszőparipán nyargal ki. A sziget orrán van egy homokos zátony, melyben sok az aranypor. Itt állandóan aranyászok tanyáztak, mosták az aranyat. A kis Jókai sokat nézi ezt az aranymosó tanyát. Fogékony lelkébe annyira belevésődik, hogy sok idő múlva is elő tudja venni lelke irattárából a gyermekkori emlékeket és a Fekete vér és a Lenci fráter című regényeiben felhasználja azokat, és az aranymosókról, az aranyászkokról olyan alaposan ír, mint aki nagyon jól ismeri őket.

²⁰ Forrás: Komáromi Lapok, 1937. No. 95.

Regényeiben, elbeszéléseiben, ha ingoványokról, lápokról, hanságokról, lagúnákról, szigetekről, vízi növényekről, nádasokról ír, azt olyan mesteri tollal cselekszi, hogy a legközömbösebb olvasót is magával ragadja. Honnét vette, honnét tanulta ezeket a nagy mesemondó? A gyermekévek emlékei ezek, a Csallóközben töltött gyermekéveké. A csallóközi vizek, nádasok, zsombékosok, lagúnák, buja növényzetükkel bevésődtek a fogékony gyermeklélekbe és azokat az emlékeket kopírozza le örökbecsű írásaiban. A komáromi szekeres gazdák élete tanítja meg a gazdasági élet szépségeire, a komáromi, csallóközi halászok, molnárok készen adják a témát a vízi élethez. A csallóközi csárdák százszor előfordulnak írásaiban, de mindig más, és sohasem unalmas alakban. A csallóközi pásztorélet szintén sok-sok dologra tanítja a gyermek és az ifjú Jókait, amely százféle változatban tükröződik vissza regényeiben, elbeszéléseiben. Csallóköz és a Kisalföld síkságai, a nagy magyar Alföld végtelen rónaságait szüli meg lelkében. A világtörténelem kevés olyan tündöklő fantáziájú embert tud felmutatni, mint Jókai, aki hasonlatos a csallóközi aranyosókhöz. Az aranyászok a sivár homokból a legnemesebb fémeket, az aranyat varázsolják elő aranyosó eszközeikkel. Jókainak is van ilyen eszköze: ragyogó fantáziája, amellyel a sivatag homokjára is tündérligetet tud teremteni.

Csallóköz a maga egészében és részleteiben annyi csodálatosan szép emléket vésett Jókai lelkébe, hogy még öreg korára is jutott az írónak ebből fakadó téma. Augusztusban, a rekkenő hőségben a csallóközi vízi növényzet liliomaival, folyondárjaival, iszalagjaival olyan buja és tropikus képet nyújt, hogy azt akár az egyenlítő vidékére lehetne helyezni. Ezeket a képeket másolja le Jókai, amikor égő nádasokról, mocsarokról és virágzó vízi növényekről ír.

Szülővárosa, Komárom, szülőföldje, Csallóköz száz és száz változatban jelenik meg halhatatlan írásaiban. Talán a távolabb lakó olvasók nem is sejtik, de mi komáromiak, csallóköziek, mindig ráismerünk ezekre a képekre, amelyek a tájfestés mesteri alkotásai és örökbecsűek maradnak, amíg csak a kultúra otthonra talál ezen a földön.

Egy régi csallóközi templom²¹

Csallóköz egyik legrégebbi műemléke

Ipolyi Arnold, a kiváló tudós régész, a múlt század közepén végigutazta Csallóközt és a csallóközi műemlékeket összeírta. A nagy felkészültséggel bíró tudós feljegyzései igazán nagy értékű adatokat tartalmaznak, de nem teljesen merítik ki a csallóközi műemlékek sorozatát.

Szinte érthetetlennek látszik, hogy pár olyan helyet elkerült, amelyet ő sajnált volna legjobban, ha később tudomást szerzett volna azokról.

Amikor Ipolyi a Csallóközben járt, akkor még a kistanyi templom, ott a kistanyi erdő szélén elég magas volt, különösen a templomot övező védőfal. A múlt század negyvenes éveiben még ott csárda volt az utasok kényelmére. Mátyás király idejében itt még akkora hely állott, hogy oppidum Tany néven említik az okiratok és város mivoltán kívül vámszedő hely is volt. Aztán lassankint elnéptelenedett, a lakosai beljebb, a nádasokban telepedtek le. Igaz, hogy a Komáromot Pozsonnyal összekötő magna via, a nagy út mellett feküdt Tany, amely utat már IV. Béla is említi és nemegyszer a hadak országútja volt ez az út, talán ez indította a tanyiakat, hogy otthagyják az ősi fészket. Lehet, de az örsújfalusiak, aranyosiak, bogyaiak nem tették ezt, pedig ezek is a nagy út mellett laktak és megmaradtak az első letelepülés helyén.

Ezt a régi templomot a kistanyi dűlőben úgy kerülhette ki Ipolyi, hogy bekanyarodott vagy Csicsóra, vagy Ekelre és nem tért vissza az országútra.

A közelben szintén van egy régi templom, amely ma is áll, és mivel ez nem esik a fő országútra, így érthető, hogy Ipolyi nem nézte meg ezt az igazán becses műemléket.

Ez a lakszakállasi, vagy régi néven turiszakállasi gót stílusú ref. templom, amelynek eleje a XIV–XV. században épült, bár a templomban talált régi följegyzések sokkal régebbi adatokat is fölemlítenek. A kis templomot védőfal veszi körül. Az így nyert terület temetkezési helyül használták. Esetleg azonban a kőfal védelmül is szolgálhatott. A temetkezési helyül szolgáló téren ma már csak négy lelkész sírköve látható. A legrégebbi 1774-ből való.

A szentély két oldallal záródik. A szentély boltozata köralakjához közelálló nyomott csúcsív. Ívezete gerincekből áll, amelyek szép támköveken nyugszanak. Az evangéliumi oldalon még látható a szentségház, amely toronyalakú. Nem hasonlítható egy másik csallóközi, egyházgellei szentségházhoz, de azért csinosnak mondható.

²¹ Forrás: Komáromi Lapok, 1937. No. 91.

A szentély jobb oldalán a mészrétegen át felírások nyomai láthatók, amelyekre nézve az egyház lédájában őrzött néhai Tóth Dániel ref. esperes és turiszakállasi lelkész feljegyzéseiből kitűnik, hogy száz évvel ezelőtt 1825-ben a templom tatarozása alkalmával a latin feliratok már 1284-ben említik a lelkipásztort, neve Hamar, 1411-ben: Széchi Gaal Péter, 145-(?)-ben: Galgóczy Benedek, 1584-ben: Fabry János, 1590-ben: Farnady Jakab, 1628-ban: Óry Gáspár, 1676-ban: Pázmány István.

Abból a körülményből, hogy ez ősrégi templom falai téglából vannak építve, egyes tudósok ebből a gót építészet hagyatlásának korára következtetnek, holott a Csallóközben nem lévén kő, kényszerűségből is használhatták a téglát, mert a főbb részek: a diadalív, a szentély boltozata, a toronyalakú szentségház, ablakdíszművek homokkőből készültek és mészkéreggel vannak bevonva. A téglafalak kevésbé szilárd volta szükségessé tették a külső támfalak emelését. A szentélyben a freskóknak bizonyos nyomai láthatók.

IV. Béla király 1268-i oklevele említi már Turiszakállast, mint várbirtokot. Az is föl van említve, hogy Szent Mihály tiszteletére itt már egyház állott és később a községet Egyházasszakállasnak is hívták. Ez a Szent Mihály tiszteletére emelt templom lehet az a gótikus templom, amely a reformáció idejében a protestánsok birtokába ment át. A török világban megrongálódott, később megerősítették.

Az ottani ref. egyház két évvel ezelőtt restauráltatta ezt a régi műemléket, akkor segítségért folyamodott a Műemlékek Országos Bizottságához, de onnét ígéreten kívül még eddig nem kapott semmit az egyház. A műemlékek bizottságának pedig ezt az ősrégi templomot nagyon is fel kellene karolnia.

FÜGGELÉK

Baranyay József

A veszthelytől az internáló táborig.

Egy magyar újságíró élete a cseh megszállás alatt²²

1919. április végén a csehek letartóztattak bennünket, a várban a Garnisonsarrestben, a helyőrségi börtönben tartottak minket. A börtön egyik emeleti zárkájában voltunk elhelyezve négyen, vagy öten. A zárka ajtaja nyitva volt állandóan s az előszobában egy légionárius tiszt vezénylése alatt hat katona fölhúzott fegyverrel vigyázott ránk.

*

Szóval a megszállók igen jól előkészítették maguknak a talajt. Ügyesek és élelmesek voltak a mi rovásunkra. Nem egyszer azonban túllépték a tisztesség határát. Amikor már túlestem a letartóztatás, a várfogság, a várostrom, veszthely, internálás és az újra való elfogatás előli menekülésem, bujkálásom nem éppen élvezetes élményein, akkor tudtam meg, hogy amikor 1919. év április havának végén letartóztattak és a komáromi várban fogva tartottak, hozzátartozóim reggelit, ebédet, vacsorát küldtek be nekem minden nap a várba. Ott szépen átvették és rendesen elmosogatva visszaadták az edényeket s azt mondták:

– Nagyon ízlett a szerkesztő úrnak és kéreti, hogy csak küldjenek be neki ételt, mert különben koplal szegény!

A rideg valóság az, hogy a küldött ételeket nem juttatták el hozzám, hanem jóízűen ők fogyasztották el és szépen elmosogatták az edényeket, tehát tőlük bizony éhen is halhattam volna.

*

22 Forrás: Baranyay József: A veszthelytől az internáló táborig. Egy magyar újságíró élete a cseh megszállás alatt. Komárom, 1943. Szerzői kiad. 148 p. (Részletek) – A kötetből újabb válogatás jelent meg 2002-ben Pozsonyban a Kaligram Kiadónál Koncsol László szerkesztésében, Mácza Mihály előszavával.

Miért tartóztattak le engem?

Természetesen a nyomdában is voltak besúgók és a csehszlovák hatóságok minden kulisszatitkot tudtak. Amikor a csehek bejöttek Komáromba, lapom, a Komáromi Újság részére ki volt szedve egy harcias fölhívás, hogy itt az utolsó pillanat, álljunk ellent a csehszlovák bevonulásnak. A lapomat nyomó nyomda, a Spitzer-cég ezt a cikket már nem nyomatta ki, de később megtudtam, hogy a szedés kefélenyomata mégis elkerült a csehek kezéhez. Az én rovásomra írták persze azt is, hogy a Komáromi Újságban 1918 novemberében megírtam és erősen kikeltem, hogy a Komáromban állomásozó és hazakészülő cseh katonák szemérmetlenül fosztogatják a közraktárakat és amit csak lehet, elvisznek.

Főbűnöm volt a csehek szemében, hogy én vidéken, Tanyon, Csicsón, Nemesócsán, Aranyoson, Bogyán és sok csallóközi faluban szítottam a magyar önérzetet arra, hogy álljunk ellent a cseheknek. Emlékszem rá, a tanyi vendéglőben is az ügy érdekében beszéltem. Egyszer úgy éreztem, mintha valaki hátulról megrántotta volna a kabátomat, de a szónoki hévben ezt nem igen vettem észre. Ekkor látott volna Zilahy barátom, nem tartott volna galamb-szívűnek. Egyszer csak kimegy a teremből valaki. Ekkor megszólal a hátam mögött az egyik ismerős:

– Szerkesztő úr, hiába húztam meg a kabátját, miért beszélt tovább? Aki kiment, az egy bős, magyargyűlölő cseh. Amint bejönnek a csehek, ez azonnal föladja az urat.

Hát persze, hogy följelentett!

*

A csehek ügyes fondorlattal belevitték a köztudatba, hogy ők csak rövid ideig lesznek itt. A cseh-tót katonaságot egyenesen a polgári családoknál szállásolták el. Aztán mindegyik tiszt és közlegény azt beszélte folytonosan, hogy:

– Mi csak rövid ideig leszünk itt. Elhoznám a feleségemet, a családomat is, de ilyen rövid időre igazán nem érdemes.

Sokszor forgalomba hoztak egy-egy dátumot, amikor elmennek majd innét.

*

Az első menekültek

Nálunk Komáromban az első menekülők a színészek, akik Nyitráról menekültek ide, Komáromba, a Jókaik, Beóthyek, Szinnyeik megszentelt földjére. A Szabados-társulat ez, amely októberben fejezte be komáromi szereplését. 1918. végén újra idejöttek és a tisztipavillon, újabb néven tisztipalota nagytermében ütik föl tanyájukat. (...) A közönség ugyan támogatja a társulatot, de a hangulat a legvidámabb daraboknál is nyomott. hamarosan befejezik a szezont, érezték, hogy a komáromi helyzet nem alkalmas színelőadásokra. Búcsúelőadásként Gilbert bájos zenéjű operettjét, az Ártatlan Zsuzsit adták. A darab nagyon vidám, de a hangulat a siralomházéhoz volt hasonló. Innét a társulat Hódmezővásárhelyre ment.

Aztán lejátszódott a tragédia első felvonása. Bejöttek a csehek 1919. január 10.-én (...)

Először *Basl* Anton cseh kapitány jött be katonáival Komáromba. Én és dr. *Kállay* Endre, a Komáromi Hírlap szerkesztője megkérdeztük tőle, hogy akadályokat gördít-e a lapjaink megjelenése elé? Basl, aki civilben prágai középiskolai tanár volt, az mondta, hogy a lapok megjelenhetnek, nem akadályoz meg semmit. Később azonban erősen működött a cenzúra, lapjainkon a fehér foltok mind nagyobbak lettek. Ez év végén pedig egy megszabott szövegű hűségnyilatkozat közzétételét követelték a lapoktól. A nyilatkozat közzétételét mindhárom helyi lap megtagadta s így mindhárom megjelenését betiltották. Később, néhány hét múlva szirénhangokat hallattak és enyhítették a nyilatkozat szövegét, sőt legvégül el is engedték azt. De én és *Kállay* Endre nem jelentettük meg tovább a lapjainkat és a Komáromi Hírlap s a Komáromi Újság 1919. év végén beszüntette megjelenését. A Komáromi Lapok azonban újból megindult nyilatkozattétel nélkül. Én a Komáromi Lapok szerkesztőségébe léptem be.

A koporsó titka

A csehek és a tótok bejövetelük után csaknem mindennapos vendégek voltak a Kultúrpalotában. Hol a rendőrség, hol a katonaság látogatott meg bennünket. Egyszer jön egy őrmester kinézésű detektív, hogy a szociáldemokrata párt által használt helyiségeket lepecsételi. A pecsételés nehezen ment, mert a függőlegesen álló ajtók síkjairól a földre potyogott a spanyolviasz. Végre sikerült. Pár óra múlva a házmesterné, Kropf Mátyásné, nem

tudván, hogy mi történt, azt hitte, hogy gyermekek piszkították be az ajtókat, nem csak hogy leszedte a pecséteket, hanem még le is sikálta.

– No Kopfné, ha még nem csuktak be bennünket, – mondtam, – most aztán becsuknak.

Fölhívtam a rendőrséget telefonon. Mondottam, hogy az imént itt járt egy őrmesterformájú a rendőrségtől és az lepecsételt több ajtót.

– Az nem őrmester volt, hanem detektív-felügyelő, én voltam! – harsogja vissza rettenetes dühös hangon az illető.

– Mit akar?

Mondtam néki, hogy az a szerencsétlen házmesterné leszedte az ajtókról a pecséteket.

– Ez súlyos fegyelmi vétség, – dörgi vissza. – Ezért magát is felelőssé teszem.

– De uram, csillapodjék. Ha valamit el akartunk volna érni a pecsétek feltörésével, akkor én nem jelentettem volna azonnal az esetet.

A pasas visszajött, de úgy nézett rám, mint az apagyilkosra. Ujra pecsételt. Néhányszor a körmére is csöppent a forró viasz. A fogai között káromkodott.

A katonaság is járt itt sokszor, hogy fegyverek vannak nálunk elrejtve. Mi *Alapy* Gyulával váltig hangoztattuk, hogy ez múzeum, itt fegyvergyűjtemény van és elrejtve nincsenek fegyverek.

Egyszer beállít hozzám egy cseh őrmester (ez már igazi őrmester volt) négy katonával és rossz magyarsággal előadja, hogy föl vagyunk jelentve, mert fegyvereket rejtegetünk a római kőkoporsókban. Erre azt feleltem:

– Ha azt mondom, hogy nincsenek a kőkoporsókban fegyverek, maguk úgy se hiszik el. Nézzék meg... – és fauni mosollyal néztem, hogy mit csinálnak?

A négy katona nekiáll a többmázsás koporsófödélnek, de nehéz megfogni. A nagy erőlködésben az egyiknek az ujjabögye odaszorul a rés közé, a hatalmas tető ráesik, hogy a vére szétfröccsenik. Nem írhatom le, hogy a megcsonkított ujjú cseh katona mit mondott, mert újabban a káromkodást büntetik. Kicsi híja, hogy föl nem pofozta az őrmestert, hogy mit hozza őket ilyen bolond helyekre és a négy katona kimondotta a szentenciát, hogy ők tovább nem emelgetik ezt a marhaságot, már tudniillik a koporsófüdelet. El akartak menni, de én távozásuk előtt azt mondtam:

– Döntsék el, hogy vannak-e fegyverek a kőkoporsókban, nehogy minket állandóan zaklassanak.

Erre azt mondja az őrmester:

– Lehet, hogy vannak ott fegyverek, de nem baj, mert azokat úgyse lehet onnét elővenni. Ezzel a bölcs ítélettel aztán eltávoztak.

*

Azonnal jövök

1919. április hó végén magyar részről megtámadják a dunai hídfő csehszlovák legénységét és azt le is szerelik, de a túlsó oldalról nem jött a kellő segítség s így a támadás nem vezetett eredményre. A csehszlovákok erre április 29.-én reggel letartóztatnak igen sokat. Ez olyan preventív intézkedés féle volt. letartóztatták a hajógyár egész személyzetét (...) Én a Tolnai utcai lakásomról reggel, amikor bementem a Kultúrpalotába, eszembe jutott, hogy valami kéziratot be kell adnom a nyomdába. Az irodám ajtaján lógó táblára fölírtam krétával, hogy

Azonnal jövök.

Aztán elindultam a nyomda felé, a Spitzer-nyomdába. Útközben láttam, amint a várba kísérték a hajógyáriakat. A Spitzer-üzletben dr. Kiss Gyula bátyánk, a Komáromi Lapok szerkesztője üldögélt és azt kérdi tőlem tréfásan:

- No Józsi, hát téged mikor visznek?
- Lehet, hogy mindjárt – feleltem szintén vidáman.

Letartóztatnak udvarias formák között

Ebben a pillanatban kinyílik az ajtó és hat szuronyos csehszlovák katona egy magyar rendőr kíséretében lép be.

Akkor még átmeneti állapot volt és a városi magyar rendőrök még szolgálatban voltak. Később tudtam meg, hogy az egyik magyar rendőrnek kiadták a parancsot, hogy a hat katonát vezesse hozzám. A szegény rendőr szégyelte ezt a parancsot végrehajtani, valami ügyes csellel a másik kollégájára bízta ezt a megtiszteltetést. Ez is tovább adta a megbízást, de hát az utolsó rendőr már nem bújhatott ki ez alól és nagy szégyenkezve így adta be nekem ezt a keserű labdacso:

– Tekintetes úr kérem (ez én voltam), ne tessék haragudni, de a nagyságos úr (ez volt a főkapitány) nagyon tiszteli és a méltóságos úr (ez volt a zsupán) is igen kéreti, tessék egy kicsit befáradni a várba!

– No már ilyen szíves meghívást nem utasíthatok vissza, – mondtam és elindultam a hat katonával.

Később tudtam meg Kiss Gyula bátyámtól, hogy rettenetesen bántotta az eset, mert azt hitte, hogy az ő tréfás kérdése idézte elő ezt a letartóztatást. Imádkozott is értem, hogy szabaduljak ki minél előbb.

Engem elég gyakran bekísértek a csehszlovákok a várba, de eddig még ilyen díszkíséretem nem volt. Rendesen egy katona, vagy rendőr fedezete mellett sétáltam be a várba. Egyszer például azért kísértek be, mert fölfedezték a csehszlovákok, hogy a Kultúrpalota és a katonakórház között dróthuzal van. Mindjárt feltámadt bennük a sanda gyanú és vallattak, hogy micsoda titkos összeköttetés van a két épület között. Szerencsémre, eszembe jutott, hogy a világháború alatt a Kultúrpalota vöröskeresztes kórház volt dr. *Berencsy* László megyei főorvos vezetése alatt. Ennek a kórháznak volt zander gyógyterme is és az oda szükséges villanyáramot a katonakórház szolgáltatta a Kultúrpalotába. Erre kellett a dróthuzal. persze a magyarul nem tudó tisztnek sokat kellett magyaráznom kézzel, lábbal, amire megértettük egymást és szabadon engedett. Volt eset rá, hogy amikor kísért be a várba a katona, utánunk szaladt egy rendőr és kisült, hogy nem engem akartak bevinni, még útközben elengedtek. (...)

A sok bekísérgetés révén csaknem mindegyik cseh rendőrrel érintkeztem. E »kellemes« ismerkedésnek aztán az volt a következménye, hogy mindegyik cseh rendőr szalutált nekem az utcán.

*

Bekísérnek a várba

Szóval 1919. év április havának 29-ik napján díszkísérettel mentem a komáromi várba. A Nádor utcán végig minden üzletből kinéztek és hallottam itt is, ott is, hogy:

– Ni! Ott viszik a Baranyait!

A várban már nagy társaságot találtam. Az egész hajógyárat. Később hozták dr. *Kováts* Gyula ezredorvos barátomat. Nem szóltak semmit, hogy mért hoztak be. Kihallgatásra se

került a sor. Hatunkat később külön bevittek a Garnisonsarrest emeletére és ott egy nagy előszoba helyiségbe zártak be. A szoba és az előszoba között az ajtó állandóan nyitva volt és hat szuronyos, fölhúzott puskás katona vigáyzott ránk.

Valahogyan megkentünk egy legionaritát és az vállalkozott arra, hogy a városból hoz nekünk ebédet. *Tromler* Miklóstól, a Központi Szálloda vendéglősétől rendeltük az ebédet és pedig úgy, hogy a rendelést mindegyikünk aláírta. *Tromler* Miklós azután mindegyikünk családjának megüzente, hogy még élünk és a várban vagyunk. Ezt így csináltuk többször. Így adtunk jelt magunkról.

Az első nap, a fogságban csak eltelt, de éjszaka nem volt valami kellemes, mert hatan voltunk a szobában, de csak egy keskeny ágy állott rendelkezésünkre. Így bizony az éjjelt a padlón fekve, vagy széken ülve töltöttük el. Az őshumor ki-kitört belőlünk és derűs percek is támadtak.

Másnap, szerdán azt kértük a legionárius tisztől, hogy valami szalmazsákot juttasson nekünk. Nagysokára megengedte, hogy örök kíséretében lemehetünk a nehéz rabok zárkája felé és ott szalmazsákot tölthetünk és magunk cipeltük föl a szalmazsákot. Azon az udvaron is keresztül mentünk, ahol *Virág* »kapitány urat«, a rablóvezért agyonlőni láttam. Valami borzalmas előre, vagy jövőbelátás azt súgta nekem, hogy én még hamarosan idekerülök...

*

A vesztőhelyen

Ekkor múlt hat óra és megkezdődött egy rettenetesen idegrázó élmény. Ablakunk alatt lehetett hallani a lépéseket, aztán nagy sikoltást:

– Ne lőjjetek agyon, hiszen még olyan fiatalok vagyunk! (...)

Később már minden lövésre a szívünkhöz kaptunk és nemcsak lelki, de testi fájdalmat is éreztünk szívünkben, mintha minket is ért volna a lövés...

Délelőtt féltizenegy volt, amikor a zárkánkba bejött egy csehszlovák kapitány hat szuronyos katonával és rossz németséggel elmondja, hogy ő dr. *Kováts Gyula* ezredorvost keresi, *Macaluso* ezredes kéreti magához. Szóval: *Kováts*nak ütött a szabadulás órája. *Kováts* ugyanis, mint fogorvos, kezelte az olasz parancsnok fogait és így jutott a megmeneküléshez. *Kováts* megígéri, hogy azonnal beszél érdekünkben *Macaluso*val és mi erősen hittük, hogy hamarosan mi is megszabadulunk. Félóra múlva újra jön a hat katona kapitány nélkül és

többek között felolvas az én nevemhez hasonló nevet, rettenetesen eltorzítva. Ha nem jelentkezem, hát senki se szólhatott volna érte, mert az minden volt, csak az én nevem nem, de hát én azt hittem, hogy kiszabadulok, tehát mint jódiák, jelentkeztem. Amint kiértünk a Garnisonsarrest épületéből, megborzongott bennem a lélek, mert nem kifelé vittek, hanem arra, ahol Virág rablóvezért agyonlőni láttam. Előtte való nap is itt jártam és akkor megéreztem, valami balsejtelem megsúgta, hogy ide fogok én is kerülni. A hat katona megállított és fölhúzott ravasszal élembe állott.

Nem újságírói túlzás, de az embervér áztatta talajban bokáig süllyedtem, hiszen itt lőtték agyon a délelőtti elítélteket, akiket az utcákon szedtek össze. Virág agyonlövésénél is láttam, hogy egy emberből milyen sok vér ömlik ki, hát száz és száz emberből?

A körülöttem heverő holttesteket egész mezítelenre levetkőztették, még a harisnyájukat is lehúzták szegényekről.

Gondolatok a halál előtt

Itt, a halálom órájában, helyesebben perceiben érdekes gondolatok keringtek az agyamban. Arra kértem a jó Istent, hogy egy golyó a zsebórámat zúzza szét, hogy ne jusson a hullarablók kezébe. Jó schaffhauseni óra volt, kár lett volna nekik. Inkább törje össze a golyó. Aztán azért csikorgattam össze a fogaimat, hogy nem állhatok bosszút a halálomért. Ezeknek a rettenetes perceknél voltak fölemelő pillanatai is, az a tudat, hogy józan ésszel, ép elmével lépem át az élet határát és megtudom a nagy titkot, a halálnak a mibenlétét. A rendes halált agónia, eszméletlen állapot szokta megelőzni, az illető nem tudja, nem érzi tisztán, hogy mi történt vele, én azonban tudni fogom. A pellerinemet a hátam mögött leterítettem, hogy a holttestem ne essék a véres földre. Szóval kissé parádéztam. De később megtudtam, hogy az agyonlőtt ember rendesen előrebukik, hát hiába terítettem le az esőköponyegem.

A jókedélyem azonban itt sem hagyott el. Azt mondtam a mellettem állóknak:

– No, a zárkában maradottnak sokkal jobb a dolguk.

– Miért? – kérdezték alig hallhatóan.

– Mert azok hárman esznek hat személyre szóló ebédet, de mi már aligha fogunk ebédelni – feleltem.

– Hogy lehet így beszélni? – mondták.

Mivel már egy félórája állottak itt előttem a kivégzésre rendelt katonák, és láttam, hogy innét már nincs menekvés, hát sürgettem a dolgot:

– Gyorsan, gyorsan!

A katonák azonban ahelyett, hogy lőttek volna, állandóan egy kapu felé néztek. Úgy látszik, onnét vártak valakit. Talán halálos ítéletet. Egyszer aztán ki is jött egy kapitány. No, gondoltam, mindjárt a fűbe harapok, ha ugyan lett volna ott fű. A kapitány elvezényel bennünket egy sáncárokba és ott is félóráig várat anélkül, hogy kivégeztetett volna. Aztán egy kapuhoz visznek. A kapu kinyílik. Ott van a tölténygyár iparvágánya és rajta a hosszú tehervonat. A vagonokba aztán betuszkoltak bennünket.

Van egy teória, hogy a halál tulajdonképpen álom, ahol folytatódik az élet, de csak álom alakjában. Én szentül hittem, hogy agyonlőttek és most álomban folytatom az életet.

Mért nem végeztek ki?

Hogy a kivégzésem elmaradt, azt annak köszönhetem, hogy dél felé vittek ki, amikor már kissé lecsillapodott a vérengzési dühük. Ha kilenc-tíz órakor visznek ki, akkor már ott porladnék a várudvaron, két-három arasznyira a föld színe alatt, mert nagyon sekély sírgödröt ástak a hulláknak. Nem igen vesződtek velük.

Hogy még élek és nem végeztek ki, azt annak is köszönhetem, hogy amikor engem kivettek, akkora már Macaluso olasz ezredes helyre tudta állítani a fegyelmet. A várostrom alatt bizony kiesett a kezéből a hatalom, mindössze egy szárnysegéde volt. Ketten nem szállhattak szembe a feldühödött bandával. Ha Macalusótól függött volna, a borzalmas vérengzések sem történtek volna meg, amit különösen a tótok követtek el. Az Erzsébet-szigeten kelepcébe került magyarokkal letették a fegyvert, aztán amikor fegyvertelenek voltak, az afrikai, ausztráliai kannibalizmust is messze túlhaladó kegyetlenséggel bántak el velük. (...)

Nehogy valaki kérdésnek vegye, hogy én a veszőhelyen, az agyonlövés félre nem érhető körülményei között megtartottam víg kedélyemet, ellensúlyozásképpen fölemlítem, hogy annál inkább idegesebb, valóságos idegroncs lettem, amikor az internálásból hazakerültem és megsúgták, hogy meneküljek, mert újra el akarnak fogni, hogy túsznak vigyenek el. Hát ez alatt a menekülésem és bujdosásom, meg rejtőzködésem alatt a víg kedély utolsó szikrája is elhagyott és amikor később dr. *Mezey* János vármegyei főorvosnál megvizsgáltattam magam, bizonyos idő múlva, amikor állapotom már javult, bevallotta, hogy akkor nagyon, de nagyon rossz állapotban voltam.

*

Uti élmények

Minket Érsekújváron, Pozsonyon, Brünnön, Prágán keresztül vittek Balsovicére. Ez volt Theresienstadt vasútállomása. Utközben nagy nyilvánosság előtt etettek meg bennünket Pozsonyban, Brünnben és Prágában. Kivittek bennünket mindenütt egy-egy nagy térre és ott a tömeg győzelmi ordítóása közben adtak nekünk enni. Pozsonyban konzervet, Brünnben krumplilevest, húst és marmeládét adtak. Prágában árpagyöngy, gersli levest és főtt gerslit kaptunk. A gersli különben húséges rabtársunk volt, mert majdnem minden nap azt kaptunk vagy levesben, vagy főtten, külön. A brünni krumplileves nagyon ízlett, mert rettenetesen éhesek voltunk.

Így érkeztünk meg Theresienstadtba, csehül Lipovemestoba. Ez a vár nagyon hasonlít a komáromi várhoz. Itt raboskodott sokáig a Ferenc Ferdinánd elleni merényleg egyik elítéltje. Mindjárt nem vittek be bennünket a fogolytáborba, hanem előbb levezettek az egyik nagy sáncárokba és a gépfegyvereket erősen berregtették felettünk. Szentül hittük, hogy itt kivégeznek bennünket. Ki is törtünk:

– Ugyan, minek is cipeltek idáig bennünket. Ezt Komáromban is megtehették volna. Legalább hazai földben porladnánk.

Később kitűnt, hogy ez csak olyan megrémítő ijesztési kísérlet volt, hogy elvegyék a kedvünket az élet örömeitől. Amikor már azt hitték, hogy jól megpuhultunk, bevittek a fogolytáborba. Ez volt az osztrák-magyar monarchia legnagyobb fogolytábora a világháború alatt. Volt itt a keresztény templomokon kívül zsinagóga, török mecset, indiai templom és több másféle. Persze ezek favázás épületek voltak. Fogságom utolsó hetét egy mohamedán mecsetben töltöttem.

*

Naplójegyzetek a fogolytáborból

»Az idő itt lassan múlik. Összes szórakozás a séta volna, de az idő rossz, esős, hideg, szeles. A hatalmas fogolytábor apróbb udvarokra van osztva. A mi udvarunk is kicsiny és a séta benne elég unalmas. A városból hozatunk néha egyet-mást, hogy a nem bőséges kosztot

pótoljuk. Az őrmesterünk szereti lebonyolítani ezeket a bevásárlásokat és nem örül neki, ha mi külön hozatunk. Sokan emiatt zúgolódnak, de én nem bánom, hadd legyen néki egy kis polgári haszna. Különben törí a magyar nyelvet, mert Debrecenben is szolgált. A tábor őrei is tudnak magyarul. Csak fehérneműm volna. Egyik szórakozásom, hogy zsebkendőt és inget mosok. (...) A kártyázásban, kuglizásban nem veszek részt. A komáromi várban átélt szörnyűségek: a várostrom, a kivégzések, a vesztőhely, az út kellemetlenségei annyira megtámadták az idegeimet, hogy én csak pihenek és gondolkodom. Ez az internáló tábor most nekem szanatórium. Csak szegény anyám miatt aggódok. Talán már nem is fogom őt látni?»

Aki szerelmes a könyvekbe

Az összes magyarországi vármegyék közül egyedül Komárom vármegyének volt hatalmas könyvtára, amelyet még *Kultsár* István, Komárom szülöttje, volt bencés tanár, majd budapesti lapszerkesztő 1827-ben alapított több, mint négyezer kötetet kitevő könyvadományával. Ez vetette meg Komárom vármegye hatalmas könyvtárának az alapját. Később *Ghyczy* Kálmán volt pénzügyminiszter, id. *Szinnyei* József gazdag könyvtára is a vármegyei könyvtárhoz került, úgy, hogy Komárom vármegyének a könyvtárigazgatásról kellett gondoskodni. A könyvtár a vármegyeház udvarán levő, már lebontott vármegyei levéltár helyiségében volt elhelyezve. *Alapy* Gyula dr. vármegyei főlevéltáros kezelte a könyvtárat, de később segítőerőre is szükség volt és engem *Ghyczy* Dénes alispán 1907-ben a vármegyei könyvtárhoz könyvtári segédörnek nevezett ki. Ezt a kinevezést egy évre rá *Kálmán* Rudolf főispán megerősítette. Közben a vármegye szervezett egy könyvtárfőtiszt állást, amelyre én voltam az egyedüli pályázó. Jött azonban a világháború és a cseh megszállás, ennek az új állásnak a belügyminiszteri jóváhagyása elmaradt. Amikor a csehek megerősödtek, *Alapy* Gyulával együtt siettek eltávolítani bennünket a levéltárból és a könyvtárból. Engem, mintapidíjast nyugdíjaztak. Ügyem most (1943-ban) van végleges rendezés alatt, mert különben a magyar kultúrának igazán a mártírja lennék.

Bizony ez a zsupáni fölfüggesztés a megyei könyvtárosi állásomból sok álmatlan éjszakát okozott nekem. Imádtam a könyvet, a magyar kultúrát és attól féltem, hogy ez a fölfüggesztés elzár a könyvektől. Már öklömnyi gyerekkorom óta szerettem a könyvet és attól fogva rengeteget olvastam. Nem is egy, de több nagy könyvtárt kitenne az, amit én már átolvastam. Kamocsán, a Vág melletti faluban születtem, de az életforgatag a Balaton melletti Keszthelyre sodort és ott a premontrei gimnáziumba jártam. Magyar tanárom először *Rupp*

Kornél volt, aki később kilépett a rendből. Ő oltotta lelkembe a magyar nyelv és irodalom iránti rajongó szeretetet. Később Pákor Adorján lett a magyar nyelv és irodalom tanára. Ő volt az ifjúsági könyvtár őre is. Ezt a könyvtárt én hamar megemésztettem és a tanári könyvtárból adott olvasni valót. El is keresztelt »könyvmoly«-nak és ha valamelyik szerző neve nem jutott eszébe előadás közben, rendesen hozzám fordult:

– No könyvmoly, magának illik tudni a nevét!

Minden gyerek ábrándozik, hogy mi szeretne lenni: kocsis, hajós, vagy katona. Én könyvtáros akartam lenni már kiskoromban is. Amikor *Ghyczy* Dénes alispán kinevezett a vármegyei könyvtárhoz segédőrnek, én voltam a világ legboldogabb embere. Pedig ugyanakkor figyelmeztettek, hogyha kérvényt adok be segédtanfelügyelői állásra, ki fognak nevezni. Volt hozzá protektorom, maga Komárom halhatatlan szülöttje: *Jókai* Mór, akinek unokahugát, *Jókai* Etelkát, *Jókai* Károly ekeli földbirtokos leányát nagybátyám, *Ihász* Lajos hathalmi és devecséri nagybirtokos vette el feleségül. (...)

A Komárom megyei könyvtári segédőrségre való kinevezésem meghozta az én teljes boldogságomat annak ellenére, hogy igazán éhbérért dolgoztam a magyar kultúrának. Ha más pályára megyek, doktori diplomámmal és megírt könyveimmel fényes, jövedelmező pozíciót érhettem volna el, de ha újra születnék, megint csak erre a pályára mennék, a könyvek közé. (...)

*

Látogatók Komáromból

»Lapom, a Komáromi Újság otthon gyűjtést indított az itteni szegény internáltak javára. *Spitzer* Béla, a lap kiadója az első adományt, 30 koronát elküldte nekem. Én marmeládét vettem rajta és kiosztottam a szegény komáromi internáltak között. A hegyeken megjelent a hó, igen hideg van, fázunk, a fogunk vacog.«

*

Jött a fehér galamb

Idézhetnék még sokat a fogságomban írt naplóból, de azt hiszem, ennyi is elég. Hogy is mondja Petőfi »A rab« című versében?

Jött végén a hollóseregnek,
Jött végén egy fehér galamb,
Jött a drága hírnek meghozója...

jött Irénke, a mi drága védangyalunk, bent járt a táborparancsnokságon és látta a listát, hogy közülünk, komáromiak közül negyvenötöt hazaengednek. Holnap indulunk. Nagy volt az öröm. Azonnal leültem Gyarmathy borbély műtőszékére és levétem a gyász jelét, hosszúaránőtt szakállamat. Este kimentünk egy közeli faluba, ahol elég jó hangulatban vacsoráztunk meg. Másnap bementem a városba emléktárgyakat vásárolni. Nem lehetett mást kapni, csak poharakat, Theresienstadt képével. A táborparancsnok ezredes nagy beszédben búcsúzott el tőlünk. Németül beszélt. Amikor kezet fogott velünk, azt mondotta, hogy

- Viszontlátásra!
- De nem itt! ... – törtünk ki önkéntelenül.

Hazafelé

Délelőtt gyalog indultunk el katonák kíséretében. A várost kikerültették velünk és az Éger folyó partján masíroztunk végig. Ez az Éger az Elbének balparti mellékfolyója. Sose hittem volna, hogy itt, messze idegenben különösen eszembe jut Kamocsa, az én kedves szülőfalum. Ugyanis az Éger folyón éppen olyan kompon mentünk át, mint amilyenel Kamocsán a Vágon közlekednek. Nem kell emberi erő az átvontatásához, hanem a víz sodra viszi át a másik partra a víz erejével rézsút állított kompot. Nemsokára Balsovice (Teresine) állomásra értünk. Itt elhagytak bennünket a kísérők, mint szabadok mehettünk haza. (...)

Most már előléptettek bennünket. Ide marhavagonban hoztak, vissza már harmadosztályú személykocsiban utaztunk. Délben indultunk innét. Délután négy órára értünk Prágába. Kétszer is kimentünk a városba, ahol hatalmas tüntetések voltak. Azt reméltük, hogy Benes és Masaryk tákolmánya omlik össze, de sajnos, még sokáig kellett erre várnunk. (...)Érsekújváron keresztül este fél hétkor érkezünk meg a komáromi állomásra, ahol elég sokan vártak bennünket.

*

Azonnal jövök!

Kétszeresen éreztem a saját ágyam puhaságát a fogolytábor kemény fekhelye után. Úgy aludtam, mint a tej. Másnap reggel bementem a Kultúrpalotába. Az ajtómon lógó táblán még mindig ott volt a följegyzésem, hogy „Azonnal jövök!”

Bizony az »azonnal« alatt majdnem megjártam a másvilágot és Theresianstadtban is üdültem csehszlovák államköltségen, de az »Azonnal jövök« még mindig ott jelezte, hogy aki keres, csak várjon meg, hiszen én mindjárt itt leszek. Nem érdemes addig elmenni. Ez az »Azonnal jövök« szállóige lett Komáromban, ahol még most is sokan mondogatják, hogy: „Nem merem azt mondani, hogy azonnal jövök, mert úgy járok, mint a Baranyay!”

Még a cseh zsupán is nagyot nevetett, amikor ezt meghallotta. Persze, könnyű volt neki nevetni...

Délelőtt jelentkezünk kellett a rendőrfőkapitánynál és a zsupánnál. Délután hazamentem Tanyra, ahol sírva borultam édesanyám nyakába.

Azt hittem, hogy ezzel vége az én kalandos élményeimnek és pontot tehetek utána, de sajnos, nagyon csalódtam.

Én, mint az internálásból hazakerült, a vészen átesettnek éreztem magam és bátran jártam-keltem az utcákon, eljártam a Kaszinóba, ahol sokat kellett mesélnem élményeimről. A városban azonban valami dermedt hangulat volt érezhető, de én nem sokat ügyeltem rá. Egyik délben, amint megyek haza, a Nádasdy patika Jókai utcára néző ablakán kiszól hozzám *Nádasdy* Géza gyógyszerész barátom, hogy menjek be.

Bementem. Ott ezekkel a szavakkal fogad:

– Te szerencsétlen, miért járkálsz ilyen szabadon az utcán, miért nem bújsz el? Hát nem tudod, hogy akiket hazaengedtek az internálásból, azokat újra elfogják és túsznak viszik? Tudod, mi a tús sorsa?

Én, mint a kupánütött, támolyogtam haza. Az ebéd se kellett. De nem szóltam otthon, hogy mi a bajom?

Menekülés, rejtőzködés

Meneküljek? Jó vicc, de hová? A város összes kapui le vannak zárva. A hídon nem tudok átmenni. A csallóközi vonat nem közlekedik. A sors végzete elől nem tudok elmenekülni. Hát jöjjön, aminek jönnie kell. Ha az ajtó, vagy a kilincs megroppant, idegrohamot kaptam. Ilyenkor azt hittem: most jönnek értem. Az eddigi bátorságom, víg kedélyem teljesen elhagyott. Minden kis zörejre ideges szívdobogást kaptam. érthető mindez, nem akartam még egyszer a cseh-tótok fogságába kerülni.

Nem is tudom, hogyan kerültem ki az utcára és a Kórház és a Megye utca sarkán találkoztam Székely Antallal, a Vármegyei Gazdasági Szövetkezet igazgatójával. hivatala ott volt a vármegyeház udvara végén, a régi levéltáron és könyvtáron túl. Amikor együtt dolgoztam Alapy Gyulával a vármegyei levéltárban és könyvtárban, Székely mindennapos látogató volt és Alapy Gyula lapjában, a Komáromi Ujságban is dolgozott, mint állandó, belső munkatárs. Innét volt a szorosabb ismeretség.

– Miért nem bújik el valahová? – kérdezte.

– Ugyan hová? Nincs nekem búvóhelyem... – feleltem.

– Hát majd én elbújtatom, – mondotta. – Az én házamnak két bejárata van, a Dunarakparton és a Hosszú utcán. Én előre megyek a Duna felől és kinyitom a Hosszú utcára szóló kertajtót. Oda nyisson be bátran. Én addig előkészítem a családomat. Az én házam telke igen nagy, a kertben van külön kertészlakás. A kertbe nem igen lehet belátni. Ott szépen meg lehet. Csak egy veszélytől kell tartani. A gyermekek mellett van egy nevelőnő, akit eddig német érzelműnek tartottunk, de amióta bent vannak a csehek, erősen mutatja a csehszimpátiát. Erre nagyon vigyázzon. Azt tanácsolom, hogy erősen udvaroljon neki, akkor nem fogja elárulni, ha meg is tudja, hogy kicsoda. Azt fogjuk mondani, hogy maga egy szegény bölcsész, aki a budapesti egyetemre akar menni, de most nem mehet át a hídon. Mivel családom, a feleségem és gyermekeim Önt rendesen doktor úrnak hívják, hát azt mondjuk, hogy maga Doktor József. A Baranyay nevet elhallgatjuk.

Erre elváltunk. Mire én a Hosszú utcában a megjelölt számhoz értem, a kertajtó már nyitva volt. Benyitottam, ott várt Székely és bevitt a családjához, ahol mint régi ismerőst üdvözöltek. A nevelőkisasszonynak, amint magunkra maradtunk, erősen tettem a szépet. Az első nap már tudtam, hogy nem fog elárulni.

Kertészlegénykedtem

Itt Székelyéknél látszólag én nem voltam elrejtve, de ha valaki jött hozzájuk, én szépen hátrasompolyogtam a nagy kertbe és bementem a kerti házba. A vendégek közül senki se tudta, hogy ott vagyok. *Darida* Zoltán, a Gazdasági Szövetkezet titkára felöltözött egyszerű ruhába és úgy ment el a nővéremhez, *Apró* Györgynéhez a Tolnai utcába, s tőlem vitt pár sor írást, hogy én jó helyen vagyok.

Az volt a szerencse, hogy Székelyéknek és Daridának nagy könyvtáruk volt és élhettem szenvedélyemnek, rengeteget olvastam. Közben öntöztem a kertben. Egy hónapig voltam így elbújva. A cseh-tót járőrök állandóan cirkáltak a Dunarakparton, a házunk előtt, mely a köleshántoló mellett volt közvetlenül.

*

Szökés a várból

Székelyék engem végtelenül kedvesen tartottak ott, de ez az állapot nagyon is az idegeimre ment. Ha nyílt a kapu, nekem már lógni kellett, hogy az érkező látogató meg ne lásson, de ezt a lógást úgy kellett csinálnom, hogy a nevelőkisasszonynak fel ne tűnjék, mert udvarlás ide, udvarlás oda, mégse lehetett tudni, hogy mit csinált volna, ha megtudja, hogy engem a cseh-tótok keresnek. Meg is mondtam Székelynek, hogy akármilyen is a veszély, én Komáromból valahogyan megszököm. Végre is Székelyékre is veszedelmet hozok, ha megtudják, hogy engem rejtegetett. (...)

Egyik délben azzal jött haza Székely, hogy a város éllemezésének biztosítása miatt vidékieknek már megengedik, hogy gyalog vagy kocsin bejöhetnek. A község előjárósága igazolványt ad a bejövőknek.

– Ma volt bent nálam – mondotta Székely – a megyercesi tanító, Sedivy. A faluból asszonyokat hozott be: jegyzőné, papné, tanítóné. Mondottam neki, hogy a Baranyay ki akar menni Tanyra az édesanyjához, nem vinné-e ki? Persze nem említettem, hogy milyen veszedelmes portéka most maga. Sedivy szívesen vállalkozott és azt mondta, hogy délután négy órakor itt lesz a kocsival a ház előtt. Ő hajtja a lovat, nincs kocsis.

Négykor meg is állott a kocsis a ház előtt. Én szívélyes búcsút vettem a családtól. Székely még tartóztatott, hogy maradjak, mert a kimenetel még mindig veszélyes, de én:

jöjjön, aminek jönni kell, kimentem a kocsihoz és sietve fölültem az asszonyok közé. Székely kikísért. Sedivy nem tudta, hogy én milyen veszedelmes utas vagyok, nem sietett elindulni, hanem beszélgetésbe elegyedett a kocsi mellett álló Székellyel. A katonai őrző pedig ott cirkált a járdán. Mit csináljak? Leugrottam a kocsiról és Székelyt behívtam az udvarra, hogy bent felejtettem valamit. Bent aztán megmondtam Székelynek, hogy valahogyan indítson útnak bennünket. Ujra fölültem a kocsira, mire Székely azt mondta Sedivynak:

– Hát Isten vele tanító úr, nekem dolgom van bent még a városban, maguknak is jobb, ha időben érnek haza. Erre megindultunk. A pozsonyi kapunál újabb veszedelem. A szuronyos őr megállít bennünket és kéri az igazolványokat. Nekem persze ilyen nem volt. No, most aztán dupla, vagy semmi! Az őr látta, hogy a cédula is sok, az utas is sok, nem olvasta meg egyiket sem, hanem visszaadta a cédulákat a tanítónak. No most már mehetünk, de mi történt? A ló, amelyet a legjobb akarattal se lehetett volna harci ménnek csúfolni, nem akart indítani, megcsökönysödött. Még a cseh katonák is böködték a bajonettel. Ez idő alatt ki voltam téve annak, hogy az őr észre veszi, hogy nekem nincs cédulám és szépen ott marasztal. Egyszerre azonban a ló megindult és olyan iramban vágatott, hogy hajszálon múlt, hogy a pozsonyi kapu melletti mély sáncárokba nem borultunk be. Aztán beértünk Megyerésre. Az utitársak egyenkint leszálltak és ketten maradtunk a kocsin Sedivyyel. Lassan ballagott aló velünk.

*

Egy éjszaka a halottas ágyban

Kora reggelre kértem kocsit, amely Megyercsről elvitt Tanyig bátyámhoz és édesanyámhoz. Itt azonnal lefeküdtem és hogy emberekkel ne kelljen találkoznom, nappal rendesen feküdtem, beteget szimuláltam és éjszaka olvastam és voltam fönn. Párheti műbetegeskedés után *Zongor Győző* tanyi, később nemesócsai főjegyző azt a hírt hozta Komáromból, hogy már a túszok szedésének vége, és nem kell attól tartanom, hogy letartóztatnak. Erre aztán Komáromcsicsóra, majd Csallóközarányosra mentem pár napi üdülésre és a végén kocsin be Komáromba. Nagyon furcsa volt belehelyezkednem a hosszú távollét után a komáromi régi, megszokott életbe. A csehek a vármegyei könyvtárosi állásomból hamarosan elbocsátottak és mint vármegyei napidíjast voltak kegyesek nyugdíjazni doktori diplomán dacára.

Nem titokban

Alapy Gyula városi könyvtáros lemondása után engem választott meg a városi közgyűlés könyvtárosnak. Mint könyvtárost is kikezdték engem a cseh-tótok, hiszen szálka voltam a szemükben, mert a magyar kultúrának tettem szolgálatot, amikor a könyvtárat fejlesztettem és nagyobbítottam. A magyar belügyminiszter még az első világháborúban hozott egy rendeletet, hogy büntetendő az, aki titokban nemzetellenes könyveket, iratokat terjeszt. Ezt a magyar belügyminiszteri rendeletet húzták rám, hogy a városi magyar könyvtárban a cseheket és a tótokat kicsinyítő könyveket is tartok.

A tárgyaláson a vezető elnök dr. Soós Imre, a mostani törvényszéki elnök mentett meg, azt mondván, hogy ez a rendelet nem vonatkozik rám, mert a rendeletben hangsúlyozva van, hogy aki titokban terjeszti a kifogásolt könyveket, Baranyay könyvtáros ezt nyíltan adja ki az olvasónak, sőt a kinyomtatott könyvtári címjegyzékben is felsorolja ezeket a könyveket. Így az ítélet csak fölmentő lehet. (...)

Különben állandóan figyelték minden lépésemet. A könyvtárba egyenesen olyanok iratkoztak be, akik figyelték, hogy hogyan dolgozom a magyar kultúra érdekében. Nem egyszer tartottak a könyvtárban razziát. Sokszor egész ártatlan könyveket elvittek. Természetesen a magyarok diadalát a csehek felett, Mátyás király győzelmét a cseh Holubáron száműzni akarták a könyvtárból, de édes Istenem, a Kultúrpalota olyan nagy, hogy könnyű volt ezeket a könyveket eldugni. Érdekes, hogy Gárdonyi Géza »Az Isten rabjai« című regényét is ki kellett venni a forgalomból, pedig annak tárgya Szent Margit, IV. Béla leánya idejében játszik. A magyar Himnusz, a Szózatot közlő könyveket is száműzték a könyvtárból. Latin klasszikusokat, mértani könyveket is kitiltottak. megállt az ember esze, hogy milyen indokból tették ezt.

*

Túszúrások

Sokszor bejöttek hozzám cseh-tót detektívek, akik valami iránt érdeklődtek, hogy milyen egyesületek voltak azelőtt Komáromban és ilyen ártatlannak látszó dolgok iránt, de mindig tudtam, hogy mást akarnak kiszimatolni, a kérdezősködések csak ürügyek voltak.

Mácza Mihály

Utószó

A kötetbe sorolt írások átfogják Baranyay József szinte teljes helytörténeti munkásságát. Ahogy a cím is sejteti, fontosabb művelődéstörténeti tárgyú munkái kerültek e válogatásba. Szerkesztőjének sikerült egy kötetbe összegyűjtenie és hosszú idő után ismét közzétennie a ma már nehezen hozzáférhető helyi kiadványokban és a regionális sajtó hasábjain a szerző századunk negyvenes éveinek elejéig megjelent munkáit. E kötet így méltó folytatása a Takáts Sándor: Fejezetek Komárom művelődés- és gazdaságtörténetéből (1996) és id. Szinnyei József komáromi történelmi (1997) című, hasonló indíttatású és jellegű kiadványoknak, annyi különbséggel, hogy jelen esetben az előbbieknél egy nemzedékkel fiatalabb komáromi helytörténész munkáit olvashatjuk.

Baranyay József 1876. szeptember 6-án született az Érsekújvárhoz közeli Kamocsán a község jegyzőjének fiaként. Középiskoláit Keszthelyen és Debrecenben végezte, majd jogot hallgatott Budapesten, ahol államtudományi doktorátust szerzett. Jogi gyakorlatot azonban nem folytatott, újságíró és könyvtáros lett, s ezenkívül szépirodalommal és helytörténetírással is foglalkozott. Az újságírást a Dunaszerdahelyen megjelenő Csallóközi Lapok főmunkatársaként kezdte 1903-ban. A következő évtől 1912-ig e lap felelős szerkesztője volt, közben dolgozott más vidéki lapoknak is. 1914–19 között a Komáromi Újságot szerkesztette, 1920-ban a Vagyunk című folyóiratot, 1921–26 és 1936–39 között a Barázda című agrárpolitikai és kisebbségvédelmi újságot, közben 1920–44 között egyik szerkesztője volt a Komáromi Lapoknak (1944 őszén felelős szerkesztője). 1914–19 között szerkesztette a több mint kétszáz éves múlttal bíró Komáromi Kalendáriumot, 1920–38 között a népszerű Csallóközi Naptárt, 1921-36-ig Barázda Naptárt is. Az említett újságokban, kiadványokban jelent meg eredetileg helytörténeti, művelődéstörténeti írásainak zöme, köztük folytatásokban a később önálló kötetben kiadott munkái is.

A sajtóhoz és könyvkiadáshoz kötődő üzleti tevékenységgel is foglalkozott: elnöklétével alakult meg 1912 augusztusában a Jókai Könyvnyomda, Könyv- és Papírkereskedés Részvénytársaság, amely a legrégebbi komáromi nyomda jogutódja volt, rendkívül gazdag és értékes iratárral, amelyből szerzőnk sokat merített a város múltjával,

elsősorban nyomda- és sajtótörténetével foglalkozó műveihez (a vállalatot a huszas években Földes Samu, majd Puzsér Testvérek nyomdája vette meg).

Életének jelentékeny idejét könyvtárosi teendők foglalták le. Előbb az Alapy (Alapi) Gyula vármegyei főlevéltáros vezetésével működő Komárom Vármegyei Könyvtárban dolgozott, amely a néhai Kultsár István és Ghyczy Kálmán könyvtárát is magába foglaló Vármegyei Könyvtár, a Vármegyei és Városi Múzeum Egyesület könyvtára, valamint a Komáromi Városi Nyilvános Népkönyvtár egyesítésével jött létre. Az első világháborút megelőző években könyvvállománya megközelítette a 40 ezret. A Jókai Közmívelődési és Múzeum Egyesület megalakulása után annak gondozásába került, majd az egyesület székházának, a Kultúrpalotának 1913-ban történt felépülésével abban végleges elhelyezést nyert. A Kultúrpalotában (jelenleg a Duna Menti Múzeum főépülete) 1914. január elején megnyitották a könyvtár nyilvános olvasótermét. A könyvtárral együtt költözött az épületbe a könyvtáros is, Baranyay József, aki – agglegény lévén – a főbejárattól balra eső helyiségben lakott. Miután Komáromnak a Duna bal partján fekvő része 1919-ben Csehszlovákiához került, s a nyilvános könyvtár kezelését a város önkormányzata vette át, tagjai egyhangú döntéssel meghagyták Baranyay Józsefet a könyvtárosi állásában, sőt később őt bízták meg a város hivatalos krónikájának vezetésével, így Észak-Komárom krónikájának máig fennmaradt legrégebbi kötetében az ő feljegyzései találhatók. Könyvtárosi állásában az 1938-as államfordulat után is meghagyták, s azt egészen a második világháború frontjának átvonulásáig betöltötte. A világháborúk közötti években a kedélyes, szellemes, művelt agglegény, a mázsás súlyt jóval meghaladó alakjával a komáromi társas élet közismert és közkedvelt személyisége volt. Étvágyáról legendák maradtak fenn, melyek szerint többször is előfordult, hogy egy-egy étterem étlapjának kínálatát oda-vissza végigette. A zsidóüldözés idején tanújelét adta cselekvő humanizmusának, amikor a helyi zsidó hitközség 12 tóráját saját elhatározásából elrejtette a múzeumban, majd a háború után visszaszolgáltatta jogos tulajdonosaiknak, a hitközség hazatért tagjainak.

Az 1945-ös újabb államfordulatot követő sovinszta hullám idején a kollektív bűnösség elve alapján, mint magyar nemzetiségű köztisztviselőt megfosztották állásától. 1945 nyárutóján kiköltözik a múzeum épületéből, és tanyi rokonainál húzódik meg, ahol tétlenségre kárhóztatva, fizetés és nyugdíj nélkül kénytelen eltölteni életének utolsó fél évtizedét. Halálának időpontjáról eltérő adatokat találunk: egyes szerzők szerint 1951 szilveszterén hunyt el (végakarata szerint Komáromban temették el), mások viszont 1952. január 2-át tüntették fel halálának napjaként.

Írói pályáját szépirodalmi művekkel, elbeszélés-kötetekkel kezdte (Mici, Gizi meg Böske és egyéb elbeszélések, Győr, 1902; Lucifer kisasszony és más egyebek, Komárom, 1908; Balogh Etus éjszakái és egyéb történetek, Komárom, 1920). Első, a csallóközi aranymosással és a Csallóközzel, jellegzetes csallóközi mesterségekkel foglalkozó történeti tárgyú művei 1911-ben jelentek meg, ezeket követte egy sor további, amelyek zöme a kötetben olvasható. Szövegük olvasmányosságán érezhető, hogy szerzőjük a szépirodalomba is belekóstolt és a figyelem felkeltéséhez és ébrentartásához mesterien értő, gyakorlott újságíró.

Találó a kötet tagolása. A Komárom levéltárainak kincseiből fejezetcím alá sorolt művek valóban nagyarányú levéltári kutatásra épülnek, számos korábban ismeretlen adattal gazdagítják a régió művelődéstörténetét és tulajdonképpen Baranyay József legfontosabb, időtálló alkotásai. A szerzőnek még módjában állt egy olyan vármegyei és városi levéltár anyagát tanulmányozni, melyet még államfordulatok, többszörös közigazgatási átszervezések nem bolygattak meg. A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó című munkájához mint a legrégebb komáromi nyomda jogutód vállalatának vezetője a város nyomda- és sajtótörténetének kész kincsesbányájában bújárolhatott (ez az anyag később elkallódott, megsemmisült); színház-történeti művéhez pedig rendelkezésére állt az általa kezelt könyvtár rendkívül gazdag kisnyomtatvány-gyűjteménye: a Komáromban megfordult vándor színtársulatok színlapjai, sűgőkönyvei, falragaszai. A szerző újságírói vénájának köszönhetően műveiben nagyon sokrétű, a tárgyalt témától olykor elég távol eső, de ugyanakkor rendkívül érdekes adatokat is találunk. A régi vármegyei utazások leírása közben például arról értesülünk, hogy a kamocsai kuruc tábor fölött 1705. május 13-án egy szokatlan égi tűneményt észleltek (magyarázatán a szakemberek máig vitatkoznak); megtudjuk mikor haladt át Komáromnál az első gőzhajó a Dunán és mikor ment végig az utolsó gőzhajó Kis-Duna egész hosszában, avagy azt, milyen halakat fogtak egykor a Dunában, milyen korban mentek férjhez a komáromi leányok a XVII. században, hogyan történt az áruval megrakott hajók árral szembeni vontatása a Dunán, s hogy az oláh cigányok is mostak aranyat a Duna fővenyéből. A helyi nyomda- és sajtótörténetben – amely ma is a téma alapműve – többek között részletes leírást kapunk a híres Komáromi Kalendárium tartalmáról, szerkesztőiről, külalakjáról, a híradást az utókor számára arról, hogy e munka megírásának idején a Jókai Könyvnyomdában még megvolt az a nyomdagép, amelyen Komárom hős védője, Klapka György tábornok nyomatta szükségpénzeit, kiáltványait, napiparancsait. A komáromi színház-történettel foglalkozó munkájában számba veszi a városba látogató színtársulatokat,

híres színészeket és egyben rögzíti azt a számos helyszínt, ahol e társulatok előadásait tartották. Ezért talán e művéhez fontos leginkább helyismeret. Már megkezdődött a második világháború, mikor e dolgozatát sajtó alá rendezi, s mintha érezné, hogy a múlt dokumentumaira újabb pusztulás vár, műve végén megjegyzi: "A rohanó időben minden ki van téve az elmúlásnak, azért siettem megmenteni, amit még lehetett."

A második fejezetcím alá valóban – a zsurnalisztika zsargonjával szólva – komáromi és Komárom környéki "színesek" kerültek. Terjedelmével és jelentőségével is kissé talán meghaladja a kis színes írások kategóriáját a komáromi magyar népdalokat összefoglaló, hosszas gyűjtés eredményeként született dolgozat. Noha a szerző itt néhány esetben utal rá, milyen dallamra énekelhető a népdal szövege, csak sajnálhatjuk, hogy annakidején nem készült a népdalokhoz kottaanyag.

A harmadik, zárófejezetbe került csallóközi tárgyú írások legnagyobb értéke az egykori vízjárás, mocsaras, lápos sziget helyneveihez, lakói ősi foglalkozásainak, az ezekhez kötődő közmondásoknak rögzítése az utókor számára.

A kötetben nem szereplő művek közül külön említést érdemel Baranyay József két könyve: az Atlantisz, az elsüllyedt világgrész című, 1930-ban Komáromban megjelent munkája és A vesztőhelytől az internálótáborig című, amely szintén Komáromban jelent meg 1943-ban. Az elsőben olvasmányai alapján foglalja össze az Atlantisz-kérdést, s hogy közelebbről is megvizsgálhassa ezt a feltételezést, miszerint Afrikából egy közbeeső földrész – Atlantisz – közvetítésével jutott el Amerikába az egyiptomi kultúra, 1932-ben egy komáromi ügyvéd társaságában Egyiptomba is elutazik. A másik említett könyvében a szerző életének egy majdnem tragédiával végződő epizódját írja le. Az 1919. május 1-re virradó éjszakán véres harcok folytak a felfegyverzett magyar munkások és a csehszlovák katonai egységek között Észak-Komárom birtoklásáért, sok áldozattal. A csata után a városban szigorított statáriumot, s ezzel járó kijárási tilalmat vezettek be. Baranyay a közeli étterembe indult, amikor az utcán egy csehszlovák járőr elfogta, bekísérte a várba, s noha a kivégzést elkerülte, besorolták a komáromi polgárokból összeállított túsok csoportjába, akiket azonnali halál fenyegetett, amennyiben a város lakosai közül bárki megtámadta volna a csehszlovák helyőrség katonáit. A túsokat a csehországi Terezín erődjébe internálták, ahonnan Baranyay csak kilenc hónap elteltével térhetett haza. A szerzőnek e meghurcolását feldolgozó műve jellegénél fogva maradhatott ki e művelődéstörténeti tárgyú válogatásból, mert egyébként több érdekes adatot tartalmaz Komárom egyik XX. századi sorsfordulójához.

Végezetül a sorozat eddig megjelent kötetei alapján az érdelemes kezdeményezés folytatására buzdítanám a sorozatszerkesztőt, hiszen van még néhány olyan komáromi történész, helytörténész (a régebbiek közül pl. Magyary Szulpic, Sörös Pongrác, Gyulai Rudolf, Baranyay József kortársai közül Alapy Gyula, Szíjj Ferenc, Fülöp Zsigmond), akiknek munkássága megérdemelné egy-egy hasonló válogatást. Az eddigiekhez hasonlóan a sorozat további köteteit is érdeklődéssel várja a régió történelmi múltja iránt érdeklődők tábora a határ mindkét oldalán.

A szövegben előforduló különleges kifejezések magyarázata és a ritkábban használt rövidítések feloldása

archipelagus = szigettenger
azilum = menedék(hely)
bandérium = díszcsapat
bonc = pap
castrum = erősség, vár
cicero = 12 pontos betűnagyság
currus =
dilúvium = a pleisztocén kor régi neve
drabant (= darabont) = gyalogos katona
elixír = csodaszer
faktor = nyomdában a szedőterem vezetője
filagória = kerti házikó, lugas
frt. = a múlt században használatos forint rövidítése
fusor = betűöntő
hímen = házassági hír
hypocaustum = fűtőkamra fürdőben
kr. = krajcár
limbus = süppedékes hely, posványos ingovány
muníció = hadi felszerelés
nemezis = a sors büntetése
oglu = török személynevekben a fiú utódot jelöli
okkupáció = jogtalan megszállás
oppidum = mezőváros
ordonánc = katonai küldönc
petit = 8 pontnagyságú betű
podagra = köszvény
privilégium = kiváltság
proklamáció = kiáltvány
quantum satis = nagyon is sokat
sculptor = betűmetsző
staféta = gyorsfutár
stagione = évadonként újraszerveződő szintársulat
senior = a protestáns teológusok választott ifjúsági vezetője
tb. = tiszteletbeli

A jelen kötet sajtó alá rendezésének elvei

A közlésnél alapelvnek az olvashatóságot és a szöveghűséget tekintettük. Az újságokban, folyóiratokban megjelent cikkek szerkesztett változatát közöljük. A könnyebb olvashatóság kedvéért a korabeli helyesírást a maihoz igazítottuk, de ez természetesen nem érintette a vezetékneveket, a korabeli lapcímeket ahol megtartottuk az eredeti írásmódot. Úgyszintén meghagytuk a népneveknél a szerző által használt kifejezéseket.